

ARNOLD
SCHWEFELBERG

Anna's Archive

**AMINTIRILE
UNUI
INTELECTUAL
EVREU
DIN
ROMÂNIA**

Anna's Archive

Editura HASEFER

„Putem distinge, urmărind istoria familiei **Schwefelberg**, etapele emancipării și procesului de modernizare și integrare a păturii mijlocii evreiești din România. Ca în cazul multor familii din care au ieșit intelectuali de prestigiu, e o mișcare în trei generații, a cărei ilustrare literară și paradigmatică a fost puternica dramă a lui Ronetti Roman, **Manase**.”

L.VOLOVICI

Anna's Archive

EDITURA

HASEFER

ISBN 973-8056-00-4

Coperta VALERIU GEODÂC
Redactor PAULA LITMAN

Anna's Archive

© Editura Hasefer a F.C.E.R.
B-dul I.C. Brătianu Nr. 35, et. II, ap. 9
Telefax: 312 22 84

ISBN 973-8056-00-4

ARNOLD SCHWEFELBERG

AMINTIRILE
UNUI
INTELECTUAL
EVREU
DIN ROMÂNIA

Ediție, prefață și note de
LEON VOLOVICI

EDITURA HASEFER
București, 2000

ARNOLD SCHWEIFELBERG

ROMANIA PAUL LA LITUA

AMINTIRILE UNUI INTELLECTUAL EVREU DIN ROMANIA

Ediție, prefață și note de
LEON VOLOVICI

Publicat cu sprijinul financiar al
Ministerului Culturii și al
Ministerului Educației

Carte tipărită cu sprijinul Guvernului României,
Departamentul pentru Protecția Minorităților Naționale

TU, draga mea Betty, cunoști ceea
ce cuprinde biografia mea, pentru
că mi-ai împărtășit viața, încă din
copilărie; apoi ca iubită și ca soție
mi-ai fost alături la toate frământă-
rile. Nici o dedicație n-ar putea
spune tot ce-ți datorez.

A.S.

Prefață

Juristul Arnold Schwefelberg, colaborator apropiat al lui W. Filderman, liderul comunității evreiești din România, poate fi considerat, cred, reprezentativ pentru intelectualitatea evreiască formată în Vechiul Regat la începutul secolului XX. Asemeni generației care-i precede, a lui Adolphe Stern și W. Filderman, generația lui Arnold Schwefelberg, născut în 1896 (cu 14 ani mai tânăr decât Filderman) e în bună măsură integrată în societatea românească, dar continuă să păstreze o puternică identitate evreiască. Schwefelberg e și el un intelectual modern, cu studii solide în România și în Occident, „emancipat” și, în bună măsură, detașat de tradiția evreiască, pe care, însă, o cunoaște temeinic; sensibil la persecuții și la încălcarea drepturilor cetățenești recent dobândite, încrezător în puterea legii și în instituțiile statului democrat, cu simpatii sioniste, mai curând „sentimentale” decât programatice, și adoptând o formă moderată de militantism evreiesc.

La bătrânețe, s-a decis să rememoreze în scris etapele vieții sale sub titlul Amintirile unui intelectual evreu din România – cu intenția de a oferi, scrie el, „un document despre istoria tristă a generației mele”. În cursul unei

călătorii în Israel, a depus o copie a memoriilor sale în Arhiva Yad Vashem din Ierusalim.¹

Putem distinge, urmărind istoria familiei Schwefelberg, etapele emancipării și procesului de modernizare și integrare a păturii mijlocii evreiești din România. Ca în cazul multor familii din care au ieșit intelectuali de prestigiu, e o mișcare în trei generații, a cărei ilustrare literară și paradigmatică a fost puternica dramă a lui Ronetti-Roman, Manasse.

Familia bunicului dinspre tată, Iancu Pecetaru Schwefelberg, era, ca a multor altora, originară din Galiția, ceea ce explică și numele de rezonanță austriacă al familiei. Iancu e, într-adevăr, un cunoscut pecetar din Iași, primind și comenzi de peceți și monede de la curtea domnească. Fiul lui, Isac (tatăl lui Arnold), e dat la școală românească, la „Școala publică primară“ din Sărărie (avându-l ca învățător pe Ion Creangă), de unde primește atestatul în 1871. A urmat apoi gimnaziul din Iași – „o dovadă clară a tendinței de asimilare“, observă Arnold, care remarcă de îndată tendințele integratoare manifeste chiar de la generația bunicilor.

Fazele emancipării evreilor din păturile mai înstărite pot fi urmărite și în numele pe care-l primesc copiii la naștere. Bunicii mai poartă nume evreiești, dar urmașii lor preferă să dea copiilor nume care indică dorința de integrare „europeană“, oscilând între nume germane și românești. Fiul lui Iancu Pecetaru-Schwefelberg e Isac, dar copiii acestuia sunt Arnold, Wilhelm, Mihail, dar și Iancu, după bunic.

¹ Publicarea lor integrală în acest volum se datorează acordului dat de fiica lui A. Schwefelberg, pictorița Maria Constantin, căreia îi mulțumim și pentru celelalte documente de familie puse la dispoziție.

Arnold e cel mai mic dintre cei cinci copii ai lui Isac. Toți învață acum la școala evreiască din Brăila, recent modernizată și omologată de Ministerul Instrucțiunii Publice:

„Nu știu ca vreunul din frații mei să fi învățat la ‘heder’. Astfel limba noastră maternă sau, mai exact, paternă, a fost limba română; părinții vorbeau uneori între ei idiș, noi înțelegeam, dar aproape că nu știam să vorbim idiș.“

În genere, precaritatea culturii idiș la pătura mai înstărită a evreimii, la data când începe „sincronizarea“, a diminuat substanța culturală iudaică a intelectualilor evrei – care au optat destul de repede pentru o identitate culturală „româno-evreiască“, concept de la început ambiguu și problematic.

Ambivalența e continuată profesional. Isac va fi profesor de română la Școala evreiască din Galați (din 1877), apoi profesor și director la Școala „israelito-română“ din Brăila. Aici a învățat și Arnold.

Tatăl frecventa „templul“ numai de sărbători, dar era „un sceptic“ raționalist, socotit de alții un „apikores“ (ere-tic). În casă se respectau restricțiile culinare iudaice și unele datini, „mai mult pentru că așa voia mama“. Băiatul a ținut însă să treacă ceremonia de „bar-mitzva“ (la 13 ani): „A fost totuși o formă de legământ, nu cu religia mozaică (căci după câteva luni am încetat a pune tfilin, considerând că gestul nu întărea credința și desfacerea lui n-o tăgăduia), dar un legământ cu neamul, cu iudaismul ca idee națională.“ Pe pereții locuinței părinților atârnavau portretele lui Crémieux, Montefiore și Th. Herzl.

În 1906 a fost printre puținii evrei admiși la liceul „N. Bălcescu“ din localitate, când este și martorul primelor tulburări studențești cu caracter antisemit, extinse și printre elevii brăileni.

Ca în cazul tuturor viitorilor intelectuali și lideri comunitari, antisemitismul și ideile sioniste au avut un important rol formativ. A înființat, împreună cu câțiva colegi, cercul sionist „clandestin“ Spre ideal. Din aceeași perioadă datează și primele încercări literare: poezii, o piesă de teatru despre confruntarea dintre idealul socialist și „problema evreiască“, a cărei rezolvare însemna, gândea adolescentul, dispariția iudaismului. Organizează o bibliotecă publică evreiască, unde ține și conferințe despre celebrități de origine evreiască din toate domeniile culturii sau pe teme sioniste. În 1914, se mută la București, cu mama și doi frați, într-o locuință modestă, având ca vecini familia hahamului Rabinson, a cărui fiică – „o tânără fată, zveltă, șatenă cu ochii albaștri“ era profesoară de ebraică, și se va numi, după căsătorie, Ana Pauker...

Student la Academia de studii comerciale și industriale (studiind paralel și dreptul), a activat în „Hasmonaea“, societatea studenților sioniști, împărtășind și idei socialiste, pe care le aplică într-o „Încercare de interpretare materialistă a istoriei evreilor“, apărută în revista Hasmonaea.

Încorporat în timpul războiului, a participat la lupte în prima linie („eram considerat ca bun pentru misiuni îndrăznețe“, notează el), scriind în răgazuri poezii pacifiste. Traumatizat de atmosfera și propaganda antisemită din armată și de discreditarea militarilor evrei, acuzați de a fi „filo-germani“ și făcuți vinovați de primele înfrângeri ale armatei, Schwefelberg e foarte sensibil la comportarea umană a unor ofițeri, necontaminată de ostilitatea curentă și întretinută oficial.

Cetățenia română, obținută încă în timpul serviciului militar pe front, îi va deschide drumul spre promovare socială (posibilitatea de a deveni avocat), spre „asimilare“,

dar și spre angajare în activități publice pentru apărarea drepturilor recent câștigate.

După cum se știe, după Unirea de la 1918, noua configurație a României a avut efecte profunde și asupra organizării și asupra orientărilor în sânul obștii evreiești, care include acum și puternicele comunități din Transilvania, Basarabia și Bucovina, cu profil cultural și social sensibil diferit de cel al evreilor din Vechiul Regat. După acordarea drepturilor cetățenești, în urma semnării Tratatului minorităților, agenda comunității, reorganizată în 1923 în „Uniunea Evreilor din România” (UER), cuprinde acum, în afară de apărarea acestor drepturi, câteva opțiuni de „politică evreiască”, diferite sau chiar divergente. Mai întâi, o redefinire a identității evreiești, pusă în discuție de liderii evreimii din provinciile recent integrate, cu consecințe asupra organizării școlilor evreiești, a vieții de cult, a conținutului activităților culturale; apoi, mai mult ca înainte, opțiunea sionistă, relansată după Declarația Balfour din 1917, ca și influența mișcării socialiste și impactul Revoluției bolșevice din Rusia.

Dominante și mereu în confruntare în viața comunitară evreiască din România au fost, în cele din urmă, orientarea reprezentată de UER, condusă de Filderman – vizând o integrare în societatea românească, cu păstrarea unei identități evreiești laice și a recunoașterii instituționale a „cultului mozaic” și, în opoziție cu această orientare, linia „națională sionistă” și a autonomiei etnice evreiești, reprezentată ideologic de A.L. Zissu.

Schwefelberg înclină, evident, dar nu fără rezerve, spre cei dintâi, preferință motivată (în amintirile sale) și ca o opțiune sufltească și patriotică:

„Temperamental eram împotriva manifestărilor excesive în politica evreiască, pentru că îmi dădeam seama

de slăbiciunea forțelor evreiești și înlăuntrul țării și în afară. De aceea n-am înțeles atunci pe deplin actualitatea ‘căminului național’ deschis evreilor în Palestina, ca rezultat a Declarației Balfour. Am rămas astfel fixat și cu gândul, în mod pasiv, cum eram fixat și în fapt, în țară (...). Că eram legat de țară e un lucru cu totul firesc. Născut și crescut în țară, având ca limbă maternă româna, în care făcusem atâtea încercări literare; pătruns de ideea independenței României și de dreptul ei de a cuprinde în hotarele sale din „țările române ocupate de străini“ (cum era intitulată harta nelipsită din clasele de școală, cuprinzând tot spațiul dintre Tisa, Dunăre și Nistru), mă simțeam sub toate aceste aspecte român și-mi dovedisem atașamentul sincer și entuziast pentru țară prin comportarea mea în război. Dar și sub raport personal, cariera mea de avocat era de asemenea legată de dreptul român. Această legătură nu era nicidecum slăbită de discriminarea, deocamdată mai mult morală, decât materială, ce se menținea și creștea, față de evrei.“

Schwefelberg definește nuanțat și aproape neutru diferențele dintre cele două poziții, în ciuda apropierii de Filderman, căruia îi vedea calitățile personale, dar și limitele politicii lui, cu deosebire excesiva restrângere pragmatică la obiective imediate.

Deși reproșa „unioniștilor“ lui Filderman că nu aveau o doctrină clară, că erau lipsiți de „o perspectivă a viitorului“, Schwefelberg a urmat aceeași cale. S-a dedicat, cu mult devotament, obiectivelor imediate, tot mai acute, ca și activităților culturale în cadrul Asociației titraților evrei „Unirea“ (al cărei vice-președinte a fost).

Cu mijloace asemănătoare celor practicate de Filderman, Schwefelberg s-a implicat în lupta împotriva eliminării

avocaților evrei din barou, începând din 1935, scriind nenumărate memorii și broșuri („pot spune că am ajuns un specialist în ‘memorii’“), foarte bine documentate, uneori semnate de colegi români sau de o prietenă din Franța.¹

Odată cu agravarea situației evreilor după venirea la putere, în decembrie 1937, a guvernului Goga-Cuza, Schwefelberg inițiază o întâlnire între reprezentanții U.E.R. și reprezentanții Partidului evreiesc, pentru coordonarea acțiunilor de apărare și crearea unui „Consiliu central al evreilor din România“.

Schwefelberg, cu structura sa profund democrată, e mai conștient decât mulți colegi de-ai lui evrei de caracterul problematic al alianței cu comuniștii împotriva grupărilor antisemite:

„Antisemitismul în barou se întetea. A fost nevoie de o intensă luptă de apărare. Și nu era numai antisemitism sau rasism, ci și un reacționarism corespunzător fascismului. În aceste împrejurări, apărarea contra antisemitismului a ajuns a fi paralelă cu lupta antifascistă dusă de socialiști și comuniști. Este adevărat că cei neîncadrați politicește, ca mine, preferam să nu se extindă frontul de luptă, pentru a nu se extinde și acuzarea de ‘comunism’ asupra mișcării de apărare a pozițiilor evreiești contra atacului antisemit. Totuși luptam sub forme diferite, însă concordante, pe diferite terenuri.“

După instaurarea regimului Antonescu, Schwefelberg a fost mai întâi victima agresiunii unor bande de legionari în timpul rebeliunii din ianuarie 1941, care l-a traumatizat pentru lungă durată, clătinându-i încrederea în restabilirea

¹ Madeleine Coulon, *Des graves événements dans le barreau roumain* (Paris, 1937); I. Spătaru: *Revizuirea înscrierilor în barou*, 1938; Radu Olteanu, *În jurul legii de revizuire a evreilor*, 1939.

bunei conviețuirii între români și evrei „în generația noastră și poate nici în cea următoare!”

În anii războiului, a fost foarte activ în organizațiile evreiești de asistență a celor rămași fără lucru în urma legislației de românizare a personalului din întreprinderi; de ajutorare a refugiaților din Cehoslovacia; a familiilor victimelor pogromului de la Iași, a celor deportați în Transnistria sau întorși din deportare; în organizarea unor emigrări spre Palestina; în salvarea unor evrei din Ungaria evadați în ajunul deportării și refugiați în România. A condus efectiv Comisia de ajutorare a deportaților, fiind sprijinit, mai ales în a doua parte a războiului, de Crucea Roșie Internațională și de Joint DC, profitând și de o anumită relaxare a rigorilor oficiale. În privința motivelor acestei schimbări de atitudine, nu-și făcea iluzii:

„Trebuie să menționez că înlesnirile tot mai largi ce le obțineam și încuviințările tot mai largi ce le culegeam – nu chiar gratuit – se explică nu prin bunăvoința guvernului și organelor sale, ci mai ales prin faptul că încă de la retragerea nemților din fața Moscovei și, mai mult, după intrarea Americii în război, după debarcarea din Africa, după dezastrul nemțesc de la Stalingrad etc. – adică treptat cu succesele aliaților, guvernul trecuse de la politica de nimicire, la aceea de extorcare a evreilor – menajându-și astfel o ‘față’ pentru timpurile ce simțea că vor veni. Așa au putut fi oprite deportările reîncepute în septembrie 1942, la executarea hotărârilor luate la faimoasa ‘conferință’ de cale ferată de la Wannsee.”

În primii doi-trei ani după război, fără a fi afiliat unei organizații sioniste (a rămas, de altfel, consecvent, toată viața, deciziei de a nu se înrola în nici un partid politic sau organizație politică evreiască), Schwefelberg e acum mai

apropiat de convingerea că evreii au, sau ar trebui să aibă, posibilitatea unei asimilări treptate, inevitabil parțiale, și, totodată, posibilitatea de a pleca și de a se stabili într-un stat național evreiesc. Schițează chiar, în 1946, în broșura „Condițiunile asimilării evreilor“, un program social-economic pentru realizarea unei distribuții profesionale mai sănătoase și productive a populației evreiești din România, în vederea procesului progresiv de asimilare pentru cei rămași în țară.

În 1946 e ales în conducerea secției române a Congresului Mondial Evreiesc, e activ în reintegrarea evreilor în drepturile lor cetățenești, iar în vara aceluiași an participă la conferința de pace de la Paris.

În 1948, asistă („înfiorat“, notează el) la ridicarea, pentru prima dată, a steagului alb-albastru deasupra legației Israelului la București și plânge auzind, prin fereastră, pe membrii legației israeliene cântând „Hatikva“. Din același an, începe să învețe serios limba ebraică.

Spre deosebire de nu puțini intelectuali evrei, Schwefelberg nu-și face iluzii în privința regimului politic care se instalează în România. Deși cu simpatii de stânga, a rămas mefient față de comunism, cu toate că fiicele sale vor îmbrățișa în tinerețe noua ideologie. Fiica cea mare, poeta Veronica Porumbacu, fusese chiar o tânără ilegalistă în timpul războiului. Interesantă e explicația pe care tatăl o atribuie opțiunii copiilor: „Aceasta desigur datorită faptului că primiseră o educație universal umană, iar nu una evreiască, astfel că nu activaseră pe teren național evreiesc, necum sionist.“

Schwefelberg observă de îndată anomaliiile și formele politizate, pro-comuniste, ale preconizatei noi autonomii culturale evreiești:

„Personal, îmi dădeam seama – instinctiv, așa zice – că această relativă autonomie nu va ține mult și că, de

altfel, nevoile și aspirațiile evreiești nu corespundeau cu tendințele de socializare a economiei și nici de nivelare a culturii, până la uniformizare.“

Față de CDE, organizația evreiască controlată de noii lideri comuniști, Schwefelberg are o specială aversiune:

„Îmi dădeam seama că, dacă întinzi celor ce reprezintă Partidul Comunist – exclusivist și fanatic – un deget, nu-ți iau numai mâna până la cot, ci te iau prizonier cu totul; iar dacă eziți, te împing din ce în ce mai departe de ei, te ștampilează ca dușman, caută să te desființeze și adesea reușesc.“

În iunie 1952, este arestat și anchetat, sub acuzația de a fi sprijinit activitatea sionistă și emigrările spre Israel. În închisoare, compune, prin memorizare, o continuare la Manasse, percepând și el drama lui Ronetti-Roman ca o epopee, o „agada“, a istoriei evreilor din România al cărui nou capitol ține să-l adauge. Urmașii lui Manasse, proiectul nedus la capăt al lui Schwefelberg, „urmărește soarta copiilor și nepoților lui Manasse“ – soarta celor „asimilați“, retrimiși în ghetou de legislația din 1940; apoi situația lor în 1949, „începutul neoantisemitismului, care a decis chiar pe unii evrei socialiști să emigreze“, și, în sfârșit, „situația actuală a ‘urmașilor lui Manasse’, fie ei chiar comuniști“.

La ora bilanțului, în frecventele clipe de descurajare, când sentimentul eșecului e precumpănitor, vede cauza în opțiunea lui inițială, „asimilistă“. Când își scrie memoriile, în anii '60, cu un epilog în 1973, Schwefelberg e un om copleșit de melancolie, cu regretul de a nu fi avut curajul emigrării în Israel („țara visurilor mele de totdeauna“)

„Viața mea nu are, de fapt, nimic surprinzător. Am trăit viața timpului și locului meu, și-i suport blestemul. (...) Tristețea mă însoțește continuu și mi s-a întipărit și pe față, veșnic contractată, ca de suferință. (...)

Dar oare realitatea nu justifică, din nefericire, imaginea întunecată ce se produce în oglinda sufletului meu?”

Dacă suntem îndreptați să căutăm o semnificație mai generală acestui profund sentiment al eșecului, comun și altor intelectuali evrei din generația lui, cred că-i putem afla explicația într-o permanentă, „hamletiană”, oscilare între integrarea deplină, culturală și socială, în mediul românesc și asumarea, în grade foarte diferite, a unei identități evreiești, însoțită de regulă cu o formă bovarică, sentimentală sau culturală de sionism. În împrejurări normale, asemenea rădăcini duble sunt posibile și chiar fertile, deși nu lipsite de drame și scindări interioare. Generația aceasta n-a avut însă parte de astfel de împrejurări. Legislația discriminatorie și apoi tragedia provocată de regimul Antonescu și naziști au spulberat iluzia conviețuirii. Crearea Statului Israel a făcut apoi anacronic și inadecvat sionismul sentimental; iar regimul comunist a oferit, de data aceasta și cu participarea a nu puțini intelectuali evrei, o formă perversă, des-etnicizantă de integrare.

Schwefelberg are o puternică nostalgie a normalității, pe care o regăsim și la Mihail Sebastian, dar și la dinamicul lider democrat al evreilor români, Filderman. E nostalgia pentru integrare în societatea românească, cu păstrarea unei diferențe de identitate exprimate cultural sau religios, sau opțiunea stabilirii în Israel.

În 1979, când murea copleșit de melancolie și deziluzie, această normalitate continua să fie o utopie.

LEON VOLOVICI

*Judaeus sum: nil judaeum
A me alienum puto*
(După Terentius)

„BUCH DER LIEDER“
(Lyrisches Intermezzo)

Ein Fichtenbaum steht einsam
Im Norden aufkalter Höh'.
Ihn schläfert, mit weisser Decke
Umhüllen ihn Eis und Schnee.

Er träumt von einer Paline
Die fern, im Morgenland,
Einsam und schweigend trauert
Auf brennender Felsenwand.

.....

H. Heine

În nord, pe stei, prin ghețuri
Se-nalță-un brad stingher,
Și adormind, sub neaua
Ce cade lin din cer,
Visează-o tamarindă
Ce-n sudul arzător,
stingheră, plânge smirună
de jale și de dor.

.....

Începînd această autobiografie, mă-întreb înainte de toate ce scop are ceea ce mă apuc să scriu. Întrebarea e cu totul justificată, pentru că, bineînțeles, aceste pagini nu urmează să devină publice și-mi pun întrebarea dacă vor ajunge să fie citite măcar de copiii mei și de copiii lor. Cu toate acestea simt mai mult ca oricînd nevoia de a mă confesa pe această cale; de a mă despovăra de reflexiunile ce s-au strîns în mine de-a lungul anilor, ca rezultat al experienței, ale cărei urmări le simt eu, și mă tem să nu le simtă tot mai mult și cei ce vin după mine. Este pentru mine un fel de datorie de conștiință de a fixa în scris învățămintele ce se pot trage din experiența mea (care nu este personală, în sens de excepțională, ci, din contră, tipică, numai unele detalii, de fapt, sunt personale). Îmi fac iluzia – copilărească, desigur – că aceste învățămintele ar putea servi cuiva, sau că, cel puțin, ar reprezenta un document despre istoria tristă a generației mele; că deci ar fi de folos măcar atît cît pot fi de folos orice explicații – tardive prin definiție – a unor evenimente istorice neplăcute (și ce altfel de istorie ar putea să aibă un evreu?).

A doua întrebare pe care mi-am pus-o privește conținutul autobiografiei pe care intenționez a mi-o face. Întrebarea nu trebuie să provoace mirare. Se pot face biografii intime, anecdotice, literare, romanțate, după cum se pot face

biografii care să trateze despre operele autorului, în legătură cu epoca sa, adică biografii istorice.

Personal n-am avut o viață aventuroasă – chiar dacă a fost în multe privințe agitată – și prin urmare o biografie a vieții mele particulare n-ar prezenta nici un interes pentru alții (iar copiii mei o cunosc îndeajuns și așa). Despre lucrările mele nu e cazul de a se vorbi ca de niște „opere“, deși n-am fost chiar sterp; despre un rol „istoric“ în epoca prin care am trecut (mai precis: care a trecut peste mine!) ar fi deasemenea presumptuos a vorbi, deși n-am fost cel mai inactiv dintre contemporanii mei, cel puțin în domeniul, destul de îngust, în care am acționat.

Și totuși, cred că ar fi interesant pentru mulți să cunoască desfășurarea raporturilor mele cu epoca mea. Cred, în adevăr, că se pot trage din cunoașterea acestor raporturi unele concluzii, care pot servi, precum am mai spus, de explicații și de învățăminte.

De aceea îmi propun să insist în notele mele autobiografice asupra acelor puncte din viața mea, care – ipotetic – ar putea prezenta un interes general, pentru că poartă în ele oglindirea, într-un caz individual, a unor destine mai mult sau mai puțin generale. Însemnările mele au deci un scop utilitar (cel puțin eu îmi închipui că ar putea fi utile); prin urmare nici nu am intenția – necum pretenția sau posibilitatea – de a face „operă literară“.

Am ținut – pentru cine? nu știu! – să trasez cadrul acestor amintiri. Ele s-ar putea intitula: „**VIATA UNUI INTELCTUAL EVREU DIN ROMÂNIA**“. Să nu li se pretindă deci mai mult, nici de cei apropiați de mine, nici de cei ce m-ar cunoaște – tot ipotetic vorbind – abia din rândurile ce vor urma.

Dar aceasta impune o ultimă întrebare: în vremurile noastre, în care problemele fiecăruia dintre noi sunt legate

mai mult ca oricând de problemele internaționale, mai pot cele ținând de poziția unui evreu în țara lui, și chiar ale evreilor în lume, prezenta un interes și pot fi ele tratate ca atare? Convingerea mea este că, din păcate, o problemă specific evreiască există încă (și va continua să existe, un timp ce nu se poate prevedea de pe acum). Dar am spus că mi-am propus tocmai să arăt, cu prilejul povestirii celor trăite de mine, în ce fel soarta unui evreu poate fi examinată în raport cu mediul istoric și geografic (și mă refer la geografia globului și la geopolitică). Nicolae Iorga scria undeva că „specialitatea este o estradă retrasă, dar mai înălțată, de unde poți vedea mai bine tot universul“. Am impresia că poziția evreilor în lume – răspândiți în atâtea și atâtea țări – reprezintă o asemenea estradă de specialitate. A privi lumea ca evreu nu este deci a o privi unilateral, prin izolare de tot restul lumii. Sper că acest punct de vedere va primi justificarea în cele ce urmează.

I (1896–1903)

M-am născut la 1 ianuarie 1896, în Brăila, ca al cincilea fiu al lui Isac Schwefelberg, institutor de limba română, și al Rozei, născută Stein.

Tatăl meu era cel mai mic copil (și unicul fiu) al lui Iancu (Iacob) Schwefelberg din Iași (n.1803–m. 1865) și al Sarei Schwefelberg (moartă în 1899 în București). Bunicul meu, Iancu Schwefelberg, zis și Pecetaru, era gravor, mai

ales în metale și, după cât se pare, și argintar („orfèvre”). (Bunica-Sara – era, cred, a doua sa soție, de la care a avut trei fiice și pe tata; de la prima soție a avut alți copii, printre care pe Moise Schwefelberg, care a moștenit și meseria de gravor și care era, se pare, un gravor de artă vestit, căci în „Monografia județului și orașului Botoșani” de Artur Giorovei este menționat printre artiștii mai de seamă din Botoșani). De la acest bunic au rămas, până la un timp, pe la descendenți (veri cu mine) obiecte de argint lucrate în filigran, obiecte de cult, printre care cutii de afumat mirodenii, candelabre de Hanuka (unul dintre acestea se află, cred, în muzeul Federației Comunităților Evreiești), ba chiar și o gravură de o finețe uimitoare, pe matostat, reprezentând se pare „Întoarcerea fiului risipitor”. În Analele Parlamentare, vol. XIV, partea a II-a, pag. 179, Iași, 1845, Casa Apelor dispune: „Jidovului Iancu Pecetariu pentru facerea pecetii canțileriei, după încuviințare, lei 36.” Când și de unde veniseră el și ascendenții lui, nu știu; numele de familie, nemțesc, ar indica o origine din Bucovina sau Galiția, de unde proveneau mulți evrei moldoveni (veniți la început ca „sudiți austrieci”). Acest nume de familie rar – poate unic (în România nu există altă familie cu acest nume!) – pare a arăta că bunicul sau ascendenții săi avuseseră mijloace suficiente ca să-și cumpere un nume mai acătării; judecând după felul cum s-au măritat cele trei fiice ale sale (mătușile mele după tată), trebuie să cred că bunicul nu era un om fără stare.

De asemenea se vede că acest bunic ajunsese, către sfârșitul vieții sale, într-o fază nu de asimilare, dar de apropiere de populația românească: așa îmi explic faptul că tatăl meu – născut în 1859 – a învățat la școala primară (de Stat) din Sărărie – Iași (unde a avut de învățător pe Ion Creangă), absolvind clasa a 4-a în iunie, 1871; – pe când surorile tatei, mai în vârstă ca el, cred că nu urmaseră nici o școală

românească. Este adevărat că în Constituția din 1866 se prevedea învățământul primar obligatoriu și gratuit, oriunde existau școli de stat; dispoziția aceasta nu exista însă, pe vremea când surorile tatei avuseseră vârsta de școală. Dar după școala primară, tata a absolvit (în 1876) și gimnaziul Alexandru cel Bun din Iași; cum învățământul secundar nu era obligatoriu, nici gratuit, faptul că bunicul meu l-a dat pe tata la gimnaziul de stat, este, după părerea mea, o dovadă clară a tendinței de asimilare. Apoi și faptul că fiul meseriașului gravor a învățat la o școală medie teoretică, pregătindu-se astfel pentru o profesie intelectuală, este o dovadă că familia Schwefelberg își propunea să se distanțeze de ceea ce se numea pe atunci „breasla jidovilor”¹ Cât privește pe bunicul după mamă, Velvl Stein (zis Velvl „Pipick” – căci era tare burtos), acesta organizase la Galați o școală pur evreiască – pentru copii de vârstă preșcolară și mai târziu școlară, unde se predă, în idiș, limba ebraică și Biblia. După un timp, toate școlile din țară, particulare și confesionale, au fost obligate să predea și limba română (sau poate chiar toate materiile în limba română, nu știu sigur!²) Astfel melamedul Stein s-a văzut nevoit să angajeze un dascăl de limba română. Și a angajat – cred că prin 1877/1878 – pe tatăl meu, care, după cum am spus, absolvise gimnaziul în 1876.

În 1879, tânărul dascăl de limba română Isac Schwefelberg s-a căsătorit cu Rosa, fiica cea mai mare a lui Velvl Stein.

După cum se vede, tata s-a căsătorit la 19–20 ani, pe când încă nu era major, după legile de atunci, legi care prevedeau de asemenea că băieții până la 25 ani trebuiau, în principiu, să ceară și încuviințarea părinților la căsătoria ce

¹ În cadrul vechii organizări din Moldova, „breasla jidovilor” era (până în 1834) organul reprezentativ al comunității evreiești.

² De regulă, în primele școli moderne evreiești din România, limbile de predare erau ebraica, româna și germana.

voiau s-o încheie. Tata n-a cerut sau n-a obținut această incuviințare (din partea mamei sale și a surorilor mai mari, căci bunicul murise), probabil pentru că surorile sale erau „bine măritate“ și nu erau de acord ca mezinul lor să ia de nevastă fata fără zestre a unui *melamed* cu alți 4 copii. De aceea surorile n-au venit la nuntă. Tata a rămas supărat cu ele și n-a reluat contactul decât numai cu cea mică, Basse, căsătorită Rosenștein, și aceasta abia în 1906, la București. Am notat aceste amănunte tot pentru a inveda „îmburghezirea“ rudelor tatei – în timp ce el a rămas, până la moarte, un biet proletar intelectual.

Scurt timp după căsătorie, ei s-au mutat la Brăila, unde tatăl meu fusese angajat ca institutor de limba română la școala primară evreiască „LUMINA“ (de pe strada Griviței) și – puțin mai târziu – la școala primară a „Comunității israelite“ din Brăila, clădită pe bulevardul Cuza, din donația a doi croitori îmbogățiți, frații „Abraham și David Schwartzmann“, al căror nume l-a purtat școala până la naționalizarea ei (în 1946). În 1896 i s-a confirmat tatei autorizația de a funcționa ca institutor, ținând seama de certificatele sale de studii și de faptul că funcționa ca atare de 17 ani. A continuat a funcționa la această școală, când ca institutor și secretar al ei, când ca director – după bunul plac al „Epitropiei Comunității Israelite“, care l-a înlocuit vremelnice cu un descendent al fraților Schwartzmann. A murit în 1909 de gripă (numită pe atunci „influență“), complicată cu o congestie pulmonară, care a prins cordul său obosit de tutun și supărări, lăsând cinci fii, cel mai mare de 27 ani, cel mai mic – eu – de 13 ani și ceva.

Toți cei cinci frați învățaserăm, bineînțeles, la școala Schwartzmann și am continuat pe urmă la gimnaziu, cei trei mai mici și la liceu (cursul superior) la Brăila. Nu știu ca vreunul din frații mei să fi învățat, de preșcolar, la „heder“.

Astfel limba noastră maternă sau, mai exact, paternă, a fost limba română; părinții vorbeau uneori între dâșii idiș, noi înțelegeam, dar aproape că nu știam să vorbim idiș.

Și în altă privință, și încă mai semnificativ, începutul de „asimilare“ se manifestase în familia creată de tatăl meu. El însuși frecventa, la sărbătorile evreiești – nu și sâmbăta – sinagoga (pardon „templul“, adică după definiția lui Manasse „biserica fără cruce“) – și nici n-ar fi putut face altfel, în calitate sa de dascăl și, mai mult, de director al „Școlii israelito-române“ a Comunității Israelite din Brăila; totuși era un sceptic, nicidecum un credincios. Eu, cel mai mic fiu, îl însoțeam la templu (de Iom-Kipur, cu gutuia ghintuită cu cuișoare, deși nu posteam!), dar numai ca un spectator la o reprezentație cu muzică. Mi-amintesc că odată, într-o zi de Iom-Kipur, tata, văzând că vecinul său de bancă, un anume Haimovici (sau Heimsohn), membru al Eforiei Templului (îl văd și acum, cu talitul¹ garnisit cu mătase albastră brodată cu fir de aur) se bătea cumplit cu pumnul în piept, la „al het“², spusese în idiș: „Ia priviți la eforul nostru, multe păcate trebuie să fi făcut, de se roagă așa de cu foc!“. La care cel apostrofat îi răspunse indignat: „Taci din gură, apikores (= eretic) ce ești!“.

Ironia astfel exprimată de tata traducea pe deoparte „laicismul“ său, raționalismul gândirii sale, pe de alta, protestul său în contra bigotismului de fațadă al unor oameni care, în viața de toate zilele, nu prea respectau Tablele Legii. Tata era, cum se zice „un om dintr-o bucată“, funciarmente cinstit; conflictele sale cu „Epitropia Comunității“ se datorau mai ales refuzului său de a scoate premianți pe copiii

¹ Talit (ebraică) = șal ritual pentru rugăciune.

² „al het“, rugăciunea de mărturisire și iertare a păcatelor, rostită de Iom Kipur.

eforilor, dacă nu meritau; era consecvent în fapte cu principiile sale (i se zicea „Turcul”); sever ca dascăl, mai ales cu proprii săi copii; el nu înțelegea totuși să facă nici un fel de presiune asupra conștiinței lor și nu-i silea să „practice” religia, lăsându-le libertatea să facă ce vor, în această privință. Astfel eu nu pot ști dacă frații mei au pus sau nu „tfilin”¹ la 13 ani (bar-mițva²); despre Willy (Wilhelm), care era cu 4 ani mai mare ca mine și care, de mic, era ateu convins, știu bine că a declarat că „nu pune tfilin” – și nu i a pus. Cu toate acestea, în casa noastră se mai respectau principalele datini evreiești, cel puțin cât a trăit tata, dar aceasta mai mult pentru că așa voia mama: păsările se tăiau la haham, se mânca numai carne cașer, cumpărată de la măcelarul „Oizer Häcker”, la Pesah se mâncau „mațot”, fără a mai vorbi de „humantașn” la Purim, etc.

În ce mă privește, până la 13–14 ani, păstram un fel de credință în Dumnezeu, bazată – ca să zic așa – pe „rațiune”. În discuțiile cu acest obiect, ce le aveam cu cel mai bun prieten al meu, colegul de clasă Bubi (Bernard) Zeidman, el însuși venit la gimnaziu de la școala primară de stat, fiu al unui comerciant de geamuri și rame, cu bună situație materială, având surori ce învățau la pensionul „Notre Dame” din oraș – el nega existența unui Dumnezeu; iar eu răspundeam că, neputându-ne explica armonia legilor ce guvernează universul – microcosmosul și macrocosmosul – trebuie să admitem că aceste legi, și universul însuși – au

¹ Filacterii alcătuite din cutii mici din piele în care se află pasaje biblice. Ele se leagă de brațul stâng și, respectiv, pe frunte, în timpul rugăciunii de dimineață.

² Ceremonie religioasă prin care un băiat, la împlinirea vârstei de 13 ani, devine responsabil de faptele sale și este obligat să respecte comandamentele religioase.

fost întocmite conform gândirii – și deci se conduc după voința – unei ființe superioare, care este Dumnezeu.

Un alt coleg de clasă și prieten mai vechiu decât Zeidman, deși nu atât de intim, Willy Klug, băiatul unui biet cotar de butoaie, David Klug, prieten al tatei și tovarăș cu el la orgiile cu ceai băut din farfurie și zahăr „pricuscă“, la „ceaină“ – era strict practicant al riturilor religioase evreiești. Fiind mai mare cu vreun an decât mine, pusese „tfilin“ mai înainte și continua să le pună regulat. Klug m-a „pregătit“ pentru ceremonia de „bar-mițva“ învățându-mă să citesc (nu chiar să înțeleg!) cele câteva pagini de rugăciuni de șaharit¹, care se spun cu asemenea prilej. Când, cu o zi, două înainte de a împlini 13 ani (adică în ajunul anului nou 1909), i-am comunicat tatei că vreau să mă duc la sinagogă, la ceremonia de „bar-mițva“, el m-a întrebat aparent cu obișnuita sa stăpânire de sine, la care sinagogă vreau să fiu dus. Iar eu am răspuns că vreau să pun „tfilin“ la „șilul² Azilului de săraci“ (din strada Plevnei). Acest azil, în care locuiau vreo 20–25 de bătrâni, era o fundație filantropică; nu știu când și cine-l înființase; probabil că în „Monografia Comunității Israelite“ din Brăila, întocmită de colegul și cel mai bun prieten al tatei, institutorul Nissim Emanuel Derera, să se găsească date precise în această privință. Știu doar că această instituție nu avea personalitate juridică, care se acorda numai prin lege și deci... nu se acorda instituțiilor evreiești (prin excepție se recunoscuse de către Curtea de Casație personalitate juridică „Comunității Israelite a Templului Coral“ din București, datând din vremuri anterioare legislației „moderne“ românești). De aceea, clădirea „Azilului de bătrâni“ fusese – formal – cumpărată de la evrei (persoane fizice), printre

¹ Rugăciunea de dimineată.

² Șil (idiș), sinagogă.

care și tata, și care-l și administrau. (Țin minte că după moartea tatei, întâmplată în martie 1909, s-a cerut copiilor lui, și chiar și mie, deși nu aveam nici 14 ani, însă eram major după legea mozaică, declarații că n-au pretenții de... moștenire asupra părții indivize cu care tata figura ca unul dintre coproprietarii Azilului!). Așadar, ceremonia la bar-mițva mea s-a oficiat în acest Azil: văd și astăzi „minian“¹-ul de bătrâni știrbi... mâncând „leikeh“² făcut de mama și bând „bronvn“³ adus de tata. N-a fost nici o predică, iar eu n-am ținut nici un „discurs“ în ebraică, învățat pe de rost, cum se obișnuia mai târziu, la unele sinagogi „moderne“ din București, bineînțeles pentru băieții de oameni cu stare. A fost totuși o formă de legământ, nu cu religia mozaică (căci după câteva luni am încetat a pune „tfilin“, considerând că gestul nu întărea credința și nefacerea lui n-o tăgăduia), dar un legământ cu neamul, cu iudaismul ca idee națională.

II (1903–1907)

De altfel, legătura mea activă cu neamul meu începusem s-o simt cu mult mai devreme.

În 1896, anul nașterii mele – doi ani după condamnarea căpitanului Dreyfus pentru pretinsă „trădare“ – aveau loc la

¹ Numărul minim de zece bărbați, necesar pentru oficierea unei slujbe religioase.

² Turtă dulce (idiș).

³ Rachiu (idiș).

Paris turburări antisemite, ca urmare a campaniei pentru revizuirea procesului Dreyfus. Această explozie brutală de antisemitism l-a condus, după cum se știe, pe Herzl, la reflecțiunile din care a rezultat cartea sa „Statul Iudeu“, ce poate fi considerat „Manifestul Sionist“ și drept profecție despre viitorul stat evreiesc.

Turburările antisemite din Franța n-au rămas însă localizate acolo. Între altele „Studentimea română“, din rândurile căreia n-au lipsit niciodată huliganii (cum nu lipseau nici din rândurile profesorilor), n-a întârziat a păși la acte de huliganism și la devastări. În atmosfera de pogrom, evreii din România se simțeau mereu amenințați. Frica făcea mai ales pe evreii bătrâni și evreicele bătrâne să se cutremure la auzul cuvântului „student“. Mama mea îmi povestea că în 1898, eu, care aveam doar doi ani și ceva, o speriasem pe bunica mea (mama tatei), ațipită în fotoilu, strigându-i „Bobă, a student!“¹. Bătrâna se trezea înspăimântată și o certa pe maică-mea: „Gonește pe șeighețu² ăsta! Cine l-a învățat asta?“ Viața mă și învățase că evreii au dușmani și în primul rând printre „intelectuali“ (!) – la o vârstă atât de fragedă, încât nici nu-mi pot aminti că am făcut cândva asemenea șolticării răutăcioase.

Ceea ce face însă parte din primele mele amintiri, sunt portretele de pe pereții locuinței părintești: Crémieux și Montefiore – eroi (precum am aflat mai târziu) ai luptei contra ticăloasei învinuiri de „omor ritual“, repetată în așa numita „afacere din Damasc“, izbucnită în 1840³; dar mai ales

¹ „Bunico, un student!“, (idiș)

² Băiat neevreu (idiș). Aici cu sens peiorativ.

³ Celebru proces intentat în 1840 unui grup de evrei din Damasc, acuzați de omor ritual. Moses Montefiore, în numele evreilor din Anglia, și Adolphe Crémieux, din Franța, au fost protagoniștii campaniei internaționale pentru disculparea acuzațiilor.

îmi amintesc portretul lui Theodor Herzl, despre care, chiar pe când n-aveam decât patru ani, știam că era conducătorul mișcării sioniste, al cărei scop: reînființarea *unui stat* evreiesc, mi-era cunoscut de pe atunci.

Poate că prezența acestor portrete în casa noastră se datora și faptului că tatăl meu era „frate“ în Loja „Bnei Brith¹ Crémieux“ din Brăila; era chiar secretarul ei. La împlinirea a 25 de ani de activitate ca secretar a fost sărbătorit și i s-a dăruit un ceasornic de aur, cu inscripții memoriale pe fețele interioare ale capacelor (acest ceasornic a fost furat din casa mea de „legionari“, în timpul rebeliunii din 21–23 ianuarie 1941). Adaug cu acest prilej că tatăl meu a avut o activitate obștească susținută; astfel el a fost și secretarul „Asociației corpului didactic evreiesc“ din țară (prezidată de Scarlat Albrecht, institutor din Botoșani, mort prematur).

Redau o scrisoare, pe care Heinrich Rosenbaum, în numele Uniunii Culturale a Evreilor din România o adresează la 7/20 februarie 1906 lui Moses Schwartzfeld, directorul ziarului „Egalitatea“:

„Onorate d-le Schwartzfeld,

Vă fac cunoscut că la Conferința Culturală a Evreilor din România, care a avut loc la Piatra Neamț în zilele de 29 și 30 ianuarie, s-a decis convocarea unui congres al corpului didactic evreiesc din țară, cu scopul de a crea o organizațiune serioasă a acestui corp, pentru îmbunătățirea stării materiale și sociale a institutorilor evrei, elaborarea unui program analitic al limbii ebraice și discuțiunea altor chestiuni pedagogice.

Cu organizarea congresului a fost însărcinată o comisiune de persoane, după alăturata listă – comisiune aleasă la această conferință și din care faceți parte și dvs.

¹ În ebraică „Fiii Legământului“, organizație evreiască religioasă și culturală, înființată în 1843, cu „loji“ în multe țări din Europa.

În calitatea mea de președinte al acestei comisii vă aduc deci la cunoștință alegerea dvs. și-mi exprim speranța și dorința că ne veți face onoarea acceptând a ne da prețiosul dvs. concurs.

Cred că data cea mai potrivită pentru ținerea congresului ar fi zilele de 2, 3 și 4 aprilie, Paștele creștinesc. Ca localitate potrivită consider orașul Brăila, de unde am și primit vestea că acolo Comunitatea va fi bucuroasă de a găzdui acest prim congres al corpului didactic evreiesc din țară.

Deoarece există părerea că la acest congres să fie invitate și comunitățile și comitetele școlare, iar Conferința Culturală a decis ca acest congres să fie numai al corpului didactic, cred că s-ar putea uni aceste două dorinți, fixând zilele de 2 și 3 aprilie pentru congresul corpului didactic, și ziua de 4 aprilie ca zi de consfătuire cu reprezentanții numitelor organizații.

Închei, rugându-vă să vă exprimați părerea dv. în chestiunile de mai sus, eventual a face propuneri noi, pentru a putea fixa data și ordinea de zi, aducând-o la știința celor interesați.

În așteptarea răspunsului dvs., vă rog a primi încredințarea deosebitelor mele considerațiuni.

(ss.) Heinrich Rosenbaum.

COMISIUNEA

D-nii: Heinrich Rosenbaum, dr. Beck, Dr. Nacht, Dr. Niemerower, Dr. Rabinovici, d-na Feinsreber-Rusu, d-rele I. Cusiner și S. Schwartz, d-nii M. Schwartzfeld, Dr Steurman, Dr Nestorian, Dr Ghelerter, Bejarano, S. Labin, I. Leon, M. Braunstein, Emil Iacoby, Augenstreich, Rapaport.

P.S. Vă rugăm a ne comunica dacă doriți a figura în comitetul presei pentru scoaterea unei reviste pedagogice. În acest comitet vor figura și d-nii: Dr. Beck, Dr. L. Ghelerter,

din I. Cusiner, M. Braunștein, Heinrich Rosenbaum, Scarlat Albrecht.“

Ceva mai târziu, prin anii 1901–1903, când tot însoțind pe tata la școală, din clasă în clasă, învățasem repede să citească, mi-amintesc că am citit Anuarul „Răsăritul“, în care erau publicate, printre altele, povestiri despre pogromurile din Rusia și despre grupurile de evrei ce emigrau din țară, gonțiți de mizeria consecutivă crizei din acei ani. Așa au emigrat din Brăila sute de evrei, simpli muncitori necalificați din port, ziși lopătari, adică vânturători de cereale, cu lopata. Coloane întregi plecau pe jos (neavând bani de tren), în speranța de a fi culeși undeva, pe drum, de organizațiile evreiești de ajutorare și transportați în America. (Există nenumărate publicații, ziaristice sau literare, cu privire la aceste „emigrări pe jos“). Un prieten din curtea vecină cu a noastră, unicul copil al unei lîngerese, văduva unui „lopătar“ mort de oftică, cu locuința în podul grajdului hanului Pandrea, închiriat lor spre locuință, a plecat, bineînțeles cu mama lui, într-un grup de „emigranți pe jos“; și-mi amintesc că în drum spre barieră, emigranții s-au oprit la vechiul cimitir evreiesc (mai târziu închis, poate chiar desființat) din strada Griviței, cu lumânări sau candelă aprinse în mâini, spre a-și lua rămas bun de la mormintele rudelor lor; parcă aud plânsetele și rugăciunile lor, deși încă nu-mi dădeam seama de sensul ceremoniei la care asistam.

În 1902 – cu dispensă de vârstă, căci nu aveam decât 6 ani, – am devenit școlar, tot la școala „Schwartzmann“, bineînțeles. La câteva sute de metri de școala noastră, era școala primară de Stat nr.1. La școala noastră n-aveam cursuri sâmbătă, în schimb aveam cursuri duminică dimineața. Într-o duminică, pe la prânz, ieșind de la școală, am fost întâmpinați de grupuri de elevi ai școlii nr. 1, venind de la vreo serbare școlară sau poate de la biserică. Deși copii

ca și noi, nu s-au mărginit să ne strige „jidani“, ci au început a arunca cu pietre în noi. Am ripostat; cele două tabere în luptă am ajuns astfel în piața (halele) de la întretăierea bulevardului Carol cu strada Regală (așa se numea pe atunci). „Adversarii“ noștri au intrat în această piață circulară, iar noi am rămas la o intrare a cercului format de prăvăliile de zarzavat și fructe, închise la acea oră. De-afară noi îi puteam lovi mai departe, cu pietre culese de pe bulevard, în timp ce ei au rămas curând fără „muniții“, căci piața era pavată cu lespezi mari de granit, fixate în beton. „Asediații“ au scăpat cu fuga, prin ieșirea opusă din hală, după ce câțiva precupeți sau paznici le veniseră în ajutor, gonindu-ne pe noi. După cum se vede, eram siliți, ca evrei, să ducem lupte de apărare, deși n-aveam nici 10 ani; bine-ar fi fost să fi tras învățăminte practice din aceste prime lupte, în sensul propriu al cuvântului!

Pe atunci sionismul se dezvolta ca un veritabil curent de renaștere sufletească și chiar fizică a evreilor. (Brăila este apropiată vecină a Galaților, unde a fost primul sediu al organizației sioniste din țară, prezidate pe atunci de Dr. Heinrich Rosenbaum – foarte asemănător la chip cu Herzl – mort curând și urmat la președinție de Heinrich Stein). Acestui curent i se datorează înființarea la Brăila a „Primei societăți israelite de gimnastică“, al cărei animator și maestru de gimnastică era Vevi (Willy) Leibovici, modest funcționar de bancă, om cu prea puțină cultură, dar de o energie uimitoare (o are și azi, la „mare bătrânețe“). El a reușit să adune în jurul lui, ca membri ai societății de gimnastică, nenumărați tineri evrei, adulți, adolescenți sau copii de ambele sexe. Nu era o activitate sionistă, dar era, deși nu programatic, ci numai în fapt, o activitate național-evreiască.

În 1906, pe când eram în clasa a 4-a primară, văzând că sala de gimnastică a școlii „Schwartzmann“ era cu totul lipsită de aparate, am luat inițiativa de a strânge un fond

pentru procurarea aparatelor necesare, din contribuții ale școlarilor. Împreună cu alți colegi (cu deosebire Willy Klug), am lansat lozinca: un ban pe zi pentru sala de gimnastică. Și anume: pe atunci existau piese de câte 1 ban; cu 5 bani se puteau cumpăra cinci covrigi; am reușit să determinăm pe colegii care aveau cu ce cumpăra covrigi (erau mulți școlari săraci, fără plată de taxe; și nu puțini dintre ei nu puteau veni la școală, când își dădeau la reparaț unca lor pereche de ghetee; ba existau și frați gemeni, care veneau la școală cu schimbul, căci n-aveau amândoi decât una și aceeași pereche de ghetee!), să renunțe la un covrig pe zi și să dea banul economisit pentru fondul ce-l adunam. Eu și Klug strângeam banii și-i predam zilnic la „cancelarie“. În felul acesta am adunat în câteva luni câteva sute de lei. Comunitatea, săracă și ea, a mai adăugat ceva și s-a comandat și adus din Viena tot ce trebuie pentru o sală de gimnastică „modernă“: de la bastoane de fier, la maie de lemn (în formă de sticle), până la „cal“, „capră“ cu „mațele“ (saltelele) necesare, prăjini și frânghii de cățarat, trapez, bare, etc. La absolvirea cursului primar „înzestraserăm“ astfel școala cu ceea ce-i lipsea. A fost prima mea realizare pe tărâm obștesc evreiesc.

Nu ne era dat să uităm nici o clipă, că avem, ca evrei, o situație cu mult mai rea decât a celorlalți locuitori ai țării. La liceul local „Nicolae Bălcescu“ nu se putea intra decât prin concurs, căci cele două clase I, A și B, aveau numai câte 60 de locuri. Absolvenții școlii „Schwartzmann“ erau, în genere, bine pregătiți (aveau 7 ore de cursuri pe zi: 3 de română, 2 de germană, 2 de ebraică; din clasa I se învățau trei alfabetee: român, german-gotic și ebraic). Dar la concurs, înțai erau primiți candidații neevrei, care obținuseră cel puțin media 5, și apoi, dacă mai erau locuri disponibile, erau primiți, în completare, evrei, în ordinea mediilor. Așa de pildă eu, care obținusem media 9, eram al 114-lea pe listă, *după*

ultimul neevreu cu media 5! Și câțiva candidați evrei, cu medii de 8 sau 7, nemaivând loc, trebuiră să se înscrie la un liceu particular („Axente“), unde plăteau taxe mari, și erau supuși anual la examene, la liceul de stat, cu examinarea deosebit de severă cu „particularii“, considerați ca nedisciplinați, leneși, etc.

III (1907–1914)

Intrasem la liceul „Nicolae Bălcescu“ în 1907. Cred că în 1906 au avut loc primele tulburări făcute de „studenții“ iorgo-cuziști, cu prilejul reprezentării piesei „Manasse“, și apoi cu prilejul unui spectacol în limba franceză, dat în scop de binefacere, de către „elita bucureșteană“, la Teatrul Național. În primul caz era vorba de o manifestare antisemită, în al doilea caz de una „naționalistă“, în amândouă, însă, de șovinism huliganic.¹

Ceva mai târziu, în martie 1907, răscoalele țărănești, pornite în Moldova contra moșierilor, au fost, după puține zile, îndrumate, în chip diversionist, contra arendașilor, cârciumarilor, negustorilor evrei de la sate și chiar de la orașe. Devierea de la direcția firească a acestei veritabile revoluții s-a făcut, la dorința burghezo-moșierimii, prin „apostolii“

¹ În 1906 au avut loc la București manifestări violente de protest, inițiate de N. Iorga și A.C. Cuza, împotriva spectacolelor în limba franceză din București și împotriva reprezentării piesei „Manasse“ de Ronetti-Roman.

doctrinei iorgo-cuziste. Un asemenea „doctinar naționalist“ era și actorul Petre Liciu (bulgar get-beget), dealtfel talentat, „societar clasa I“ al Teatrului Național din București. Tocmai în timpul răscoalelor țărănești, trupa Teatrului Național din București a pornit în turneu cu drama lui Alecsandri „Lipitorile satelor“, în care Liciu juca rolul lui Moise, cămătarul satului, din care făcea o figură pe cât de odioasă, pe atât de ridicolă (prin limbaj, gesturi etc.). Piesa s-a jucat și la Brăila și scopul reprezentării a fost atins: cetele de țărani răsculați erau oprite la bariera Brăilei, dinspre Cazasu, de către armată, dar bandele de derbedei, și tot felul de elemente catilinare, având în frunte „studenți“ și elevi de liceu, au fost lăsate să pătrundă, de 2–3 ori pe strada Regală – stradă cu prăvălii – unde au putut devasta prăvăliile aparținând evreilor, au putut bate pe evreii întâlniți în cale, etc. Unul dintre bătăuși a fost de vreo 2–3 ori reținut la poliție: era Constantin Ionescu, poreclit Ciobanul (pentru că era morocănos și brutal, având și un mers greoi, de om primitiv), fratele mai mare al lui Nae Ionescu, viitorul „filozof“ legionar. (Mai târziu Nae Ionescu, după ce-și făcuse un nume în ziaristica șovină și șantagistă – mi se pare la „Cuvântul“ –, ajuns profesor la Facultatea de litere și filozofie, a fost angajat ca director literar la „Cultura Națională“, întreprindere a bancherului evreu Aristide Blank. După un scurt timp, în care părea că va face o mare carieră bancară industrială, a fost dat afară, pentru că semnase fără drept niște cecuri asupra Băncii Blank și le încasase el însuși (cred că acest amănunt gangsteresc din viața „filozofului“ Nae Ionescu este menționat și de I. Ludo într-unul din capitolele romanului său „Regele Palaelibus“). Bineînțeles că Aristide Blank, nu atât de rușine, cât de teama vreunei campanii de șantaj – „calomniez, calomniez toujours, il en restera toujours quelque chose! – nu

a dat pe mâna justiției pe acest „filozof“ escroc și poate și falsificator.

Atitudinea de dușmănie a românilor față de evrei se manifesta bineînțeles și în relațiile dintre elevii români și elevii evrei: în școală, sub ochii profesorilor, „jidanii“ erau înjurați, batjocoriți și chiar bătuti. În afară de școală, nu exista contact, necum prietenie, între elevii români și elevii evrei. Voi mai avea prilej să vorbesc despre aceasta.

De altfel, agitațiile antisemite începute încă în secolul al XIX-lea, de pe vremea lui Ceaure Aslan, din Iași, predecesorul lui A.C. Cuza – se țineau lanț. Cam tot în preajma lui 1907 s-a iscat un conflict între România și Grecia, în legătură cu tulburările devenite endemice în Macedonia, revendicată și de greci și de bulgari, și de sârbi, toți dușmani ai „aromânilor“, pentru care România făcuse acolo școli românești (un „comitagiū“ bulgar asasinase în București pe Ștefan Mihăileanu, profesor la școala română din Bitolia-Monastir, mi se pare). Conflictul a luat și forme inedite: vaporul „Principesa Maria“, proprietatea Serviciului Maritim Român, care făcea cursa Constanța–Constantinopol–Pireu–Alexandria, a fost atacat și devastat cu prilejul unei escale la Pireu. De aici o mare încordare în relațiile româno-grecești și, ca urmare, o campanie violentă contra grecilor din România, care ocupau importante poziții în comerț, și în special ca importatori și armatori de vase dunărene (sub pavilion grec). La Brăila, de exemplu, existau vreo 5000 de greci (cei mai mulți marinari, barcagii, pescari, printre care și apași de port: era primejdios să pătrunzi noaptea în cartierul lor, numit Karaki, cu numeroasele sale tavernes suspecte, unde nu încetau să cânte armonicele și mandolinele, cum nu înceta nici jocul cu cărți măsluite și barbutul, terminate adesea cu cuțitul). Campania anti-greacă punea în primejdie situația acestei populații din porturile dunărene și din Constanța. Dar grecii au știut să

abată primejdia în altă parte: un anume Miltiade Cutava, din Tulcea, – fruntaș cuzist – a scos la Brăila, cu banii coloniei grecești, ziarul-revolver „Liga antisemită“ (căreia noi îi ziceam mama-liga antisemită, dar care nu era pacific și blajin ca o... mămăligă). Și cu toate că această fițuică imundă era mizerabil scrisă, diversiunea „naționalistă“ a reușit, pornirea xenofobă și-a schimbat obiectivul și a revenit la tradițional: jidanii. Astfel grecii, care mișunau pe străzi, vorbind numai grecește între ei și vorbind foarte prost românește, n-aveau nimic de suferit; și numai evreii, care erau născuți și crescuți în țară, care făceau armată și care luaseră parte la războiul pentru independență din 1877–1878, ei erau insultați și molestați...

Pe deoparte, așadar, atmosfera de antisemitism, mai acută în unele perioade, dar cronică în mod neîntrerupt; pe de altă parte, eforturile tot mai puternice ale mișcării sioniste, care pătrundeau și în rândurile tineretului evreiesc – aveau să fie hotărâtoare pentru aria dezvoltării preocupărilor mele viitoare.

Nu este de mirare că, în casa noastră, existau asemenea preocupări. Tata, deși dascăl sărac, cu 5 copii, pusese bazele bibliotecii familiei, în parte cumpărată în rate plătibile lunar, timp de ani întregi (și azi mă servesc de enciclopedia „Mayerss Lexikon“, în 17 volume, ediția 1890, achiziționată în acest chip de tata). Fratele meu cel mai mare, Mihail, scosese, pe când era în clasa a III-a și a IV-a de gimnaziu, un fel de revistă literară – manuscrisă – la care colabora și colegul și prietenul său, Panait Stancioff, viitorul mare poet P. Cerna. Acum vreo 30 de ani mai găsisem în casă un exemplar din acea revistă, în care figurau și poezii (încă destul de copilărești, dar citibile) de Panait Stancioff. Regret că am trimis acest exemplar fratelui meu, stabilit de prin 1910 în Italia, căci documentul s-a pierdut acolo în timpul războiului; altfel l-aș fi dăruit Muzeului literaturii române.

Mai târziu, după nașterea mișcării sioniste, fratele meu Mihail a scris „poezii național-evreiești și sioniste”; am regăsit printre hârtiile vechi din casă o broșură din 1898, cu asemenea „producții”, dedicată colegului său de clasă, Nathan Gottlieb, viitorul distins inginer și activist sionist (al cărui frate, Filip Gottlieb, este reputatul chirurg ortopedist din București).

Al doilea frate al meu, Iancu, om simplu și cam posac din fire, nu era totuși, nici el inactiv: țin minte că făcuse – cel dintâi în țară – o carte despre jocul de șah (reguli, probleme etc.), care însă nu s-a publicat niciodată. Al treilea frate, viitorul doctor în medicină, scria și el, sub pseudonimul Iosef Arin, poezii din care unele, național-evreiești, au apărut într-o revistă din Galați, cred, al cărei nume nu mi-l amintesc (poate „Idealul” – vezi „Hatikva”, 1915), dar văd și azi cum arăta: în 8°, cu coperta tipărită în albastru deschis pe hârtie albă, adică în culorile drapelului evreiesc, așa cum le propusese Herzl în „Altneuland” și cum le are Statul Israel. Iosif Arin avea drept cel mai bun prieten pe I. Enselberg, talentatul poet de mai târziu, autorul – între altele – al volumului de versuri „Maghernița Veche”, apărut sub numele lui literar Leon Feraru (de fapt numele și meseria tatălui său). Enselberg, absolvind mai târziu Facultatea de litere din Montpellier, s-a căsătorit acolo cu o americană și apoi a emigrat în America, unde a ajuns după mai mult timp profesor de literaturi române la Universitatea „Columbia” din New York; a murit în 1963. De asemenea era prieten cu Iosif Arin și Barbu Lăzăreanu, care nu o dată venise la Brăila și la noi în casă.

Al patrulea frate, Wilhelm (Willy), începuse încă de la 15–16 ani să scrie versuri (și altele); acesta avea incontestabil un mare talent poetic și a fost apreciat ca atare, de la primele poezii apărute în „Convorbiri critice”, revistă condusă de Mihail Dragomirescu; el ar fi făcut poate o bună carieră lite-

rară, dacă ar fi consimțit să rămână în „suita“ acestui „șef de școală“, ceea ce însă repugna firii lui independente și străine de orice oportunism. Sub numele literar de Ieronim Laurian el a publicat (prin 1919, cred) volumul de versuri în adevăr valoroase, intitulat „Mea Pervitas“; și nu numai titlul cărții vădea conștiința tristei situații a evreului; și conținutul unora dintre poezii, cum se vede dintr-o strofă a primei poezii din volum:

„În veșnicul amurg al clasei
Mă cucerea ca o ispită
Melancolia grea a rasei
Din care pasta mea-i dospită“

Ieronim Laurian a publicat mai târziu și unele lucrări dramatice, din care îmi amintesc „Tramontana“, publicată, cred, în „Rampa“ (un fel de dramă amoroasă din lumea marinărească); după moartea lui prematură, la 49 de ani, în ianuarie 1940, s-au găsit multe lucrări în manuscris, printre care o dramă în 3 acte, „1907“, și o dramă într-un act „Spinoza“. Sunt informat că Iacov Sternberg, distinsul poet în idiș și om de teatru, actualmente în U.R.S.S., a scris o piesă – în versuri, cred – al cărei erou este Spinoza. Deși Spinoza este revendicat de istoria filozofiei marxiste, ca unul din părinții concepției materialiste și în tot cazul raționaliste, piesa lui Sternberg nu s-a jucat și probabil că nu se va juca; aceasta deși Iacov Sternberg a fost și el deportat, împreună cu mulți alți scriitori de limbă idiș¹, în timpul prigoanei dezlănțuite în ultimii ani ai vieții lui Stalin și este unul din foarte puținii

¹ Campania antisemită inițiată de Stalin în 1949 a dus la arestarea și lichidarea mai multor intelectuali și scriitori evrei, printre care scriitorii de limbă idiș David Bergelson, Itic Fefer, Peret Markiș, Iacov Sternberg.

supraviețuitori ai acestui adevărat pogrom, căruia i-au căzut victime Bergelson, Pfeffer, Markiș și mulți alții.

Fratele meu nu era sionist și cu atât mai puțin religios, dar din sentimentul său de demnitate omenească și din convingerea că evreii nu sunt deloc mai prejos decât alte popoare, nu s-a lepădat niciodată de neamul său. Era încă aproape un copil când a publicat în aceeași revistă, în care publicase versuri și Iosif Arin, o poezioară din care-mi amintesc versurile:

A fi evreu nu-i o rușine
Căci ești urmaș de macabeu...

Prin 1909 s-a înființat la Brăila cercul sionist „Israel“ (cu sediul la etajul unei clădiri de pe strada Regală, la parterul căreia își aveau prăvălia de mode surorile Braunștein); un timp a fost președinte al acestui cerc de tineri (cei mai mulți funcționari, dar și unii titrați) Osias Grunbaum, răposatul frate al aceleia ce avea să fie (și este) soția mea.

Tot cam pe atunci s-a înființat și cercul „Cultura“ (dacă nu mă înșel), în fruntea căruia activau alți tineri evrei, elevi de liceu (bineînțele de liceu particular, căci celor de la liceele de stat le era interzisă asemenea activitate) sau studenți. Acest cerc, care n-avea sediu propriu și de aceea manifestările sale aveau loc în sala de festivități a școlii primare de fete a comunității evreiești (mi se pare că școala se numea „Clara Zion baroneasă de Hrisch“), promova idei de cultură generală, nu specific evreiască. Între conducători era și fratele meu Willy (= Ieronim Laurian). Această direcție ne-politică, s-ar zice, era inspirată poate mai ales de faptul că în conducerea mișcării culturale național-evreiești activau tineri mediocri și nu prea culti, ceea ce explica platitudinea manifestărilor lor culturale. Totuși și cercul „Cultura“ era exclusiv evreiesc, atât în ce privea pe membrii săi, cât și în ce privea publicul ce frecventa manifestările sale publice.

În aceste împrejurări și sub această influență am înființat, împreună cu alți colegi evrei, cercul „Spre ideal“, al cărui nume exprima clar tendința sa politică: idealul nostru era idealul sionist! Cercul era, bineînțeles, clandestin, deoarece, precum am spus, regulamentul școlar interzicea elevilor activități extrașcolare, cu caracter politic. (Voi arăta mai departe, că această opreliște nu se aplica cercurilor școlare naționalist-șovine, recte antisemite). În acest cerc am activat timp de 5–6 ani (1908–1913), împreună cu celălalt foarte bun prieten al meu, Albert Schapira (mai târziu medic, mort, din păcate, în 1961), cu Samuel Bainglas (mai târziu doctor în științe fizico-chimice și conferențiar universitar, mort și el prin 1959); cu Willy Klug, despre care am mai vorbit (azi inginerul electrotehnic Călin); cu Isac Liebreich (mort pe la 1912, în urma unei apendicite); cu Iosif Katz (actualmente Iosif Cassian – Mătășaru, excelent traducător din literatura germană); cu Ihil Lesoher (mai târziu medic, mort de multă vreme); cu Filip Gottlieb (azi mare chirurg ortoped), de care am mai amintit; cu Liviu Liekfer, medic neurolog; cu David Konigsberg și alți câțiva, pe care nu mi-i amintesc acum. Eram dealtfel puțini, – ca în orice cerc „conspirativ“; aveam și nume conspirative, în general traducerea ebraică – foarte aproximativă – a numelor noastre (eu, de pildă, eram Aaron Halevy, fiindcă tata spunea că suntem leviți; Klug era Zev Hakohen, căci tatăl său era cohen etc.). Ședințele noastre aveau în general două părți (fără a mai vorbi de chestiunile administrative sau... electorale). Prima parte cuprindea referate asupra știrilor mai importante privind mișcarea sionistă, cursul de istoria evreilor (ținut de Schapira), cursul de geografia Palestinei (ținut de mine), ba și lecții despre Biblie; în a doua parte a ședinței autorii citeau propriile lor lucrări „literare“ în versuri sau proză. Există și o revistă a cercului, intitulată, bineînțeles, tot „Spre Ideal“, scrisă de mine și

„ilustrată“ de Bainglas. Procesele verbale ale ședințelor acestui cerc, de obicei săptămânale, erau scrise de secretarii sucesivi, într-un caiet gros, pe coperta căruia scria: „Ședințiarul cercului Spre Ideal“. Acest document, în care copilăriile se amestecau cu entuziasmul tineresc – respectabil în sine, fiindcă exprima o convingere, – rămăsese la Schapira; el mi l-a predat mie, mai târziu; din nefericire, în împrejurări de care voi vorbi mai departe, caietul a fost distrus. „Ședințiarul“ nu oglindea un simplu joc de copii evrei; el consemna implicit gândurile dureroase și speranțele generoase ce frământau pe mulți tineri evrei de la hotarul, prematur la aceștia, dintre copilărie și adolescență. Cercul „Spre Ideal“, a fost vizitat de elevi sioniști din Piatra Neamț (Mișu Weissmann), Focșani (S. Moscovici), Ploiești (S. Bernfeld) și alții.

În ce mă privește, aveam și o altă activitate intelectuală: de pe la 15 ani, urmând pilda fraților mei mai mari, toți afectați de morbul poetic, am început a scrie și eu versuri. În mine pătrunsese și alt microb, mai virulent: de la acea vârstă datează începutul dragostei dintre mine și Betty Grunbaum (soția mea). De fapt o cunoșteam pe Betty Grunbaum încă din clasele primare, căci ne întâlneam la serbările de fine de an, ca premianți ai claselor corespunzătoare ale școlii de băieți (Schwartzmann) și ale școlii de fete (Baroneasa de Hirsch), dar – lucru semnificativ, aș zice fatidic, pentru destinul nostru, și numai de aceea consemnez aci acest detaliu intim – prima manifestare a reciprocei simpatii, deocamdată numai prin schimb de priviri mute, dar expresive, s-a produs cu prilejul comemorării lui Herzl, în anul 1909, care a avut loc la Templul din localitate. Eu stăteam într-o bancă de jos, printre bărbați; ea – în balcon – printre femei. Nu cred că am ascultat vreunul prea atent cuvântările ce se rosteau în amintirea atât de prematur dispărutului profet. Versurile ce le scriam – ca un fel de jurnal rimat, aveau caracter intim

sau descriptiv – și nicidecum vreun obiectiv politic; le păstram secrete cum păstram și secretul dragostei mele.

Dar pe măsură ce creșteam în vârstă, activitatea mea literară lua și alte forme, fiindcă și ideea mea se îmbogățea, prin observația directă a vieții, ca și prin lecturi. În afară de mici lucrări epice în proză (de care nu-mi mai amintesc), concepusem o trilogie romanească, câte un roman pentru cele trei straturi (clase) ale populației evreiești din țară: marea burghezie, mica burghezie și proletariatul – urmând ca în fiecare din cele trei romane să redau felul de viață, caracterul și tendințele (curente) sociale și politice respective. Dintre aceste romane, am apucat a scrie pe primul, care se intitula, mi se pare, „Fericiții“, tratând despre moravurile tocmai ale clasei pe care nu o cunoșteam deloc: marea burghezie. Manuscrisul nu mai există, fiind și el dat pradă unui „autodafé“, mai târziu. Scrisesem oarecum în maniera romanelor lui Bourget, al cărui mod de a povesti mă impresionase (impresia mi-a rămas; nu știu însă dacă, recitind pe Bourget, după aproape jumătate de secol, mi-ar mai plăcea). Acțiunea romanului avea o legătură cu afacerea falimentului fraudulos dat de un mare cerealist al vremii, Jean Kirschen. Acesta, voind să facă un „corner“, adică să acapareze prin cumpărări anticipate majoritatea viitoarei recolte de cereale moșierești, ca să poată apoi dicta prețurile pe piață dar s-a văzut copleșit de o recoltă mai mare decât se așteptase; și pentru a obține credite tot mai mari de la bănci, necesare pentru aconturile ce trebuia să le dea producătorilor, a ajuns să determine pe căpitaniile șlepurilor sale să-i elibereze recipise de încărcare pentru cantități mai mari decât cele reale. Până la urmă, bășica a plesnit. Ce s-a întâmplat cu Kirschen, după falimentul său, nu-mi mai aduc aminte. În romanul meu, povestirea aceasta, cu fond de adevăr, se întrețesea cu o dramă familiară a eroului (denumit în roman Manuel Pereira). El, om veșnic

preocupat de afacerile lui, nu era iubit de soția lui, care fusese „dată după el“ de către părinții ei; căsătoria lor era una „de conveniență“, iar soția juca, de ochii lumii, rolul unei soții „cumsecade“. Pereira, posesorul unei întregi flote de remorchere și șleपुरi, avea un conducător tehnic al flotei, un tânăr inginer naval, român, care venea adesea în casa lui Pereira. Era fatal ca d-na Pereira – femeie cam între două vârste – să devină amanta inginerului (Matei Soreanu), bineînțeles, după ezitățile firești ale unei doamne din „lumea bună“. Idila n-avea să dureze mult: falimentul lui Pereira aducea pierderea de către el a flotei lui și astfel inginerul îl părăsea, căutându-și un serviciu în alt port; iar legătura cu doamna Pereira – care-l obosise – înceta. În ultimul capitol al romanului, doamna Pereira, spășită, pleca să ducă mâncare cu „sufertașul“ soțului ei, deținut în închisoarea locală.

Cam ce aveau să conțină celelalte două romane, nu mai țin minte, nu-mi era prea bine lămurit nici atunci. Ele n-au fost scrise și nici măcar schițate concret.

În acea epocă (anii 1912–1913) am scris și două acte dintr-o piesă de teatru, care se chema „Acesta-i adevărul“; al treilea act nu l-am scris, căci n-am putut să mă hotărâsc... care-i adevărul. Despre ce adevăr era vorba?

Încă de pe acea vreme îmi puneam întrebări despre destinul istoric al omenirii. Lecturile mele din literatura rusă cu deosebire, discuțiile cu un prieten socialist, Jack Seidner, eliminat ca atare din școală (mort, sărmanul, puțin mai târziu, de tuberculoză), mă făcea să mă întreb dacă omenirea se întreaptă spre o eră socialistă, dacă aceasta va veni de la sine, sau trebuia luptat ca să vie – și cum anume să se lupte în acest scop; și dacă era socialistă va aduce în adevăr omenirii pace și bunăstare, și – mai ales – dacă socialismul ar aduce o soluție în dureroasa „problemă evreiască“, precum și, în fine, dacă această soluție nu este cumva o disoluție, o dis-

pariție a iudaismului... Întrebări deloc ușoare, care nici azi nu sunt inactuale, pentru multă lume și pentru mulți evrei, chiar socialiști sau comuniști, în special. Acest conflict de idei îl înfățișam în piesa mea prin două personaje ideologic opuse, doi tineri evrei, prieteni, care stăteau la răspântia de drumuri și confruntau concepțiile lor despre drumul de ales ca fiind cel mai just. Conflictul se complica, într-o măsură – prin aceea că cei doi eroi aveau fiecare câte o soră și că între fiecare dintre ei și sora celuilalt se înfiripa o dragoste; iar tinerele fete erau și mai nehotărâte, căci fiecare dintre ele împărtășea ideile fratelui, dar inima o trăgea către prietenul fratelui, iar acesta profesa idei opuse și urmărirea țeluri opuse... Poate că aș fi reușit să dezleg nodul întregii acțiuni, dar n-am reușit să găsesc un răspuns valabil – adevărul – la întrebarea: care e drumul just? Și ce trebuie să facă, cu deosebire, fiecare din acele tinere fete: să urmeze calea iubitului ei, contrar convingerii, sau să rămână credincioasă convingerilor ei și să renunțe la omul pe care-l iubea? Căci era – și pentru mulți este încă – foarte greu, cu neputință chiar, să creadă că s-ar putea rezolva deodată și problemele omenirii întregi și problema evreiască. Mai târziu am distrus eu însumi manuscrisul, nemulțumit nu numai pentru că era o „operă neterminată“, ci și pentru că era în așa măsură încărcată de discuții contradictorii, încât apărea ca un simpozion, și nu ca un conflict dramatic; lipsea pentru aceasta și caracterizarea personajelor, prea tinere pentru ca viața să le fi făurit o personalitate distinctă de a celorlalți. Eu însumi simțeam, intuitiv – căci pregătire nu aveam – că omenirea nu-și poate aștepta mântuirea decât de la socialism; dar pe atunci socialismul apărea, dacă nu ca o utopie, în orice caz ca realizabil abia într-un viitor atât de îndepărtat, încât nu putea interesa pe evrei, care căutau o soluție *promptă* pentru cumplitele lor nevoi și suferințe. După cum se vede,

pentru mine „alegerea“ depindea, în primul rând de viteza atingerii țelului, cele două soluții neputând fi sincrone. Și între cele două „adevăruri“, nu puteam, în încercarea mea dramatică, să sacrific pe unul, căci amândouă erau la fel de respectabile. Nehotărârea nu este, în sine, un bun material pentru o piesă de teatru. Hamlet nu este nehotărât decât atâta vreme cât nu are încă dovezi absolut convingătoare cu privire la cei vinovați de uciderea tatălui său; când ancheta sa e terminată, el știe ce vrea, și numai piedici de fapt, iar nu ezitări de conștiință, întârzie aducerea la îndeplinire a voinței lui de a demasca și pedepsi pe cei vinovați. Am vorbit însă mai mult decât merită de acest avorton literar, care nici nu trebuia să se nască, nefiind viabil.

De altfel, la acea epocă eram în plină înflorire a primei tinereți. Avânturile năvalnice ale vârstei, instinctul de dezvoltare al propriei personalități („Geltungstrieb“, cum îl denumea Freud), se manifestă și prin aceea că tânărul se crede capabil de multe și chiar reușește să săvârșească unele lucruri, pe care mai târziu nici nu mai încearcă a le face. Această dorință și acest curaj de a încerca de toate, se exagerează încă prin stimulul pe care-l constituie dragostea, mai ales când, ca în cazul meu, legătura de dragoste era totodată și o tovărășie intelectuală. Pe acea vreme, așadar, nu numai că „scriam“, dar desenam (în special caricaturi), și învățasem să cunosc muzica, ba am avut și răbdarea să învăț a descifra – ca autodidact – diverse bucăți muzicale la pian, începând cu... Rossini și ajungând la Beethoven și Wagner. (Dragostea pentru muzică, ajutată de o memorie muzicală destul de bună, mi-a rămas, ca o plăcută zestre temperamentală.) Ceva mai mult: începusem a „compune“, aceasta și sub influența prietenului drag, azi răposatul Albert Schapira, care cânta bine la vioară și avea în adevăr darul compoziției. Împreună cu el proiectasem și în parte alcătuisem un fel de operetă cu

subiect din viața școlărească. Titlul: „Corigenții veseli“ – nu era ironic, ci mai curând melancolic. Băgasem de seamă că elevii buni erau posaci și îngrijorați, în timp ce elevii mai leneși, care rămâneau corigenți, de exemplu, erau totdeauna bine dispuși (azi cred că inversă era cauzalitatea: cei cărora le plăceau petrecerile, rămâneau corigenți – dar, ce e drept, nu-și pierdeau humorul, pentru atâta lucru). Pentru această operetă, Albert scrisese mai multe bucăți, din care mi-amințesc două, foarte frumoase: una era un marș, pe cuvintele schițate de mine: „Noi suntem corigenții veseli“; cealaltă era un fel de scherzo în minor, care traducea tristețea elevilor serioși! Eu scrisesem „uvertura“, niște teme de vals și de cuplete (cred că le mai am pe undeva). Dacă am pomenit de acest diletantism muzical, este pentru că mi-am amintit că am compus și temele principale ale unei „Rapsodii evreiești“ (și pe acestea cred că le-am păstrat). După cum se vede, nu eram modest în aspirațiile mele artistice; dar nici pe acest teren nu pierdeam legătura cu neamul.

Aveam, de altfel, timp pentru toate: pentru sport (vâslițul cu barca, împreună cu prietenii mei Bubi și Albert), – ba și pentru 2–3 meditații, care-mi produceau un venit mare pentru un elev! Nu mai vorbesc de corespondența *zilnică* cu Betty Grunbaum și adesea de întâlnirile cu ea! Mă-ntreb cum de avea timp pe atunci un elev, și încă unul foarte silitor, pentru atâtea lucruri? Și cum găsea plăcere să le facă? Căci am impresia că, în prezent, elevii de-abia au timp pentru învățătură și pentru meciuri – și nu se prea ocupă de altceva (afară, poate, de flirturi!).

Cu trecerea anilor, curentul naționalist șovin, cu implicațiile lui ideologice: „poporanism“, „sămănătorism“ etc., dar mai ales cu esența lui permanentă, antisemitismul, creștea neîncetat. Se ajunsese la situația, că elevii „naționaliști“ nici nu vorbeau cu colegii lor evrei. Astfel, vecinul meu

de bancă, Duțu Ion, fiu de țăran, nu vorbea cu mine și nici cu vreun alt evreu din clasă. Era un tânăr cu un fond cinstit, submediocru ca inteligență, primitiv ca instincte și de aceea fanatic. Mi se pare că „naționalismul“ lui l-a determinat să treacă la școala militară de ofițeri activi; știu că a murit printre cei dintâi în războiul din 1916–1918 (denumit „pentru întregirea neamului“, în timp ce războiul din 1941–1944 a fost denumit „de reîntregire“). Ca o adevărată excepție, colegul meu Ion St. Ioachimescu, zis „Bucă“, fiindcă avea o față rotundă și buclălată, un băiat inteligent și cu umor – numai pentru că păstra relații normale cu mine și cu ceilalți evrei, era considerat de colegii români ca „vândut jidanilor“. Bietul băiat era așa de sărac, încât venea să-și facă lecțiile la câte unul din noi (neavând acasă căldură și nici altă lumină decât lampa de petrol), și mai ales la colegul și amicul Mitică (Dumitru) Löwenton, unde se servea un ceai și pâine cu unt – masa lui de seară sau poate unica lui masă zilnică. Ion (sau Iancu) Ioachimescu avea o frumoasă voce de tenor și învățase să cânte; speranța lui de a ajunge artist liric nu s-a realizat însă, căci un tenor trebuia să aibă și un fizic impunător, pe cât posibil frumos, iar el era mărunțel de tot și cu o figură de copil spânatec. (După terminarea liceului a plecat la București, cred că s-a înscris la Facultatea de litere și filozofie; nu știu însă dacă a terminat studiile universitare. S-a angajat la „Adevărul“, unde era reporter sau corector, nu știu bine. A scris totuși și literatură; romanul său, „Țărani și târgoveți“, este unul din primele romane sociale, preocupate de relațiile dintre țăranimea și orășenimea din țară. Este o operă valoroasă, după cât mi-amintesc, și plină de sinceritate și spontaneitate. Pe Iancu „Bucă“ l-am mai întâlnit sporadic, ultima dată acum câțiva ani; astăzi nu-i mai știu de urmă.)

Dar curentul naționalist – antisemit, alimentat de scrierile lui Cuza și ale lui Iorga, lua forme mai concrete decât

lipsa de relații între colegii români și evrei. Elevii români aveau acum un cerc politic condus de câțiva profesori, adepți ai mișcării iorgo-cuziste, și, fiindcă regulamentul școlar interzicea asemenea activitate, aceasta era camuflată sub forma unui cerc de lectură la biblioteca „Petre Armencea“, din clădirea Teatrului „Regal“ (fostul teatru „Rally“). Acest Armencea (numele nu e prea românesc) provenea din Balcani, era un comerciant bogat, care donase ceva pentru scopuri „culturale“ (să nu uităm că Nicolae Iorga înființase „Liga Culturală“ – una din fețele mișcării șovine pe care o conducea). Biblioteca „Petre Armencea“ se făcuse însă mai ales din banii colectați de „studenți“ de la negustorii de pe strada Regală, din care bani, grosul l-au „donat“ negustorii evrei. Drept „recunoștință“, elevii evrei nu erau primiți ca cititori! De altfel, nici n-ar fi avut ce căuta acolo căci lectura consta în realitate din conferințe ținute de profesori în spirit „naționalist“, adică xenofob și mai ales antisemit.*

Dar nici noi, elevii evrei, n-am stat pasivi.

De astădată (terminasem clasa a VII-a cu premiul întâi) mă hotărâsem să încep o activitate mai mare decât o puteam

* „Analele Brăilei“, revistă de cultură regională. Anul I, No. 1, ianuarie-februarie, 1924: «Tâlcul bibliotecii „Petre Armencea“ din Brăila», de Vasile Băncilă.

În Brăila e o bibliotecă ce durează de aproximativ treizeci de ani, purtând ca pe o inscripție, mândra slovă ocultă, numele tânărului crou Petre Armencea, apus la vârsta lui Adonis, după ce făcuse să răsară lumina care a creat și susținut această bibliotecă — una dintre cele mai pline de pitoresc, cald și specific, păzit ascuns cu mult zel din calea privirilor profanatoare ale celor cu sufletul lipsit de rezonanțe înrudite.

Ce e prin urmare latent, inclus organic în ființa acestei biblioteci? Afară de *ideea popularizării cărții*, afară de teza unei *doctrine de viață, bazată pe etnicitate și o adâncă moralitate*, afară de ideea „*missionarismului absolut în ideal*“ — credem că se mai poate vorbi de ceva, care e, de fapt, principiul generator al tuturor celorlalte: e vorba de *ideea tinereții*. Biblioteca Armencea e *primosul freneziei solidare a unor suflete tinere*.

desfășura ca elev la liceul de stat. Consideram că frecventarea școlii îmi răpea prea mult timp, căci eu învățam repede și eram cu mult înaintea colegilor în cunoștințe (urmam secția „reală” a liceului, având ca principale obiecte de studiu matematica – de care mă pasionasem – și științele fizico-chimice, și nu-mi ajungeau toate exercițiile și problemele din manualele noastre de școală, mă foloseam și de altele, străine). Am hotărât deci să mă retrag de la liceu și să urmez clasa a VIII-a „în particular”, ceea ce am și făcut, spre mirarea și părerea de rău a profesorilor mei. Făcusem aceasta și spre a avea mai mult timp pentru a da meditații cu plată, căci, orfan de tată, voiam să-mi strâng ceva bani pentru viitoare studiile universitare.

Dar având mai mult timp disponibil, am putut să mă ocup de o treabă cu caracter obștesc. Am început (împreună mai ales cu prietenul meu Albert Schapira și alții) să organizez o bibliotecă publică evreiască. În acest scop, am obținut de la „Loja B’nei Brith”, ca, în sediul ei propriu, din strada Coroanei (azi strada Mihail Sebastian), o sală să fie folosită drept sală de lectură. În această sală au fost aduse în primul rând cele vreo 1500 volume de cărți, foarte amestecate, rămase de pe urma regretatului nostru dascăl de română de la școală „Schwartzmann”, mort pe la 44 de ani de boală de inimă (am mai vorbit de el: era cel mai bun prieten al tatei). Nissim Emanuel Derera avea o figură de patriarh, încadrată de pletele și barba aproape albe de pe la 40 de ani, veșnic plin de umor, un holtei bătrân, care-și revărsa iubirea asupra copiilor de școală; intelectual distins, cel dintâi traducător în românește din Cicero („Despre bătrânețe” și „Despre prietenie” – această din urmă traducere dedicată tatei), autor al celei dintâi monografii a unei comunități evreiești din țară (Brăila), lăsase singura sa avere, cărțile sale, Lojei „B’nei Brith”. Pe lângă acest prim „fond de cărți”, cum se zice

astăzi, am colectat cărți și din oraș și cred că am ajuns astfel la vreo 2500 de volume, poate și mai mult, desigur foarte disparate ca natură, foarte inegale ca valoare; o parte din ele (nu prea multe) erau cărți cu subiect evreiesc. Serviciul în sala de lectură îl făceam cu schimbul câte unul din colegi. Cititorii erau mai ales elevi evrei. Biblioteca „Derera“ a fost preluată după 1948 de către Sfatul Popular Brăila și a devenit „Biblioteca Mihail Sebastian“, cu un alt fond de cărți, bineînțeles, mult mai bogat, și cu un alt sediu (pe strada Regală); ce a devenit sediul fostei Loji „B’nei Brith“, care și-a încetat existența, tot prin 1948, nu știu. Mihail Sebastian era și el un fiu al Brăilei, mai târziu avocat în baroul de Ilfov; am conlucrat cu el – voi vorbi despre aceasta mai departe – cu prilejul luptei de combaterea rasismului în barouri.

Biblioteca „Derera“ nu era însă o simplă sală de lectură, ci o replică simetrică la Biblioteca „Armencea“: aceea nu primea cititori evrei; noi, bineînțeles, aveam numai cititori evrei. Cam de două ori pe lună, în sala de lectură se țineau conferințe de către unul dintre noi. Despre ce au vorbit alții nu-mi amintesc, iar dintre conferințele ținute de mine, mi-amintesc de ciclul intitulat „Oameni mari evrei“. Servindu-mă de anumite albume de biografii ale scriitorilor, artiștilor, savanților etc., de origine evreiască, am alcătuit trei lucrări, una despre diverși scriitori (indiferent de limbă), alta despre artiști plastici, actori, muzicieni, alta despre savanți evrei, – citite pe rând, în trei ședințe consecutive. Nu mai am acea lucrare; nu știu cât a servit altora; mie mi-a servit ca izvor de cultură generală. Criteriul de alegere a celor despre care vorbeam era numai originea lor evreiască (chiar dacă respectivul se lepădase de neamul său); de altfel noi, evreii, am dat mult mai mulți oameni mari popoarelor în mijlocul cărora am trăit, decât am păstrat pentru noi. Cred însă că am vorbit odată în mod special despre Theodor Herzl. Era, precum se

vede, o lărgire a sferei de activitate a fostului cerc „Spre Ideal“, care nu mai avea rațiune de a fi, de vreme ce foștii săi membri lucrau acum în cadrul cercului de la „Biblioteca Derera“. Cred că se predau și aci cursuri de istoria evreilor și geografia Palestinei.

În iunie 1914 am terminat liceul. Am dat examenul de „bacalaureat“ în particular. La agapa bacalaureaților, organizată la un restaurant din Lacu-Sărat, ne-am întârziat până pe la 3 de noapte. Eu fiind „cap de serie“, colegii au încercat să mă îmbete, dar n-au reușit, tot eu țineam ordinea, chiar la plecare, când, defilând în „monom“, spre stația de tramvai, ca să ne înapoiem la Brăila, colegii mei cu chef voiau să cânte în cor; a trebuit să-i potolesc, căci treceau prin fața vilelor în care dormeau bolnavii veniți pentru cură.

Cu aceasta se încheie cariera mea brăileană. Cum fratele meu cel mare, Mihail, era de mai mulți ani strămutat în Italia, alt frate era student la medicină, în București, de asemenea al 4-lea frate, Willy, scriitorul, plecase să-și caute norocul la București, la Brăila avea să mai rămână numai fratele meu Iancu, care se însurase în 1913, cu prilejul unei călătorii la Viena, cu Mathilda Stein, verișoară bună cu noi (fiica lui Leon Stein, fratele mamei). Eu am rămas la ei până la terminarea liceului, căci mama se mutase și ea la București, la ceilalți doi frați.

Despărțirea de Brăila n-a fost ușoară. Mă depărtam de scumpii mei prieteni Bubi și Albert (primul avea să plece să urmeze la Viena „Exportakademie“, căci el făcuse cursul secundar superior la școala comercială din Galați; Albert avea să vină pe urmă și el la București, ca să studieze medicina). Biblioteca „Derera“ a mai funcționat o vreme, cu alți colegi rămași la Brăila.

Și mai dureroasă a fost despărțirea de Betty... Dar cum prezentele amintiri nu au ca obiect viața intimă, nu mă voi

opri la aceasta. Voi menționa doar, că avusesem intenția să mă înscriu numai la „Academia de înalte studii comerciale și industriale“, înființată în 1913, gândindu-mă la o carieră de funcționar, care să-mi permită a susține familia pe care eram hotărât s-o întemeiez cât mai curând posibil, prin căsătorie cu Betty. În primăvara lui 1914 au venit special la Brăila frații mei mai mari de la București, pentru vreo 3 zile, ca să mă convingă să mă înscriu la Facultatea de drept. Pentru mine, acest studiu n-avea sens practic, deoarece ca evreu, fiind „supus“ român, dar nu „cetățean“ român (cu drepturi depline) nu puteam spera să devin avocat, necum magistrat. Și mai era o piedică: la Facultatea de drept din București se cerea pe atunci, ca cei ce voiau să se înscrie, să fi absolvit secția „modernă“ (obiect principal: latina) sau secția „clasică“ (obiecte principale: latina și greaca); eu, însă, făcusem liceul real (obiect principal: matematica). Numai la Facultatea de drept din Iași erau primiți și cei ce urmaseră liceul real. Până la urmă, frații mei m-au convins. Am plecat deci la București, cu hotărârea să urmez în același timp și la Academia Comercială și la Facultatea de drept, și chiar în primul an să pregătesc în particular și examenele de diferență de la „real“ la „modern“, adică de limbă și literatură latină; pentru ca, după aceea, să mă transfer de la Facultatea de drept din Iași, la cea din București. Plecam din Brăila pregătit să încep o muncă foarte grea, întreită. Nu-mi lipsea curajul! Și duceam cu mine o zestre de vreo 1400 lei, mi se pare, economisiți din ceea ce primeam pentru meditațiile date (într-o vreme avusesem trei elevi de meditat, printre care chiar și pe colegul meu de clasă, Dumitru – Mitică – Löwenton, deștept, dar cam leneș; l-am pregătit așa de bine la matematică, încât a putut urma ingineria la Berlin – Charlottenburg; acum este inginer undeva, în U.R.S.S.). După cum se vede, pentru mine greutățile vieții începuseră

devreme. Dar priveam cu curaj în viitor și speranțele mele mă încălzeau și-mi dădeau, dacă nu optimism, cel puțin un echilibru care nu m-a părăsit niciodată.

IV. 1914–1916

La București, locuința noastră – a mamei și a celor doi frați ai mei – era situată în strada Apolodor (pe malul drept al Dâmboviței, în cartierul Sfinții Apostoli). O casă modestă, construcție „vagon“, în fundul unei curți înguste, fără soare, căci la doi metri în fața ferestrelor era un calcan înalt, aproape negru de vechi și muced.* Acest cămin, deloc vesel, și acest oraș, pentru mine străin, cu aer închis, fără farmecul Dunării prietene, cu străzi pe care forfotea o lume de bărbați cu aparență de ușuratici, și de femei cu înfățișare cochetă, provocatoare, ar fi fost ele singure îndestulătoare ca să-mi dea o stare de proastă dispoziție permanentă. Dar

* În aceeași curte locuia și hahamul Rabinson, cu familia. Ana Rabinson — mai târziu Ana Pauker, era fiica cea mai mare, cred, dintre copiii lui; pe atunci, o tânără fată, zveltă, șatenă, cu ochii albaștri, cu o privire deschisă și simpatică. Era profesoară de ebraică la o școală a Comunității evreiești. Frații ei erau și ei buni cunoscători de ebraică, unul a devenit apoi poet de limbă ebraică. Ana nu știu dacă era pe atunci socialistă, dar avea maniere „moderne“ și independente; știu că a fost logodită cu profesorul (de franceză) Steinberg (mai târziu, proprietarul librăriei „Hasefer“), un distins intelectual, dar nu s-au căsătorit; ea a plecat (sau a trebuit să plece) în Elveția, și cred că acolo a cunoscut pe Marcel Pauker, cu care s-a căsătorit. El era socialist și așa a ajuns ea în mișcarea revoluționară.

mă simțeam mai ales însingurat, fără prietenii mei și departe de iubită. La această tristețe personală aveau să se adauge, în curând, cauze obiective de îngrijorare și încordare.

Sosisem în București la începutul lui iulie 1914. La începutul lui august 1914 a și izbucnit războiul mondial. România rămânea, deocamdată, neutră. Dar încăierarea cumplită, dezlănțuită de germani, țara popoarele spre insondabile abisuri. România vedea apropiindu-se ceasul când va trebui să aleagă și ea cu cine merge. Curentul germanofil, dimpreună cu cel socialist, ostil Rusiei țariste, se ciocnesc vehement de curentul francofil.

În această privință, talentatul critic I. Trivale (Netzler) – mort în război, în 1916 – a publicat atunci o broșură intitulată „Tautophilus și Gallomanus“, în care reprezentanții simbolici ai celor două curente, expuneau fiecare punctul său de vedere, combătând pe al celuilalt. Ceva mai târziu s-a publicat cunoscutul schimb de scrisori între Caragiale și Brătescu-Voinești („Mache și Lache“), în care se examina problema războiului (pe atunci Brătescu-Voinești era încă omenos și potrivnic dușmăniei dintre popoare).

După puțin timp, acest conflict, care nu fusese cauzat de evrei și n-avea în sine nici o legătură cu evreii ca atare și cu problemele lor, începu să arunce răsfrângerea flăcărilor sale asupra lor, atât în străinătate, cât și în România. Atât în armatele Puterilor centrale, cât și în armatele „Antantei“, luptau și evrei. Nu odată au tras evreii dintr-o tranșee în evreii din tranșeia opusă.

În România însă nu se ținea seamă că atâtea evrei luptă și mor în rândurile armatei franceze. Între alții a căzut – la 34 de ani – pe frontul apusean, Jean Iuster, supus român (originar din Piatra Neamț), stabilit în Franța, unde a publicat strălucite lucrări de istorie (între altele, cu privire la situația juridică a evreilor în imperiul roman și în evul mediu); evreii

erau ștampilați îndeobște ca „germanofili“. Li se reproșa, de exemplu, că negustorii evrei fac comerț cu Germania, deși întreaga negustorie românească din țară activa, cu deosebire în exportul de produse agricole și de petrol și în importul de mărfuri manufacturate și mașini cu Germania. Tocmai în anii „neutralității de aur“ (1914–1916), România, care nu ieșise încă formal din alianța cu Puterile centrale, a încheiat, între altele, faimoasele contracte de vânzare a unor cantități uriașe de cereale către Germania (prin intermediul firmei Behles).

Aceasta nu împiedica pe „belicoși“, care cereau intrarea României în război alături de „Antantă“, pentru a obține „întregirea neamului“ prin alipirea Ardealului și Bucovinei, să considere pe evreii din țară, și numai pe ei, ca „unelte ale nemților“. În special aceasta era poziția față de evrei a studențimii, care organizase manifestații de stradă, pentru intrarea în război. Antisemitismul practicat de mulți ani de „Junimea studioasă medicală“ și de „Centrul studențesc“, aflate sub influența lui Iorga și Cuza (deși ei înșiși erau încă cu totul ezitanți și refuzau să se pronunțe), găsea acum un nou pretext pentru justificarea exclusivismului șovin: „germanofilia“ evreilor.

Intrat în toamna anului 1914 în învățământul superior, și anume la „Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale“, pe care le frecventam foarte regulat (și la Facultatea de drept din Iași, pe care însă n-o frecventam), m-am izbit, de la început, de această atmosferă antisemită, deocamdată surdă, la zisa „Academie“, căci aceasta ținea de Ministerul Industriei și Comerțului, mai legat de relațiile cu Germania decât Ministerul Instrucțiunii Publice, de care ținea Universitatea. De altfel, profesorii de la Universitate aveau cei mai mulți școala franceză, în timp ce profesorii de la „Academie“ aveau cei mai mulți școala germană. De aceea, încordarea

între români și studenții evrei era mai mare la Universitate. Una din manifestările acestei încordări era refuzul de a primi studenți evrei în „Junimea studioasă medicală” și cu atât mai mult în „Centrul studențesc”.

Ca o reacție la aceste manifestări antisemite, se crease, din inițiativa studenților de la medicină (și poate și sub influența „Uniunii Evreilor Pământeni”, prezidată de Dr. Adolf Stern și condusă efectiv de Dr. Willy Filderman), „Asociația generală a studenților evrei”. Aceasta avea în primul rând ca scop apărarea intereselor concrete ale studenților evrei, printre care și revendicarea egalității civice (încetățenirea), mai ales în perspectiva apropiatei participări a evreilor la război. Ei erau, totuși, supuși români, însă considerați ca „străini”, fiindcă nu aveau drepturi politice. Cu toate acestea, erau chemați la lungi concentrări, făcute în condiții grele, căci erau simpli soldați, nici măcar gradați.

Ceva mai târziu, din inițiativa studenților evrei ce făceau parte din societatea de gimnastică „Aurora” (din care a rezultat mai târziu asociația „Macabi”) și mai ales a unora ce studiau ingineria la Berlin și erau membri ai grupării studențești sioniste berlineze „Hebronia”, s-a înființat societatea studenților sioniști „Hasmonaea”. (Studenții berlinezi au importat și obiceiul „agapelor” colegiale; nu odată am luat parte la agapele de la „Carul cu bere”).

Împreună cu Schapira, Klug, Bainglas și alții, m-am înscris și eu la „Hasmonaea”. Era continuarea liniei pe care pornisem cu 6–7 ani în urmă, la „Spre Ideal”. În sânul organizației „Hasmonaea” am format curând un fel de grup oarecum opoziționist față de comitetul de conducere, care ne apărea distant și autocrat. La vârsta aceea (foarte puțini eram majori!) deosebirile de 1–2 ani la vârstă (și în mod corespunzător de ani de studii) contau foarte mult: cei „vechi” se uitau la noii veniți cam așa cum se uită soldații „în termen” la

„răcruți“ („boboci“). Totuși, ne numeau „opozanți simpatici“, căci eram sinceri, nu ambițioși.

Studiile economice și sociale ce le urmam la „Academie“, în special studiul doctrinelor economice, deși orientate de către profesor în sens burghez, mă familiarizaseră, între altele, cu învățătura socialistă, oricât era ea contestată și combătută de la catedră. Tezele oficiale trezeau în mine spiritul critic, firesc la un fiu al unui popor prigonit în toate locurile și timpurile. De aceea, chiar în prima lucrare de seminar, citită la ședința studenților „Academiei“, lucrare tratând despre „Regimurile vamale“, am avut curajul ca, după expunerea scopului, formelor și tehnicii vamale, să arăt că protecționismul vamal este o formă a luptei de concurență între statele capitaliste și, prin natura ei, este una din cauzele exploatării maselor și ale războaielor. Această parte critică a provocat un fel de stupeoare; unii au declarat că nu sunt de acord cu părerile mele, socotite ca „personale“, dar nu s-a priceput nimeni să răspundă; și nici chiar profesorul (Tașcă) nu era pregătit să facă față unei asemenea fronde neașteptate. Era și greu!

Preocupările mele sociale se adânceau tot mai mult. Nu eram convins de justetea concepției materialiste a istoriei; prezentată sub forma ei cea mai crasă, o consideram mult prea îngustă. Socoteam (și socotesc și azi), că singur, factorul economic (căci la acesta se reduce, în esență, materialismul istoric) nu poate explica evoluția societăților omenești. Factorul spiritual, chiar considerat ca suprastructură sau ca oglindirea în conștiință a factorului material, are o importanță egală și uneori mai mare decât cel material. În orice caz, între cei doi factori există înrâuriri reciproce incontestabile. Această importanță a factorului spiritual mi se părea și mai lesne de dovedit în cazul poporului evreu, care, lipsit de pământ și chiar de o limbă unică, împărțit în diverse

clase sociale, a păstrat o unitate și chiar o vitalitate uimitoare, datorită, evident, religiei și culturii dezvoltate.

Frământat de aceste considerații economico-sociale, am ținut la „Hasmonaea” – printre altele – o conferință despre „Clasele sociale la evrei”. Era, deocamdată, o timidă intrare pe un teren pe care-l călcam pentru prima oară.

Mai târziu, cred că în 1916, am citit tot la „Hasmonaea”, în două ședințe consecutive, lucrarea mea de mai mare întindere „Încercare de interpretare materialistă a istoriei evreilor” (o parte din aceasta a și fost publicată în 2–3 numere ale revistei „Hasmonaea”, pe care, întâmplător, le mai am). Erau simple ipoteze, construite pe marginea Bibliei și a „Istoriei evreilor” de Graetz, ipoteze ce mergeau însă numai până la epoca distrugerii statului evreiesc de către romani și a împrăștierei în Galut¹. În introducere expuneam teoria mea, acum mai sistematizată, despre evoluția societăților omenesti sub acțiunea combinată și interacțiunea celor doi factori – material și spiritual. Mi-amintesc și acum clasa școlii unde ne adunam (nu știu dacă la școala „Moria” sau la școala „Cultura”) și tabla pe care am desenat schema (graficul) celor două forțe determinante pentru evoluția societății și a interacțiunii lor. Obiectul expunerii mele și punctul meu de vedere, noi pentru „Hasmonaea”, au făcut impresie; discuțiile au fost relativ reduse, căci nimeni nu era pregătit pentru aceasta. (În cartea, recent tradusă în românește, „Manuscrisele de la Marea Moartă”, am găsit confirmate tezele mele din zisa conferință cu privire la clasele sociale pe care le reprezentau cele trei curente (secte) din secolele I î.e.n. și II e.n.: fariseii, saduceii și esenienii.)

Notez, în treacăt, că în acei ani (1914–1918) am trecut cu mare succes examenele de anul I și II la „Academia de

¹ În ebraică: Diaspora evreiască.

înalte studii comerciale și industriale“, precum și la Facultatea de drept din Iași; de asemenea, în vara lui 1915 dădusem și examenele de diferență de la liceul real, la liceul modern, adică examenele de latină; la examenul de bacalaureat – tot de latină – am avut ca examinator pe Eugen Lovinescu; o dată cu mine dădea examen și fiul lui George Coșbuc, care avea o asemănare izbitoră cu Eminescu tânăr (a murit în anul următor, într-un accident de automobil, scurtând zilele bietului său tată, al cărui unic copil era); și spre uimirea lui Lovinescu, l-am întrecut la concurs pe fiul celui ce a tălmăcit așa de frumos în românește „Eneida“ lui Vergiliu! Lovinescu m-a invitat apoi la el acasă, ca să mă cunoască și să-mi dea unele sfaturi pentru viitor. La munca întreită pe care o depuneam, se adăuga și activitatea mea de altă natură (fără a mai vorbi de corespondența zilnică cu Betty, corespondență care reprezenta un jurnal foarte detaliat de gânduri și fapte): scriam, deși nu atât de des ca la Brăila, versuri, desigur mai puțin naive ca cele anterioare, traducând însă, în principal, tot universul meu liric: dragoste și dor, nostalgia locurilor natale, priveliști din natură; și, rar, reverderile cu Betty, fie la Brăila, fie la București, ba, o dată chiar la Breaza sau Câmpina.

Tot în același timp am scris o piesă într-un act: „La oaste“ (care poate mai există). Este o mică dramă antimilitaristă. Un soldat, sentinelă la închisoarea militară, stă de vorbă cu un alt soldat, deținut la închisoare pentru că a „insultat pe majurul său“, o bestie cazonă. Această convorbire dezvăluie drama familială a deținutului, pe care sentinela îl înțelege și îl compătimește sincer. Vinovat de acea dramă este însă chiar „majurul“ care comandă garda închisorii și care e una și aceeași persoană cu cel pe care deținutul îl insultase. O nouă ciocnire între deținut și „majur“ obligă pe sentinelă să intervină în apărarea „superiorului“, deși își dă

seama că acesta este adevăratul vinovat. Am rezumat aproximativ, căci nu-mi amintesc exact subiectul, neavând textul la îndemână. Schița dramatică avea, cred, dialoguri firești și o tensiune graduală.

Cam din aceeași epocă datau alte două lucrări, care nu mai există: „Lecțiuni despre sionism“ (distruse nu mai știu când) și „Despre socialism“, un fel de expunere în 100 de pagini a doctrinei socialiste, cu observații critice, în sensul susmenționat, că factorul spiritual nu este mai puțin important pentru evoluția societății, decât cel material. Această din urmă lucrare, scrisă, cred, în 1914/1915, s-a pierdut în împrejurări pe care merită să le notez aici. Legasem oarecare prietenie cu Moise Stern (fratele mai mic al lui Sami Stern, ambii hasmoneiști). Întâlnindu-mă cu Moise Stern la Câmpulung Muscel (unde însoțeam pe mama mea, în vara lui 1915) i-am dat să citească lucrarea mea „Despre socialism“. Familia Stern locuia la Cernavodă, unde tatăl funcționa ca „magaziner“ la rezervoarele de petrol ale societăților petroliere. Cel mai mare dintre frați, Leon Stern (actualmente președintele comunității evreilor din București), era socialist. Prin 1912–1913 partidul socialist era condus de Dobrogeanu-Gherea și Rakovski. În timpul războiului balcanic din acei ani, Rakovski, cu deosebire, vorbea și scria împotriva intrării României în acel război; de aceea, când în 1913 România a intrat totuși în război contra Bulgariei, socialiștii erau suspectați, iar Rakovski a fost expulzat. Leon Stern a fost atunci arestat, sub acuzarea de a fi pus o bombă sub podul de la Cernavodă, spre a-l arunca în aer. Cred că numai relațiile și banii tatălui său l-au scăpat. Stern, tatăl, era un om posac și irascibil. Când, în 1915, a găsit pe măsuta de noapte a fiului său mijlociu, Moise, lucrarea mea „Despre socialism“, a aruncat-o în foc, speriat la gândul că și acest fiu ar putea fi pus sub acuzație, ca socialist. Și astfel a fost

nimicită „opera mea“ – ca urmare a... războiului balcanic! (Moise Stern, grav bolnav de hipertrofia cordului, s-a sinucis după un an. Era inteligent și plin de umor. Sternii erau veri cu Gabriel Schäffer¹ – despre care voi mai vorbi – prieten din copilărie și coleg de școală cu mine).

În cursul anului de studiu 1915–1916, unii studenți ai „Academiei de înalte studii comerciale și industriale“ au luat inițiativa de a întemeia o Asociație studențească, cum existau și la alte instituții de învățământ superior. De la prima adunare, la care urmau să se discute bazele acestei asociații, unii studenți (nu-mi amintesc cine erau) au arătat că studenții evrei nu trebuie să fie primiți în Asociație. Am mai spus că evreii nu erau primiți nici în asociațiile studenților universitari. În numele studenților evrei ai „Academiei“ am protestat contra acestei discriminări, după care am invitat pe toți colegii evrei să plece dintr-o adunare în care se pot face asemenea propuneri. Adunarea s-a terminat fără să se fi luat vreo hotărâre.

Am întocmit apoi un memoriu către rectorat, pe care l-am semnat împreună cu vreo alți doi colegi (nu-mi amintesc care anume), în care arătam că neprimirea în asociație a studenților evrei, egali ca situație în „Academie“ cu ceilalți, ar fi un act contrariu Constituției și o discriminare cu atât mai nedreaptă și mai inoportună politicește, cu cât țara ar putea fi pusă în situația de a intra în război, studenții evrei erau și ei – sau urmau să fie – concentrați sau mobilizați.

Rectoratul a dispus ca a doua adunare să fie prezidată de unul dintre profesori, dat fiind că, potrivit regulamentelor, studenții nu puteau constitui asociații decât cu aprobarea rectoratului. A fost delegat în acest scop Ion Răducanu, profesor

¹ Gabriel Schäffer (1893-1953), cunoscut publicist, activ în conducerea Uniunii Evreilor din România, colaborator la publicațiile evreiești de limbă română.

de „Finanțe publice“ (despre care voi mai vorbi), om afabil, de o bonomie înțeleaptă. În această a doua adunare, propunerea discriminatorie s-a repetat, invocându-se și faptul că unii studenți evrei erau și membri în societatea „Hasmonea“, din care studenții români nu făceau parte. În numele colegilor evrei, am răspuns că „Hasmonaea“ nu are un obiect privind pe studenți ca atare și nici probleme care să aibă vreo atingere cu „România“; în fond, am găsit argumente impresionante (pe atunci de la argumente se mai putea spera un rezultat pozitiv); mi-amintesc însă, că pe deoparte convingerea și indignarea, pe de altă parte, imprudența ca și impulsivitatea tinerească, ne-au însuflețit într-atât, încât am vorbit cu mult curaj; și, după părerea chiar a adversarilor, elocvent. Profesorul Răducanu a declarat, la încheierea dezbaterilor, că va supune chestiunea conferinței profesorilor.

Sesizasem cu această problemă și „Asociația generală a studenților evrei“ și, bineînțeles, „Hasmonaea“, cărora le-am comunicat și memoriul depus într-o adunare (ținută într-un local nu mai știu al cui, situat cam pe unde este actuala stradă Dobrogeanu-Gherea) condusă, cred, de Maximilian Popper (viitorul ilustru profesor universitar) și de Ilie Horodniceanu (socialist, viitor medic). S-a examinat chiar posibilitatea unui demers la guvern.

N-a fost însă nevoie de aceasta, căci rectoratul „Academiei“ (rector fiind Stanislav Cihoski, profesor de Statistică) a refuzat încuviințarea înființării unei asociații a studenților din care să nu poată face parte toți studenții, fără deosebire. A fost o bătălie câștigată pe teren politic, ceea ce nu era puțin lucru.

Cu profesorul Răducanu am dat în iunie 1916 examenul de „Finanțe publice“, cu strălucit succes. (Mai târziu, el și-a tipărit cursul, după notele quasi-stenografice luate de mine la prelegerile sale). După examen m-a chemat la cancelarie

și m-a întrebat ce ar putea să facă pentru mine. I-am spus că aș dori să fiu încetățenit (ca fiu și nepot de evrei „pământeni”), spre a putea deveni avocat, căci studiam și dreptul. Deoarece era și deputat (liberal, cred, pe atunci) mi-a promis că va face cele necesare la toamnă, când se va redeschide parlamentul. Dar parlamentul nu s-a mai deschis, deoarece România intrase în război; iar eu, fiind încorporat în armată, am întrerupt studiile.

P.S. Întâlnindu-mă zilele acestea cu prietenul și fostul coleg de la „Academie”, Lazăr Câmpeanu, el își amintea bine de chestiunea asociației proiectate de studenții „Academiei”; potrivit amintirilor lui, această chestiune s-a discutat prin toamna lui 1918 – după război deci – însă înainte ca să fi intervenit încetățenirea pe cale generală a evreilor. El crede că prima întrunire a studenților a fost prezidată de Virgil Madgearu, care a opinat că și în Germania societățile studenților germani nu primesc evrei; iar în răspunsul meu, eu am spus, că nu e cazul să luăm exemplu de la germani, când se știe unde au dus aceste idei pe germani...

Am mai spus că notez totul din memorie și că deci date sau nume pot avea greșeli – sunt aproape 50 de ani de atunci! Dar esențialul, semnificația evenimentelor reținute, sunt exacte, Dacă cele relatate de mine s-au petrecut după război, cu atât mai grav!

În toamna lui 1915 (sau primăvara lui 1916) fusesem la recrutare, căci cel puțin cei care, absolvenți ai unei școli secundare superioare, urmau să facă serviciul militar cu termen redus („T.T.R.-iști“), erau chemați la recrutare cu doi ani mai devreme (de la 19 ani), în vederea posibilei participări a României la război. Am fost găsit „bun pentru infanterie“.

Și-n adevăr, la 15 august 1916, România a intrat în război împotriva Puterilor centrale, urmărind eliberarea Ardealului și Bucovinei de sub stăpânirea austro-ungară. Către finele lunii septembrie 1916 am și fost încorporat și imbarcat într-un lung tren de „T.T.R.-iști“. Am călătorit pe linii ocolite (spre a evita zona luptelor și bombardamentele aeriene), prin Brăila – Galați – Bârlad – Iași – Dorohoi, la Botoșani, unde se mutase școala de ofițeri de infanterie; căci din 1914 T.T.R.-iștii evrei erau trimiși, și ei, la școlile de ofițeri, deși, neavând drepturi politice, nu puteau ajunge decât, cel mult, subofițeri (plutonieri).

Școala militară de ofițeri de rezervă de infanterie era instalată în cazarma Regimentului 37 Infanterie din Botoșani. Cei ce n-aveau mijloace să locuiască la gazde, în oraș, locuiau la cazarmă. Așa am fost și eu „încazarmat“. În adevăr, mă afluam în Moldova singur, fără rude; familia rămasă la București, Betty la Brăila. Numai prietenul Zeidmann, care intrase voluntar cu un an mai înainte, era plutonier de administrație la Divizia a 7-a P.S. din Botoșani; ceva mai târziu a venit ca sublocotenent „asimilat“ (căci, ca evreu nu putea fi ofițer) și prietenul Schapira, împreună cu Lescher, ca medici ajutori la un spital din Bucecea (târgușor lângă Botoșani); cu ei m-am văzut de 2–3 ori, la Botoșani, după

ce fusese ocupată Muntenia de nemți, și astfel chiar legătura poștală cu toți ai mei se întrerupsese. Abia mult mai târziu am aflat că la un spital din Huși funcționa un frate al meu, medic, locotenent „asimilat“.

Nu am intenția să stăruiesc asupra vieții foarte aspre pe care am dus-o la Botoșani, unde am rămas până spre finele lui Martie 1917, când am terminat școala militară. Dar, urmând firul conducător ales pentru desfășurarea amintirilor mele, nu pot să nu mă opresc la situația extrem de grea ce ni s-a creat nouă, evreilor, în urma înfrângerii suferite de armata română în prima fază a războiului. Era necesar ceva, pentru a ascunde cauzele adevărate ale pierderii celei mai bune părți a țării, și, bineînțeles, s-a recurs, ca de obicei, la diversiunea preferată: evreii sunt de vină, ei ne-au trădat, ei sunt agenții nemților etc. Se cunosc „ordinele circulare“ ce veneau de la cartierul general al armatei, unde domnea ca șef al Marelui Stat Major generalul Prezan (armean), având ca aghiotant pe maiorul Ion Antonescu (viitorul auto-mareșal), poreclit „câinele roșu“ (căci era roșcovan, deși de neam greco-albanez), după cum notează Marghiloman în memoriile sale. Atmosfera de ațâțare contra evreilor s-a încins și mai mult, după ce unii militari evrei, exasperați de prigoanele și umilințele ce le îndurau, iar alții socialiști sau comuniști – și nu numai evrei – au dezertat în Rusia (mulți au intrat în batalioanele revoluționare de la Odessa). Scriitorul I. Al. Brătescu-Voinești povestea că în iarna 1916–1917, pe când el era mobilizat în calitate de comandant al garnizoanei orașului Dorohoi, un „cercetaș“ a „arestat“ două bătrâne evreice, care vorbiseră în piață despre niște „bombe“. Până la urmă s-a dovedit că vorbiseră despre fasole mare, care în idiș se numesc „bombăș“, fasole „boambe“, dar cum era interzis în Moldova să se vorbească idiș în public, ele

traduseseră în româneasca lor numirea acestor periculoase... explozibile.

Într-o zi din decembrie, 1916, cred, pe când eram „sergent de zi pe companie“, comandantul companiei, locotenentul Buniș, un moldovean destul de omenos, a adunat compania „în careu“. Deoarece eram „de servicii“, mi-a dat să citesc un „ordin circular“ al Marelui Stat Major, cu privire la purtarea evreilor din teritoriul ocupat. Se spunea, în acel ordin, că evreii fuseseră informatori ai nemților, că erau uneltele lor, că i-au primit cu flori la intrarea în București și multe altele. Se știe că, de la începutul războiului, supușii austro-ungari și germani fuseseră internați în lagăre; știu că evreii austro-ungari erau la Răducăneni, în județul Huși. Dar erau și mulți nemți cetățeni români în București. Este foarte posibil ca, la intrarea nemților în București, să-i fi primit cu flori. Mi se pare, dealtfel, că era și un lagăr prin județul Ialomița, de unde desigur au fost eliberați, la retragerea armatei române. Dealtfel, o scenă similară s-a petrecut mai târziu, prin octombrie, 1917, pe front. Un pretins fugar dintr-un lagăr de prizonieri din Muntenia a trecut linia de tranșee și a început a ține o cuvântare trupelor de pe front și din spatele frontului, despre ororile făcute de nemți pe teritoriul ocupat și despre trădarea „evreilor“. Până la urmă „patriotul“ s-a dovedit a fi un spion trimis de nemți, care, cred, a fost prins și împușcat, pe când încerca să treacă înapoi la nemți... După ce citisem câteva fraze, mi-a pierit graiul, nu atât de spaimă, cât de indignare și m-am oprit din citit. Căpitanul s-a răstit la mine: „Elev, de ce nu citești?“ – „Să trăiți, domnule căpitan, vă rog să dați altui camarad să citească mai departe, eu nu pot...“ Și m-am uitat la el disperat. – „Elev, ai să răspunzi pentru neexecutare de ordin!“ a strigat el și, luându-mi din mână hârtia, a dat-o altuia s-o citească mai departe. Incidentul n-a avut însă altă urmare, decât poate o „notă“ rea

în foaia calificativă; probabil că și căpitanul Buniș a înțeles, că era un sadism – involuntar – ca tocmai eu să trebuiască să citesc un asemenea pamflet antisemit.

*

*

*

Către finele lunii martie 1917 am terminat școala militară, cu gradul de elev-plutonier. Cred că ceilalți camarazi, printre ei așa-zișii „macedoneni“, care nici n-ar fi putut dovedi că sunt români, necum cetățeni români, ieșiseră cu gradul de sublocotenent.

Permisia de câteva zile am petrecut-o la Bucecea, la prietenul Schapira, de-abia întremat după tifosul exantematic foarte greu, pe care-l contractase în spitalul la care lucra. Îl îngrijise mai mult fata evreică unde locuia, cu un curaj și un devotament de necrezut. Un alt bun prieten din tinerețe, Paul Rosner – un boem cu un rar talent muzical, care probabil că ar fi devenit ceva în muzică – și care era mobilizat tot ca doctorand în medicină, la un spital din Huși, murise printre primii bolnavi de tifos, pentru că fusese izolat și lăsat literalmente în voia soartei! Mi s-a povestit la Huși că unii evrei din târg ceruseră să li se permită să-l îngrijească, dar șeful spitalului, un medic militar, huligan cunoscut, nu le-a dat voie; ce conta un evreu mai puțin? (Osemintele lui Rosner au fost reînhumate în cimitirul Filantropia, parcela militarilor morți în războiul 1916–1918.)

Am plecat apoi cu trenul, prin Băcești-târg pe linia Negrești-Roman și apoi pe jos, la Dumești, sat în care era cantonat spre refacere, regimentul meu (38 Infanterie Brăila). Cu mine împreună au mai fost repartizați aci dintre camarazii evrei de la școala militară: Raiter, fiul unui negustor din Huși (acesta a urmat mai târziu medicina, a plecat la Paris și nu-i mai știu de urmă), Solomon Haimovici, și el ajuns medic,

mort deunăzi, și Lazăr Cîmpeanu, contabil, cu care sunt și azi bun prieten.

La regiment am regăsit, dintre prieteni și foști colegi de liceu, pe Gabriel Schäfer, precum și pe David Cohn. Cu familia Schäfer fuseserăm vecini, pe când eram copil mic; cu Gabriel, om bizar, cu oarecare talent literar, cu admirabile calități sufletești, ajunsese coleg și eram buni prieteni. Fiind acum în companii vecine, prietenia s-a strâns și mai mult. El fiind mai bătrîn, fusese încorporat mai devreme și făcuse întreaga campanie în Dobrogea, unde se distinsese printr-un deosebit curaj; în timp ce mulți ofițeri, mai ales activi, în frunte cu „naționaliștii“, ca de exemplu colonelul Bacalbașa, căpitanul Valsopol și alții, fugiseră ca niște lași. Asta n-a împiedicat ca aceia să fie avansați, iar el – Schäfer, cu mantaua ciuruită de gloanțe la pulpanele din față – să rămână plutonier! Era indignat de tratamentul nedrept aplicat evreilor, în special cât timp comandant al regimentului fusese colonelul Bacalbașa – capul lașilor și șperțarilor; de aceea nu înceta să protesteze, pe cât de inutil, pe atât de imprudent; dacă nu a avut de suferit din această cauză, este pentru că purtarea lui vitejească și caracterul lui leal erau apreciate de comandantul de companie și de alți ofițeri.

Cât despre David Cohn, (la rîndul lui vecin de curte în copilărie la Brăila, cu Betty), era un tip de asemenea bizar, dar în cu totul alt fel. Gîngav din copilărie – ceea ce dovedea o nervozitate neobișnuită – avea o voce foarte frumoasă și avea și ceva școală de canto, precum și un dar interpretativ neobișnuit; în mod surprinzător, când cânta, nu gîngăvea. În panica retragerii din Dobrogea suferise un șoc nervos, în urma căruia fusese internat o vreme la un spital de boli nervoase, condus de profesorul Dr. Gh. Marinescu. În stare ameliorată revenise la regiment. Dar nu era vindecat. Avea crize nocturne, foarte ciudate: se trezea din somn, se așeza

în capul oaselor, și, cu ochii închiși, ca un medium hipnotizat, căci de fapt continua să doarmă, întreținea convorbiri cu vecinii de cameră, cu Schäfer și cu mine, convorbiri în care se plângea mereu de Schäfer (avea ideea fixă că e persecutat de acesta). Și în această stare de transă nu numai că nu gângăvea, dar vădea inteligență, spirit caustic și cunoștințe, pe care nu le avea în stare de trezie. De exemplu, se vedea că știa bine latina, deși tocmai la latină rămăsese corigent sau chiar repetent; avea memoria unor lecturi – de ex. din Eminescu, cu indicarea exactă a paginilor din volum! – pe care, treaz, parcă nici nu le citise vreodată. Mai mult, când noi evitam a-i răspunde, ca să nu prelungim criza (în urma căreia cădea într-un somn adânc și a doua zi era epuizat), ne ghicea gândurile și răspundea la ele. Schäfer, și el un nervos, era zguduit de aceste scene impresionante și mă temeam să nu se îmbolnăvească și el de nervi; singur eu îmi păstram echilibrul și am impresia că și aceasta a contribuit la calmarea treptată (deși numai aparentă), a lui Cohn. Cohn avea, între altele, o iubire, o simplă închipuire, prin autosugestie, pentru o anume Lora, care nici nu știm să fi existat în realitate; Schäfer îl poreclise pe el „Lorin“ – și sub acest pseudonim (Sylvian Lorin), a publicat în 1928 o plachetă cu poeme în proză, intitulată naiv și mișcător „Lacrimi pentru ochii ei“. Că nu era vindecăt, s-a dovedit și mai mult în toamna lui 1917, pe front, în fața Panciului, când un frate mai mare al lui, Max Cohn, soldat în compania a XI-a a regimentului, a fost mortal rănit la cap de un obuz nemțesc (în timp ce-l trimisese un sergent să-i aducă nuci, dintr-un nuc dintre tranșee!); evacuat la infirmerie, rănitul a murit, dar Cohn Lorin susținea că a fost evacuat la Odessa și că trăiește acolo! Am avut un fel de stenograme ale celor ce spunea el în transă, dar s-au pierdut mai târziu. Cohn a avut un sfârșit tragic. Ajuns medic, s-a stabilit la Călărași-Ia-

lomița, a fost, nu știu pentru ce, bătut de legionari (în 1940–1941), legat la stâlp în piața publică și scuipat de toți; iar după intrarea României în războiul antisovietic, a fost trimis să îngrijească niște prizonieri sovietici bolnavi de tifos, într-un lagăr din județul Buzău; s-a molipsit și el și a murit acolo. Nu e greu de stabilit în ce măsură boala sa, soarta sa, sfârșitul său, au evoluat sub influența prigoanei antisemite.

Cât timp fusesem la școala militară, zdrobit de muncă fizică, în timpul unei ierni nesfârșite și foarte friguroase, apăsător de teroarea antievreiască, nu lucrasem nimic.

Ajuns la regimentul meu, al cărui comandant era acum Lt. col. Gheorghe Cornescu (provenit de la o unitate de pionieri), om de o delicatețe cu totul neobișnuită, am simțit un fel de redeșteptare la viață. Evident, munca de șef de pluton în zona interioară era cu totul alta decât cea de la școala militară. Atmosfera se mai înseninase, în ce privea pe evrei, datorită, cu deosebire, misiunii militare franceze, venită pentru a instrui armata română, în vederea celei de-a doua părți a campaniei. Instructorul francez al regimentului, locotenentul de grenadieri René Marius Amiable, un provençal încântător, lucra cu deosebire cu cei ce știau franțuzește – adică tocmai cu cei câțiva evrei din regiment, mai mult cu Schäfer și cu mine (Bietul Amiable! a pierit într-un accident de avion, când, după încheierea de către români a armistițiului cu nemții, din noiembrie 1917, se înapoia în Franța, prin Rusia!).

În această ambianță m-am regăsit pe mine. Știri din țară nu aveam încă. Descoperisem pe Iancu, fratele lui Betty, la Dumeștii-Vechi, unde se afla, fiind invalid, în urma unei răni la mână, primite într-o luptă din Dobrogea (îl vizitasem și în spitalul instalat la Bursa din București, prin septembrie 1916). Dar această întâlnire, departe de a mă consola, îmi ațâța și mai mult dorul...

În scurtele răgazuri pe care le aveam, am reînceput să scriu versuri. De astă dată – trecuseră anii – și conținutul, și forma versurilor mele erau altele decât mai înainte: mai largi, mai grave, mai adânci. Schäfer – care și el, animat prin exemplu, scria din când în când (mai posed unele din cele scrise de el), era singurul meu cititor și confident. Nimeni altul din regiment nu știa, că în mica mea ladă de campanie aveam un depozit literar.

Când, la 25 iulie 1917, – adică la începerea bătăliei de la Mărășești – regimentul porni în marș, pe jos, spre front, nu mai aveam, cred, lada de campanie, ci numai raniță (chiar și elevii-plutonieri; ofițerii nu purtau raniță). În raniță, printre rufe – versuri.

Regimentul propriu-zis, cu 3 batalioane, plecase cu o zi înainte (Schäfer printre ei); cei mai noi (recruți, subofițeri și ofițeri) formau al patrulea batalion (de marș). La 6 august 1917, pe când făcusem haltă în lunca Siretului, pe lângă Cosmești, am fost adunați pe batalion și ni s-a comunicat că o parte dintre noi plecăm în aceeași seară pe front. În ce privește pe comandanții de plutoane – s-a tras la sorți cine să plece; dar sub motiv că ieșiseră prea mulți căsătoriti – de fapt prea puțini evrei – s-a tras din nou la sorți și de astădată – ciudată coincidență! – toți plutonierii evrei din batalion erau printre cei pe care sorții (!) îi desemnaseră să plece pe front!

Patru dintre noi – eu, Haimovici, Reiter și un al patrulea, nu mai țin minte care – ne-am strâns sub o salcie și ne-am făcut fiecare „testamentul”; am scris pe câte-o hârtiuță, în trei exemplare, câteva rânduri, și fiecare a încredințat celorlalți „testamentul” său, urmând ca acela ce va ajunge mai întâi acasă, să predea „testamentul” celorlalți, la adresele respective. Cu acest prilej, pentru prima dată, acești colegi au aflat de legătura mea cu Betty. Toate acestea le făceam cu deplin sânge rece, ca niște buni gospodari, în

vreme ce pădurea și valea Siretului se cutremurau de bu-
buiturile de tun și de însutitele lor ecouri – căci era ziua
decisivă a bătăliei de la Mărășești–Panciu–Odobești.

După cină, am plecat; pe la 3 noaptea, după vreo 18 km
de urcuș, prin văi sălbatice și hârtoape, am ajuns pe poziție
(în drum a trebuit să ne adăpostim de 2–3 ori, de bombar-
damentele cu șrapnele ale nemților, care, probabil că auzi-
seră prin noapte zgomot de trupe ce se apropiau). Am fost
repartizat la campania a 5-a, preluând comanda plutonului
4, în locul lui Iosef Bernștein – tot un brăilean – căzut în
lupta din acea zi. Schäfer comanda plutonul 1 din camp-
ania a 6-a, astfel că eram vecini în tranșee. Ne regăseam deci!

Nu voi povesti ce-am făcut pe front, în tranșeele de linia
I (afară de vreo 10 zile, când am fost scoși în rezervă, ca să
ne mai spălăm). Pot spune că mi-am făcut din plin datoria,
cu atât mai mult curaj, cu cât nici nu aveam experiența
marilor primejdii ale luptelor. Am primit sarcini de luptă,
în unele zile agitate și le-am făcut față cu cinste; eram consi-
derat ca bun pentru misiuni îndrăznețe – și mi s-au dat.

Cu toată rezistența în adevăr eroică a armatei române pe
frontul Mărășești–Mărăști, cu toate ofensivele locale reușite,
situația frontului devenise disperată. În adevăr, în urma
revoluției ruse din februarie 1917 și mai ales a Decretului
pentru pace al lui Lenin, trupele ruse părăseau în masă fron-
tul (încă în septembrie 1917 am constatat că regimentul rus
din dreapta noastră – erau la flancul drept al poziției ocu-
pate de noi, în valea Zăbrăuciorului – se retrăsese în altă
vale, din spate, și am fost trimis să ocup cu sentinele poziția,
ca să nu se infiltreze nemți prin locul rămas gol!). Rușii
începuseră tratative de pace cu nemții, în noiembrie 1917.
Începea tristul capitol al umilitoarelor tratative de pace, al
ciuntirii țării, al unui orizont întunecat și deocamdată fără
ieșire pentru noi. Intrarea în război a Americii împotriva

nemților, care avea să fie hotărâtoare pentru obținerea victoriei, nu putea produce încă efecte bune pentru noi; deși România părăsise frontul antigerman – iar în primăvara lui 1918 avea să semneze chiar „tratatul” de pace de la Bufta – nu puteam crede că România va mai putea fi salvată, chiar în caz de înfrângere a nemților.

În această situație, absurditatea războiului – pe lângă cruzimea lui în sine – apărea în toată goliciunea ei. Rămânerea noastră mai departe pe front (unde bântuia odată cu foametea, icterul epidemic și scorbutul) ne părea, din această cauză, chin inutil. Dealtfel, în legătură și cu revoluția rusă, oricât de puține știri despre ea erau lăsate să ajungă la noi, războiul, ca mijloc de rezolvare a conflictelor între state, ne apărea ca ceva monstruos, cu atât mai mult, cu cât *unii* îl ordonau – cei care ar fi tras foleazele în caz de victorie și care profitaseră și până atunci – iar *alii* îl făceau, cu sângele lor. Multe mi s-au lămurit atunci: critica socialistă a lumii capitaliste, critica belicismului în opoziție cu pacifismul, pătrundeau tot mai mult în conștiința mea.

Revolta din sufletul meu s-a tradus prin numeroase poezii cu conținut pacifist, social, revoluționar. Am avut curajul – aș zice inconștiența – să păstrez tot timpul la mine, în raniță, acele poezii, în speranța că voi fi demobilizat și le voi putea duce cu mine acasă. Tot pe front, în iarna 1917/1918, am scris un mic roman cu caracter satiric, intitulat „A patra putere”, adică presa, care este considerată o putere, pe lângă cele trei puteri ale unui stat parlamentar burghez (puterile: legislativă, executivă și judecătorească). În acest roman era prezentată acțiunea de propagandă pentru sau contra intrării României în război, desfășurată între 1914 și 1916, de presa plătită de unii sau ceilalți dintre beligeranți. Aveam convingerea că această activitate a unei prese corupte purta o mare răspundere pentru târârea țării într-un război absurd și inutil;

căci, în caz de victorie a nemților, țara nu putea decât să piardă, iar în caz de înfrângere a nemților, țara tot putea obține, ca recompensă a neutralității sale (deși fusese aliata Puterilor centrale până la război), eliberarea românilor de sub stăpânirea austro-ungară (Micul meu roman a fost distrus mult mai târziu; îmi pare rău, deși era naiv și didactic). Poate am mai scris și altele atunci, dar nu-mi mai amintesc (de exemplu, unele reflecții critice asupra puținelor cărți de citit pe care le puteam găsi).

Prin decembrie 1917 am putut, în fine, lua legătura cu fratele meu, medicul. Scăpase cu greu după tifosul exantematic ce-l avusese, și spunea că încă nu-i dispăruse complet un fel de buimăceală. Avea și supărări: în toamna lui 1916, în timpul retragerii armatei spre Moldova, se răzlețise de unitatea sa, pe care a regăsit-o cu 2–3 zile mai târziu; pentru această așa zisă „părăsire de post“ fusese condamnat la 2 ani închisoare, ce urma să-i execute după război. La Huși lucra la un spital unde era farmacistă Chrisanta Văcărașu, pe care o cunoștea din facultate. Până la urmă s-a căsătorit cu ea, și, întrucât ea, ca nepoată a lui Victor Romniceanu, prim președintele Curții de Casație, nu putea lua de soț un evreu... el se botezase. Știrea m-a îndurerat; mă întrebam ce fel de dragoste să fie aceea, în care unul cere celuilalt să se boteze? Cu toate acestea, având o permisie de câteva zile, cu prilejul Crăciunului 1917, am plecat prin Iași la Huși, să-mi revăd fratele și să cunosc pe soția lui. (Întâmplător, cunoșteam bine pe sora ei, Maria Văcărașu, care-mi era colegă la „Academie“). Pe Chrisanta am găsit-o... însărcinată! Ce puteam să mai fac? Orice atitudine a mea, care ar fi corespuns celor ce mai mult simțeam decât gândeam, ar fi tulburat această căsnicie, despre care și așa nu-mi făceam mari iluzii... M-am comportat deci ca un frate și un cumnat mai tânăr, care n-are nimic de spus despre alegerea făcută de ei și despre condițiile

de care fusese legată. Oricum – după ce fratele cel mai mare, Mihail, se căsătorise în Italia cu Daisy (fostă Fritsch), englezoaică ce avea de la primul soț 5 copii – acum acest frate, medicul, era al doilea ce se depărta de iudaism.

*

*

*

În februarie 1918 m-am îmbolnăvit, pe când eram în tranșee, pe la Muncelu (către Cașin). Trimis la infirmerie – improvizată într-un bordei mai mare, săpat în coasta din spațele poziției – am fost obiectul unei controverse în privința diagnosticului: dr. Willy Goldenberg, Constanța, vechi și bun practician, medicul de batalion, lt. „asimilat“, susținea că am difterie, dar medicul de regiment, căpitanul Răduțescu, proaspăt ieșit din școala medico-militară, se încapătănase să susțină că am o simplă amigdalită. Era român și era căpitan sadea; cum putea să prevaleze părerea unui evreu, locotenent „asimilat“ și încă cu privire la un plutonier evreu? Dar după 11 zile de zăcere cu temperatură mare (38–39°), după ce difteria îmi făcuse imposibilă hrănirea și-mi îngreunase respirația, s-a decis să fiu evacuat – tot cu diagnoza de amigdalită – la un spital „mobil“, amenajat la Pufești, într-o fostă hală de gatere a unei fabrici de cherestea. În această stare am făcut, într-un furgon deschis, cu soldați ce avuseseră sau aveau tifos exantematic sau febră recurentă, drumul de la tranșee la Pufești, pe un ger de 12–13° sub zero. Am ajuns acolo către seară; din fericire, șeful spitalului era maiorul de rezervă Dr. Rappaport (excelentul medic de copii din București); lui îi datorez viața. (Cred că lăsasem manuscrisele mele în păstrarea lui Schäfer, neștiind dacă mai scap cu viață). Dar nici în această stare nu renunțasem a citi și a lucra. Când la contra-vizita de seară, d-rul Rappaport m-a găsit cu peste 39° temperatură, citind și rezumând în

scris „Rosmersholm“ de Ibsen, mi-a spus: „Nu știu, citești Ibsen fiindcă ai temperatură, sau ai temperatură fiindcă citești Ibsen?“ El a văzut imediat că am difterie și pe loc mi s-a făcut o injecție, cu ultima fiolă de ser anti-difteric ce se mai găsea în spital. D-rul Rappaport mi-a spus că dacă în biletul de trimitere la spital s-ar fi scris că am difterie, nu puteam fi primit în spitalul său, ci trebuia să fiu trimis mai departe, la un spital de contagioși din interior; greșala de diagnostic fusese salvatoare, căci la o călătorie mai lungă n-aș fi rezistat. După acea unică injecție, temperatura a scăzut; se ceruseră alte fiole de ser de la Iași, dar nici după o săptămână nu sosiseră! Însă pe la 17 februarie 1918, nemții, nemulțumiți că ai noștri (guvernul Marghiloman) nu se hotărau să semneze dictatul zis tratat de pace (În memoriile sale, Marghiloman povestește că atunci când C.C. Arion, ministrul de externe în guvernul său, a citit pentru prima dată proiectul „tratatului“ alcătuit de nemți, a-nceput să plângă. La care Brockdorff-Rantzau, reprezentantul nemților, același care negociase tratatul de la Brest-Litovsk dintre nemți și ruși, i-a spus: „N-aveți motiv de a fi nemulțumiți. Acesta este un tratat pentru prieteni. Să vedeți ce tratat de pace am pregătit pentru francezi!) au denunțat armistițiul. Spitalul „mobil“ trebuia evacuat. Întrebat dacă vreau să fiu trimis la un centru de instrucție din județul Neamț, sau înapoi pe front, am ales această din urmă alternativă: țineam să fiu iar în familia mea brăileană.

Când m-am întors pe front, am aflat că fusesem considerat pierdut și... că mă și plânseseră (la propriu), ca pe un mort. De fapt nu eram vindecăt: în nas și în gât, bacilii difteriei, deși atenuați, persistau. Trebuia să fiu retrimis la spital, se reluase armistițiul, dar eu refuzam, căci începuse demobilizarea și se spunea că studenții vor fi printre primii demobilizați. Am așteptat până la 1 aprilie, când – văzând

că am fost păcălit – m-am resemnat să plec la spital. Era și timpul, căci difteria netratată îmi cauzase o paralizie a faringelui, din cauza căreia nu puteam înghiți nimic (chiar lichidele ieșeau prin nas!); aveam și o afonie totală și o polinevrită localizată, la brațul drept și gamba dreaptă (mâna îmi tremura, piciorul îl târam).

Am fost trimis de astădată la un spital din Bacău, unde, sub îngrijirea d-rului David, marele specialist de O.R.L. din Galați și a doctorului Goldștein (asistentul profesorului Dr. Gh. Marinescu), prin tratamente complexe, mi-am revenit în mare măsură; totuși, am fost trimis, pentru completare de tratament, la un spital *ofițeresc* din Iași (căci în interval fusesem încetățenit prin decret-lege individual și fusesem și avansat sublocotenent). Această măsură fusese luată după intervenția misiunii franceze (și a americanilor), spre a se curma nedreptatea, ca evreii ce se luptau în armata română, să fie totuși tratați ca „străini“, astfel încât să nu poată fi avansați ofițeri (cu toate că unii obținuseră chiar înalte decorații: Mayer Aron de la Iași, „Virtutea Militară“; B. Magder, de la București „Coroana României cu spade“ etc.). Am fost încetățeniți pe această cale peste 300 de militari evrei. La Iași, sub îngrijirea colonelului dr. Pitulescu (neurolog), am stat vreo 3 săptămâni, după care mi s-a dat un concediu de o lună. Atât în ultimele luni, pe front, cât mai ales în spital, am continuat a scrie poezii, unele lirice, altele anti-războinice, impresii din spital etc. Concediul l-am petrecut la Galați, la familia Katz (a prietenului Iosif Katz, despre care am mai vorbit, cu care eram înrudit de altfel: Evelyne, sora mai mare a lui Iosif Katz, se măritase în 1913 cu Efraim Stein, din Craiova, fratele mamei). Acolo, la Galați, am primit, după 20 de luni, primele rânduri de la Betty, din care am aflat, spre imensa mea bucurie, că ea și ai ei, precum și

ai mei, sunt cu toții bine. Am putut astfel să-i dau și ei, pe căi ocolite, știri despre mine.

După expirarea concediului, am plecat cu vaporul la Chilia (în Basarabia, căci în primăvara lui 1918 fusese anexată Basarabia), unde fusese strămutat Regimenul 38 infanterie, Brăila; iar de acolo am fost trimis la Vîlcov, unde se afla detașată compania mea. La Vîlcov am stat câteva săptămâni, după care am fost în fine demobilizat (prin iunie 1918). M-am prezentat pentru plecare colonelului Cornescu, după ce primisem biletul de demobilizare. Eram singur cu el în biroul lui și i-am spus că, nemaifiind acum sub ordinele sale, va crede în sinceritatea cuvintelor mele de mulțumire ce i le exprimam, pentru purtarea sa părintească față de noi, evreii din regiment. A fost mișcat și, cu lacrimi în ochi, m-a îmbrățișat.

Am pornit înapoi, cu vaporul „austriac“, la Galați. Hotărâsem să trec de la Galați la Brăila, s-o revăd pe Betty, și abia pe urmă să plec la București, căci altfel, o dată ajuns la București, n-aș mai fi căpătat încuviințarea ocupanților nemți, să călătoresc prin țară, eu, ofițer demobilizat. A trebuit să aștept vreo trei săptămâni la Galați, căci țăranii demobilizați refuzau să strângă recolta până nu li se dă pământ. Decretul-lege de împrumut, din 1917, rămăsese neaplicat. Nemții închiseseră punctele de trecere în Muntenia. În sfârșit, prin iulie, am ajuns la Brăila (pe jos, pe la Barboși), cu o coloană de demobilizați. La bariera Brăilei mă așteptau Betty și Schäffer.

Am stat la Brăila vreo cinci zile. Inutil să povestesc fericirea mea. Această vizită a reprezentat, ca să zic așa, logodna *oficială* cu Betty.

Pe la mijlocul lui iulie am sosit la București, unde am regăsit pe mama și pe cei trei frați ai mei (afară de Mihail, care era stabilit în Italia). Willy se căsătorise încă din august cu o brăileancă, Fanny Segall. Medicul, cel căsătorit cu

Chrisanta, se instalase și el, în interval, la București. De asemenea, Iancu și ai lui se mutaseră și ei la București.

Pentru mine personal, epoca primului război mondial se terminase. Se încheiase și prima tinerețe. Eram major!

VI. 1918–1922

Locuiam cu mama, într-o casă foarte neconfortabilă și tare rece, pe strada Traian. Frații, toți trei căsătoriți (Iancu avea și o fetiță de 4–5 ani) locuiau fiecare separat.

M-am pus imediat pe lucru. Am obținut transferul de la Facultatea de drept din Iași la cea din București; deoarece eram acum cetățean român „cu drepturi politice“, ceea ce-mi dădea și dreptul de a deveni avocat, studiile de drept deveneau mai importante pentru mine, decât studiile economice; totuși nu renunțam la acestea, căci știam cât este legat dreptul de economie și intenționez să folosesc în practică ambele discipline.

De asemenea, am căutat să încep imediat și pregătirea practică pentru cariera de avocat, ca secretar la vreun avocat, ceea ce-mi putea produce și un mic venit, spre a putea acoperi nevoile mele personale (îmbrăcăminte, taxe de studii, cărți etc.). Frații mei cunoșteau pe Filip Chefner, care, fiul unui evreu încetățenit ca veteran de la 1877/1878, era unul dintre cei dintâi avocați evrei din țară; și deși încă foarte tânăr, fiind un bun jurist și un bun orator, făcuse repede carieră. Chefner m-a angajat ca cel de-al treilea sau al

patrula secretar al său, la început fără plată; după scurt timp, cu un salariu mic de tot. Aveam, deci, să fac în același timp munca de secretar și studiile juridice și economice. Activitate literară nu mai aveam timp să fac decât cu totul sporadic.

În acel timp, vara și toamna 1918, funcționa pe lângă Administrația militară germană, autoritate ocupantă, tribunalul german pentru litigiile între cetățeni ai Puterilor centrale și români. Chefner primea și procese la acest tribunal; eram silit a întocmi memorii în limba germană, căci procedura era mai mult scrisă. La Chefner acasă am lucrat până prin noiembrie 1919, căci, după ce, în octombrie 1919, luasem licența în drept și intrasem în baroul de Ilfov, n-am mai vrut să rămân secretar. Surprins, el m-a întrebat de ce tocmai când, devenit avocat, aş putea să fiu mai de folos, plec de la el; i-am răspuns zâmbind: „Am impresia că nu e recomandat să fii calfă acolo unde ai fost ucenic.“ „Poate ai dreptate; dar o să-ți fie greu singur“, mi-a răspuns el. Știam că o să-mi fie greu, dar la Chefner nu puteam rămâne. Pe de o parte, el trata cu clienții, fără prezența secretarilor, cu care nici nu discuta cauzele, ci cel mult le dicta memoriile etc., întrebuințându-i ca pe niște dactilografi și contabili, și nici nu le dădea prilej să pledeze; pe de altă parte nu plătea mai nimic, necum să le dea posibilitate de a fi angajați în procese mai mici etc. Avea, în general, o comportare nu numai necolegială, ci de-a dreptul inamicală, disprețuitor-ironică (deși putuse să constate că eram bine pregătit). Și apoi eu, hotărât să mă căsătoresc devreme, căutam să-mi făuresc cât mai curând o existență independentă. Totuși ucenicia mea în biroul lui Chefner mi-a fost de folos: am deprins necesitatea construcției logice a tezelor, expunerea lor clară, și perfectă ordine și chiar meticulozitate în lucrări.

Dar conlucrarea mea cu Chefner a prilejuit un eveniment decisiv în viața mea, asupra căruia trebuie să mă opresc mai mult.

În noiembrie 1918 s-a semnat armistițiul general, care încheia războiul mondial (pe care azi îl numim „primul“ fiindcă am trăit și pe al „doilea“, și cine știe?...). Imediat după retragerea nemților, care, oricum, ținuseră ordine, fie și una prusacă, nemulțumirile acumulate în anii de război și ocupație răbufniră. Și ca de obicei în România, unde chiar și de secetă erau de vină... jidanii, începuseră agitații antisemite, cu atât mai mult, cu cât România, care nu ratificase tratatul de pace de la Bufta și, în *ultimul* moment rupsese legăturile cu nemții, ocupase Ardealul și redevenise independentă, nu admitea nici un control din afară. Toată legislația făurită de guvernul Marghiloman fusese abrogată dintr-un condei.

Și ca și cum singura problemă ce o avea de rezolvat țara ar fi fost „problema evreiască“, agitațiile spontane sau provocate în scop de diversiune, se amplificară, cuprinseră domenii diferite și luară forme tot mai grave. Astfel, fu reluată tema „trădării“ și „germanofilia“ evreilor; baroul de Ilfov cerea sancționarea cel puțin cu excluderea din barou, a avocaților, bineînțeles, a avocaților evrei, care pledaseră la tribunalul german, pe motiv că funcționarea acelui tribunal era contrarie convențiilor de la Haga privitoare la tratamentul teritoriilor ocupate în timp de război (ca și cum evreii ar fi cauzat ocupația și ar fi „pactizat“ cu nemții, pledând la acel tribunal!); de asemenea, se refuza cu îndârjire primirea în barou a juriștilor evrei încetățeniți prin *decretele-legi* individuale din timpul războiului (ca în cazul meu), pe motiv că acele decrete-legi erau contrare faimosului articol 7 din Constituția de la 1879, care prevedea încetățenirea prin *lege* (A fost nevoie de numeroase procese, până să se statueze

de către Curtea de Casație, că acele decrete-legi, emise în virtutea „dreptului de necesitate“, sunt valabile).

În fruntea agitatorilor din barou era Dem. Dobrescu, de origine bulgar, se pare, destul de obscur ca avocat, destul de demagog, de tip cațavencian. Cariera sa politică așa a început! De altfel era un patriot sincer și, ca decan, apoi – dacă nu mă înșel, – ca președinte al Uniunii Avocaților și ca primar al Capitalei, a dat dovadă de inițiativă și a făcut lucruri utile. Baroul a rezistat de altfel și la intrarea femeilor în avocatură, tot pe motivul că femeile, neavând drept de vot, n-au nici „drepturi politice“, nici nu pot fi avocate. Se cunoaște procesul de câțiva ani ce a trebuit să-l poarte Ella Negruzzi, până să ajungă a se admite, abia de către Curtea de Casație, înscrierea în barou. Dar despre barou voi avea prilejul să vorbesc mai mult.

Agitațiile antisemite luară, grație studenților iorgo-cu-ziști și haimanalelor din mahalale, forme de adevărat pogrom. Astfel, la numai vreo două săptămâni după încheierea armistițiului, bande de bătauși, în frunte cu „studenți“ și chiar studențe, năvăliră în câteva rânduri în cartierele evreiești (Dudești, Văcărești, Moșilor etc.), spărgând geamurile prăvăliilor evreiești, și ale sinagogilor, bătând pe evrei pe străzi, smulgând bărbile și perciunii bătrânilor, etc. După 1–2 zile, evreii și-au constituit gărzi de apărare, conduse mai ales de ofițeri demobilizați (astfel, avocatul Iancu Ghelberg, căpitan de artilerie, comanda călare gărzile din calea Dudești). Curând pogromiștii au întâmpinat rezistență; o studentă fanatică, ce umbla despletită ca o furie, în fruntea unei cete de huligani, a fost prinsă de un măcelar evreu voinic, care a așezat-o pe butuc și, cu un mai de bătut rufe, i-a aplicat o corecție bine-meritată pe părțile moi... Cele 2–3 înfrângeri suferite au servit de învățătură de minte huliganilor; numai rezistența nu a potolit, căci poliția, mai curând încurajase aceste

„secături entuziaste“ (cum le-a numit cândva, mentorul lor, Iorga), decât să-i fi oprit și sancționat.

Chestiunea emancipării evreilor depășise însă frontiera. La conferința de pace de la Versailles se punea, în general, problema tratamentului minorităților naționale în statele succesoare ale fostului imperiu austro-ungar. Se cerea României – și nu numai ei – să garanteze prin lege un regim drept și democratic pentru minorități. României i se cerea, deasemenea, încetățenirea evreilor „pămâtenii“ (căci cei din noile teritorii urmau regimul celorlalți locuitori). „Uniunea Evreilor Pămâtenii“ era reprezentată în culisele conferinței de pace de către d-rul Filderman. Guvernul Brătianu, pentru a evita dispozițiile cu caracter internațional cu privire la încetățenirea evreilor, emisese în decembrie 1918 decretul 3902/1918 potrivit căruia, câteva categorii – restrânse – de evrei, puteau dovedi, fiecare în parte, pe cale judecătorească, îndeplinirea condițiilor legale cerute pentru cetățenie, spre a obține „ordonanțe de încetățenire“. Această primă măsură era însă insuficientă și în fond, și în formă. În țară „Uniunea Evreilor Pămâtenii“ continua să ceară recunoașterea *de plin drept*, ca cetățeni români, a evreilor supuși români, ca și a celorlalte minorități naționale din noile teritorii. La Paris, d-rul Filderman reușise să sesizeze cu această chestiune diferite foruri evreiești din Europa Occidentală și din America, și, prin intermediul conducătorilor lor, forurile oficiale ale statelor aliate. Teza evreiască susținea că procedura *judecătorească* de încetățenire constituie o discriminare în raport cu celelalte minorități, mult mai numeroase, atât prin condițiile restrictive puse evreilor, cât și prin dificultățile de procedură. Pentru a obține o soluție acceptabilă a problemei se recomanda cu insistență evreilor să nu folosească procedura judecătorească de încetățenire, pentru ca, prin aceasta, să dovedească că nu s-a rezolvat chestiunea

cetățeniei evreilor; metoda era desigur discutabilă, și chiar paradoxală.

În jurul acestei boicotări a decretului-lege, opinia publică evreiască s-a împărțit în două: unii susțineau că o luptă cu asemenea mijloace este inoportună; că ea nu va face decât să agraveze curentul antisemit (căci și fără aceasta, evreii erau acuzați că cer sprijin străin în contra guvernului țării), că pe această cale nu se va obține succes și astfel chiar acei evrei, care puteau obține acum cetățenia, vor pierde prilejul – ceea ce nu li se va putea pretinde. În fine se considera că încetățenirea unei categorii este, în orice caz, un prim succes, lupta urmând a fi continuată.

Teza abținerii era susținută de conducerea „Uniunii Evreilor Pământenii” și mai ales de sioniști, care, de pe atunci partizani ai noțiunii de „minoritate națională evreiască”, invocau necesitatea de a se dovedi unitatea și soliditatea evreiască, ba transformaseră chestiunea într-una de demnitate națională. Când se ajunge la chestiuni de „prestigiu”, discuțiile devin pătimase, ceea ce, mai ales la temperamentul evreiesc, nu este greu.

Disputa în rândurile evreimii devenise cu atât mai aprigă, cu cât, în contra curentului absenționist se ridicau exponenții curentului asimilist, care se fereau de orice luptă contra guvernului țării. Un leader al acestui curent era avocatul Filip Chefner; el fusese un fruntaș al „Uniunii Evreilor Pământenii”, în sânul căreia ajunsese la neînțelegeri (datoare desigur și rivalității sale cu d-rul Filderman); acum lucra la constituirea unei grupări evreiești de „conciliere” cu guvernul țării (grupare pe care a și înființat-o ceva mai târziu, dar care a eșuat după nu mult timp).

Se înțelege că această vie controversă politică interesa foarte de aproape tineretul studios, ale cărei viitoare cariere (profesii libere sau funcțiuni publice) depindeau, mai mult

decât ale generației mature (comercianți, meseriași, funcționari particulari), de obținerea cetățeniei. Discuțiile erau foarte aprinse în rândurile studenților, cei mai vehemenți fiind, bineînțeles absenționiștii; ei învinuiau pe cei ce susțineau teza folosirii decretului, de „carierism“. Evident că acuzația putea fi și inversă (cei ce nu intrau în prevederile legii, nu pierdeau nimic, abținându-se de a uza de ea!).

Maestrul meu, Chefner, care avea legături personale cu unii fruntași politici români, mă informase că nu se va putea obține altă lege de încetățenire și că abținerea va fi considerată ca un refuz de a obține cetățenia română, ba chiar ca un act ostil față de țară, cu consecințe generale foarte rele. Mai mult decât atât, el susținea că trebuiau să uzeze de calea oferită de acest decret chiar și cei deja încetățeniți prin decrete-legi individuale din timpul războiului, a căror valabilitate era încă contestată de justiție, căci altfel vor fi considerați că nu au încă cetățenia română. Eu nu aveam nici o altă sursă de informație asupra situației și mai puțin încă asupra șanselor demersurilor d-rului Filderman la Paris.

În aceste împrejurări, m-am văzut determinat, deși eram încetățenit prin decret-lege individual, să folosesc calea judecătorească, pentru obținerea „ordonanței de încetățenire“. După câte știu, câteva mii de evrei au urmat această cale în primele luni de aplicare a legii.

„Absenționiștii“ își întăriră campania în sânul evreimii. La „Hasmonea“ care continua să existe și din care continuam să fac parte, chestiunea fu adusă în dezbaterea unei adunări generale foarte agitate. Se cerea de către „absenționiști“ trimiterea membrilor care folosiseră calea decretului în discuție la comisia de disciplină, spre sancționare. Am socotit excesivă această cenzură din partea revistei „Hasmonaea“ – asociație cu obiectiv sionist, deci extrateritorial – într-o problemă locală, ce ieșea din raza obiectivului asociației,

deci din competența sa. Pe acest motiv mi-am dat demisia din „Hasmonaea“ și, cu mine, și-au dat-o și alții.

N-am făcut cu inima ușoară acest gest, prin care rupeam legătura cu mișcarea sionistă și implicit cu curentul național evreiesc, de care mă simțeam legat din copilărie. Rațional, îmi spuneam, am dreptate; sentimental, mă durea, ca o muștrare, că nu urmasem, fie și cu sacrificiul punctului meu de vedere, curentul majorității evreilor, a cărui atitudine apărea a fi mai presus de toate calculele de reușită și, prin aceasta, mai curajoasă, mai mândră. Pentru liniștirea conștiinței mele am întocmit un lung memoriu, în care combăteam cu motive juridice și politice teza absenționiștilor și demonstrem, între altele, incompetența sioniștilor în probleme locale. Aveam intenția să fac cunoscut acest memoriu în cercul intelectualilor evrei. Dar evoluția lucrurilor m-a depășit.

În adevăr, spre surprinderea chiar a absenționiștilor, demersuri externe au silit guvernul român – de astă dată guvernul „Federației“, cum era numit (alcătuit din Partidul național ardelean, Partidul țărănesc, Partidul muncii și altele) – să emită decretul-lege 2085/1919, potrivit căruia evreii „pământenii“ din „vechiul regat“ puteau obține cetățenia română prin simplă declarație de voință înregistrată la tribunal, într-un anumit termen. Poate și considerente electorale (mi se pare că urmau să aibă loc alegeri parlamentare) vor fi determinat guvernul să acorde evreilor, pe această cale lesnicioasă, drepturile cetățenești. Oricum ar fi, „absenționiștii“ susțineau că acest succes este rezultatul boicotării primului decret-lege, – ceea ce era, în fapt, mai mult decât discutabil. Nu boicotul, ci îngustimea celui prim decret-lege a impus soluția largă a celui de-al doilea. Boicotul în sine pricinuia iritare în rândurile românilor, care și acum – ca și la 1878/1879, pe când „chestiunea evreiască“ era supusă examinării Marilor Puteri, la Berlin – pretindeau că evreii

trebuie să aștepte soluția cererilor lor exclusiv de la bună-voința guvernului român.

Dar faptele erau fapte. Momentan, lupta dusă de „Uniunea Evreilor Pământenii” (care puțin mai târziu și-a schimbat denumirea în „Uniunea Evreilor Români”) adusesese acesteia și, în primul rând, conducătorului ei efectiv, d-rul Filderman, un prestigiu necontestat. O scurtă vreme chiar și sioniștii, în fruntea cărora stătea A.L. Zissu¹, erau neîncrezători. Curând, însă, sioniștii, care continuau să ceară recunoașterea evreilor ca minoritate națională, la fel cu ungurii, germanii etc., ajunseseră în opoziție cu „Uniunea Evreilor Români”, care înțelegea să tragă consecințe practice din recunoașterea ca cetățeni români a evreilor, socotiți întocmai ca și în țările Europei centrale și occidentale, sau în America – drept cetățeni ai țărilor respective, însă de religie mozaică, fără a accentua asupra noțiunii de „minoritate națională”, întotdeauna contestată de oficialitate și de politicienii români.

În 1919/1920 – după ce luasem licența în drept și intrasem în baroul de Ilfov – am absolvit ultimul an la „Academia de înalte studii comerciale și industriale”. Către finele aceluia an de studii s-a constituit „Asociația licențiaților Academiei de înalte studii comerciale și industriale” (A.L.A.C.I.); din primul ei comitet am făcut și eu parte. De astădată, nu se mai făcuse nici o încercare de discriminare a evreilor, care, acum, erau cetățeni. Activitate practică nu-mi aduc aminte să fi avut A.L.A.C.I.; ea se ocupa mai mult de plasarea licențiaților în funcțiuni.

În ce mă privește, după un ultim examen strălucit de „Finanțe publice”, m-am adresat din nou profesorului meu, Ion

¹ A.L. Zissu (1888–1956), scriitor și publicist, unul din liderii și ideologii mișcării sioniste din România. Din 1919 a editat ziarul „național-sionist” *Mântuirea*.

Răducanu, amintindu-i că-mi promisese, în 1916, sprijin pentru obținerea cetățeniei, pe care acum o aveam; iar acum îi solicitam sprijinul într-o chestiune mult mai simplă. Răducanu era și subdirector la Banca Marmorosch, Blank & Co; l-am rugat deci să obțină angajarea mea ca avocat în contenciosul Băncii. Fără întârziere, m-a condus la Richard Soepkez, directorul Băncii, prezentându-mă în cuvinte foarte elogioase. Soepkez – evreu botezat – a declarat că, față de recomandarea lui Răducanu, mă angajează cu plăcere; numai că ar trebuie să-mi romanizez numele. Consiliul de administrație al băncii dorea ca cei ce reprezintă Banca în afară, printre care și avocații, să poarte nume românești (mai precis, neevreiești). Am îngălbenit când am auzit că mi se pune o asemenea condiție; am avut însă tactul de a răspunde că, întrucât numele nu-mi aparține numai mie, ci întregii mele familii, trebuie să mă consult cu ai mei și voi reveni după aceea. Ieșind de la Soepkez, Răducanu mi-a spus indignat: „Mă mir că nu ți-a cerut să te și botezi!” I-am răspuns că, deși mă bătea gândul să-mi schimb numele – care este așa de greu de pronunțat, n-o voi mai putea face, pentru că aş avea sentimentul că din interes îmi trafichez numele, ca să-mi ascund originea. Răducanu a înțeles scrupulul meu și a apreciat atitudinea mea. Această împrejurare m-a hotărât pentru totdeauna să nu-mi schimb niciodată numele: evreu sunt și așa voiam să mă știe toți.

Câteva luni mai târziu, prin aprilie 1920, am fost totuși angajat la Banca Blank, însă la „Departamentul comercial”, prin recomandăția lui Simon Pappé (cumnatul bunului meu prieten Bubi Zeidmann) procurist și a lui R. Brenner, tot brăilean, subdirector la acel departament, – fără să mi se ceară să-mi schimb numele! Eram angajat ca „secretar juridic”, deci tot ca jurist.

În iunie 1920 m-am căsătorit cu Betti Grunbaum; realizasem, deci, primele două planuri ale mele: cariera și căsătoria cu femeia aleasă din adolescență. Peste mai puțin de un an și jumătate, în 1921, s-a născut prima noastră fiică, Veronica; a doua, Maria, s-a născut în 1926.

Acum mă ocupam de slujbă, carieră, familie. Prin legăturile Băncii Blank cu societatea de asigurare „Generală“, am ajuns să mă ocup de agendele juridice externe ale acesteia, ca și de ale Băncii Blank. Aceasta mi-a prilejuit călătorii lungi la Viena, Paris, Berlin, Triest, Roma, Zurich etc.

*

* *

Câțiva ani n-am avut activitate politică.

Însingurat, în urma plecării mele de la „Hasmonaea“, nu rupsesem totuși orice legătură cu această grupare. În 1920 s-au publicat în revista „Hasmonaea“ capitole din lucrarea mea „Încercare de interpretare materialistă a istoriei evreilor“, ceea ce a provocat, în paginile revistei, discuții contradictorii. Mi-amintesc de un articol, mi se pare, al lui Sami Stern, de un răspuns al meu, cu replică și duplică, dacă nu mă înșel, și cu un cuvânt de închidere a discuției (concluzii) din partea revistei. Dar n-am reintrat în asociație (care îmi pare că după scurt timp s-a transformat în gruparea sionistă „Renașterea noastră“, afiliată grupării sioniștilor „radicali“, condusă de Itzhak Grünbaum din Polonia¹ și n-am intrat în mișcarea sionistă. Controversa de doctrine și deosebirea de metode politice între sioniști și „unioniști“, între evrei-naționali și „evrei-români“, nu-mi oferea pe atunci o soluție clară. Îndelungă vreme n-am avut nici chiar o convingere

¹ Gruparea sionistă „Renașterea noastră“ era afiliată aripii radicale a mișcării sioniste, reprezentată în Polonia de Itzhak Grünbaum.

politică lămurită. Am rămas în urmă, din aceste cauze, și ca informație și ca experiență politică. Temperamental eram împotriva manifestărilor excesive în politica evreiască, pentru că-mi dădeam seama de slăbiciunea forțelor evreiești, și înăuntrul țării, și în afară. De aceea n-am înțeles atunci, pe deplin, *actualitatea* „căminului național“ deschis evreilor în Palestina, ca rezultat al „Declarației Balfour“¹. Am rămas astfel fixat, și cu gândul, în mod pasiv, cum eram fixat și în fapt, în țară.

Recunosc de asemenea că, dacă aș fi avut atunci o viziune concretă, exactă a viitorului, aș fi tras alte concluzii din agravarea situației evreilor în țară, în urma tulburărilor studențești în frunte cu Corneliu Zelea Codreanu (Zelinski!). Era continuarea dezordinilor de la Facultățile de medicină², în legătură cu faimoasa chestie a *disecției* cadavrelor evreiești. (Cam pe acea vreme, campania dusă de A.L. Zissu, prin ziarul său „Mântuirea“, în legătură cu „cadavrele evreiești“, a prilejuit devastarea de către huligani a redacției ziarului și suspendarea sa (căci țara se afla încă „pe picior de război“ și sub stare de asediu). Iașii, leagănul antisemitismului activ, avea să fie și leagănul viitoarei „Mișcări legionare“, cum era și al mișcării cuziste. Ar fi fost normal ca, în asemenea împrejurări, sau cel puțin mai târziu, să mă fi gândit la o transplantare a mea și alor mei pe alte meleaguri și în primul rând în Palestina, de care și eu, ca și toți evreii în decurs de două milenii, n-am încetat a ne simți legați, ca de *adevărata* patrie. Dar pe deoparte eram acum destul de adânc ancorat

¹ Declarația oficială emisă în 2 noiembrie 1917 de Lordul A. J. Balfour, prin care guvernul britanic recunoaște evreilor dreptul la un „cămin național“ în Palestina.

² Tulburărilor antisemite studențești, începute în decembrie 1922, au avut ca slogan *numerus clausus* în universități și împiedicarea accesului studenților evrei în medicină la disecțiile pe cadavrele unor neevrei.

aci, în țară, pe de alta nici sioniștii militanți nu emigrau în Palestina. Cum m-aș fi putut hotărî eu să mă expatriez?

Că eram legat de țară, e un lucru cu totul firesc. Născut și crescut în țară; având ca limbă maternă româna, în care făcusem atâtea încercări literare; pătruns de ideea independenței României și de dreptul ei de a cuprinde în hotarele sale și pe românii din „țările române ocupate de străini” (cum era intitulată harta nelipsită din clasele de școală cuprinzând tot spațiul dintre Tisa, Dunăre și Nistru), mă simțeam sub toate aceste aspecte român și-mi dovedisem atașamentul sincer și entuziast pentru țară prin comportarea mea în război. Dar și sub raport personal, cariera mea de avocat era de asemenea legată de dreptul român. Această legătură nu era nicidecum slăbită de discriminarea, deocamdată mai mult morală decât materială, ce se menținea și creștea față de evrei.

Așa îmi explic de ce, când prin 1923 Kahana, directorul general al societății „Assicurazioni Generali” din Triest (unde fratele meu Mihail era subdirector general), care mă cunoscuse în legătură cu litigiile externe ale societății de asigurare „Generală” (afiliație a celei din Triest), mi-a propus să trec la „Assicurazioni Generali”, am răspuns că prefer să fiu străin în țara mea, decât străin în țară străină. (Mi-a răspuns zâmbind: „Mai gândește-te, dar ține seama că noi nu angajăm pensionari!”)

Așa am pierdut acest prilej de a mă stabili în străinătate. Dar de vreme ce există totuși problema unei repatrieri (în Palestina) o expatriere din România în altă țară nu mă interesa*.

* În 1926, după ce am tranșat pentru societatea „Generală” un gigantic proces cu financiarul Clemens August Emil Sternberg de Annells, la Zürich, acesta mi-a propus să în serviciul lui, având, zicea el, mare nevoie de un jurisconsult ca mine. Aș fi fost „un om făcut!”. I-am răspuns că este moralmente imposibil pentru mine, să trec în serviciul celui contra căruia purtasem ani întregi procese. Și tot în țară am rămas.

VII. (1922–1940)

Fiind ateu, nu *practicasem* cultul mozaic, deși păstram – și mai păstrez și azi – unele tradiții evreiești (precum consumarea azimei pascale), dar numai ca o manifestare națională. Copiii (fiicele) au crescut cu conștiința că sunt evrei, că sunt legați de un trecut istoric evreiesc, de care au motive să fie mândri – fără însă să le dau vreo educație religioasă, ci în spirit general-uman. Astfel, le-am dat să învețe la școlile de Stat, nu la cele evreiești. Astăzi îmi spun că această educație este și ea una din cauzele pentru care ne aflăm aci, în loc de a ne afla în Israel.

Reluarea legăturilor mele cu activitatea politică s-a făcut pe căi cu totul ocolite.

Cunoscusem personal pe d-rul Filderman și pe A.L. Zissu, cu prilejul unui arbitraj dintre Banca Blank și firma Frații Goldenberg. Pe această firmă o apăra d-rul Filderman, pe Banca Blank eu și avocații Paximade și chiar Mircescu. Arbitrul Băncii Blank era A.L. Zissu, care a avut o atitudine foarte demnă și dârză, demascând că primul arbitru (un anume Cohn, din Galați), fusese corupt de Goldenberg; de aceea s-a retras din comisia arbitrală, în timpul deliberării, lăsând procesul încurcat. Procedase conform cu temperamentul său. Frații Goldenberg făcuseră încercarea să mă corupă și pe mine! În timpul arbitrajului, Simon Bayer, pe atunci secretar al d-rului Filderman, mi-a propus un „cadou“ de 300.000 lei (leafa mea de atunci pe 10 ani), din partea Fraților Goldenberg, dacă obțin o tranzacție acceptabilă; am refuzat cu indignare, întrebându-l ce l-a determinat să-mi facă mie o propunere, pe care dacă aș fi primit-o, nu mă mai puteam uita niciodată în ochii oamenilor.

Mai târziu, prin 1946–1948, când dr. Filderman fusese șters de pe lista avocaților din baroul Ilfov, Frații Goldenberg mi-au încredințat mie procesul de reluare a fabricii lor de metalurgie, ale cărei acțiuni le transferaseră de formă unui grup, în frunte cu Virgil Potîrcă.

Deoarece Zissu mă apreciasse ca avocat, m-a însărcinat, prin 1922, cu întocmirea actelor pentru înființarea unei așa-zise societăți anonime pe acțiuni „Dramă și Comedie”; aceasta era forma sub care Zissu finanța teatrul evreiesc, reînviat de Iacob Sternberg, în sala „Tomis” din Calea Călărașilor. Imobilul aparținea Arhiepiscopiei Catolice din București, care a semnat contractul de închiriere, cu clauza ca în reprezentații să nu fie atacată religia catolică și în general religia creștină – condiție firească și care a fost respectată. Acolo, mai târziu, a jucat faimoasa trupă din Vilna, în frunte cu Iosef Bulov (acesta joacă acum în Israel)¹.

Prin 1922–1924 „Jointul” a inițiat înființarea de cooperative de credit evreiești, după modelul celor ce mai funcționau în Basarabia. Inițiativa, însoțită de dr. L. Ghelerter, strămutat de la Iași la București, a fost realizată de o comisie compusă din dr. Ghelerter, dr. Filderman, Maximilian Sannielevici, directorul general al societății de asigurare „Generală” (mare personalitate, de la care am învățat foarte mult) și cu mine ca jurist. Eu am întocmit actele legale și, timp de peste doi ani, am fost, în calitate de vice-președinte, organizatorul până la ultimele detalii, chiar și de formulaistică și de contabilitate, a primei „Bănci cooperative de credit mărunț”, după modelul căreia s-au făcut apoi celelalte. Mișcarea s-a dezvoltat foarte mult, ajungându-se ca în scurt

¹ În 1923, trupa teatrului evreiesc din Vilna s-a stabilit pentru două stațiuni la București. Actorul Iosef Bulov (1899–1985) era protagonistul spectacolelor jucate la București. În 1926 s-a stabilit în New York, iar în ultimii ani în Israel.

timp să se restituie „Joint“-ului avansurile de milioane; activitatea financiară nu urmărea beneficii, ci numai acoperirea spezelor, din dobânzi care se reduceau mereu. A fost o mișcare plină de avânt și foarte folositoare. Mai târziu am plecat de la conducere, neputându-mă împăca cu metodele politicianiste pe care le introdusese dr. Ghelerter, care voia, prin oamenii săi, să folosească această operă de reconstrucție evreiască, în scopul activității sale politice socialiste; aceasta putea pune în primejdie existența însăși a acestor instituții de credit și ar fi putut duce la confiscarea capitalurilor și depunerilor primite. „Băncile de credit mărunte“ au continuat a funcționa, dirijate de un consiliu pe țară (condus de avocatul E. Costiner, fost secretar al d-rului Filderman), dar fără dr. Ghelerter, care mai târziu avea să înființeze „Iubirea de oameni“, societate de asistență medicală și socială (nu „evreiască“), cu bani evreiești, și să intre apoi în luptă cu cei ce-i făcuseră credit în condiții foarte avantajoase (de exemplu, Siegfried Lobel, administratorul-delegat al S.A. „Cont-export“, al cărui avocat eram, ceea ce mi-a prilejuit un nou conflict cu dr. Ghelerter).

În tot răstimpul, după primul război mondial n-am prea avut activitate literară; sporadic, am scris un număr redus de poezii. N-aveam nici răgazul necesar pentru aceasta.

Începând însă chiar din 1922, cred, am început a scrie mici studii și adnotații în revistele juridice („Curentul judiciar“, „Jurisprudența generală“, mai târziu la „Revista de Drept comercial“ și „Pandectele române“).

În 1923 am trimis la „*Journal de droit international*“ (Clunet) din Paris, pe al cărui director, prof. André Prudhome îl cunoscusem în legătură cu procesele pentru care fusese în străinătate, un studiu asupra unei probleme de cea mai mare importanță și actualitate, într-o epocă de devalorizare a leului; studiul era intitulat „De la valorisation des

dettes d'argent en Roumanie". Mai târziu am publicat tot în acea revistă un alt studiu intitulat: „Du traitement des étrangers en droit fiscal roumain“ și alte studii, pe care nu mi le mai amintesc. În 1962, constatând că în subsolul casei noastre sunt o mulțime de cărți și colecții de reviste juridice, devenite inactuale de la 1945 încoace, le-am predat la D.C.A., în total vreo 750 kg; mare parte din cărți legate, cu muchea de piele! Printre ele erau și revistele străine, ca și cele române, în care erau publicate articolele mele; uitasem de ele, căci altfel, aș fi extras și aș fi reținut colile respective). La propunerea revistei am acceptat să fiu corespondentul ei până la 1940, când legătura cu Franța s-a întrerupt; am trimis revistei și multe jurisprudențe românești în materie de drept internațional și de drept public (privind în special probleme de naționalitate, de aplicare a tratatelor ș.a.).

Ceva mai târziu mi s-a propus de către revista berlineză „Ostrecht“, care cea dintâi a făcut cunoscut în apus dreptul sovietic și pe al cărui director, prof. dr. Arthur Nussbaum, îl cunoscusem de asemenea în legătură cu procesele pentru care fusesem la Berlin – să devin corespondentul pentru România al revistei. Am publicat în „Ostrecht“, pe lângă diverse jurisprudențe adnotate, unele studii, precum: unul despre proprietatea literară și artistică în dreptul român, un altul despre arbitrajul în dreptul român ș.a.

De asemenea am fost colaborator asiduu la „Anuarul asociației pentru știința asigurărilor“, unde am publicat studii, printre care o vastă lucrare despre „Contractul de asigurare în proiectul noului cod comercial“, precum și „Asigurarea de lucruri de către sau pentru proprietar“ (capitol dintr-o lucrare mai mare: „Asigurare și credit“, articole despre probleme valutare și altele în materie de asigurare, etc.).

Am menționat acestea, pentru a face legătură cu activitatea mea juridică, desfășurată mai în urmă în legătură cu problemele evreiești.

Sub guvernul liberal dintre 1922–1926 s-a promulgat Constituția din 1923, care cuprindea și dispoziții privind naționalitatea română, interesând și situația evreilor. În 1924 s-a promulgat „Legea naționalității române“. În acel parlament era deputat și d-rul Filderman, care a și luat cuvântul la punctele privind situația evreilor sub raportul cetățeniei române.

Prin 1924 am scris un studiu despre „Legea naționalității române și tratatele din 1919/1920“, în care examinam în ce măsură această lege este conformă cu Tratatul de pace de la Versailles și cu Tratatul pentru protecția minorităților naționale, și în ce măsură se abate de la ele. Înainte de a trimite acest studiu spre publicare la „Journal de droit international“, l-am prezentat doctorului Filderman, rugându-l să vadă, dacă nu cuprinde ceva inoportun din punct de vedere politic. Doctorul Filderman (după cum a spus-o altora) a apreciat foarte mult, că cineva a întocmit un asemenea studiu și că, deși n-avea nici o legătură cu „Uniunea Evreilor Români“ și conducătorul ei, i-a cerut părerea – recte acordul – înainte de a-și publica lucrarea în străinătate. El mi-a dat unele indicații de amănunt interesante, de care am ținut seama. Acesta a fost primul prilej cu care am conlucrat cu doctorul Filderman în chestiuni de interes public evreiesc. Niciodată nu m-am încadrat însă în organizația sa (deși la o anume dată mi s-a propus chiar vice-președinția ei), dar de fiecare dată, i-am dat o bună mână de ajutor sau – după caz – am combătut tezele sale. Cu toate părțile criticabile ale activității sale, doctorul Filderman, deși n-avea o concepție largă, era înzestrat cu o inteligență, un talent, o putere de muncă, un curaj, un devotament pentru apărarea intereselor evreiești și dreptății evreilor, într-un grad cu totul superior. Pe nedrept

A.L. Zissu, care îl combătea pe doctorul Filderman, acuzându-l de asimilism, ceea ce nu corespundea realității – îl numea disprețuitor: „șeful contenciosului evreilor români“. Dr. Filderman era omul practicii și actualității, și, sub acest aspect, a realizat lucruri mari; el este, de pildă, cel ce a obținut un statut legal pentru cultul mozaic și cel care a creat „Federația comunităților evreiești“, existentă și azi (deși cu atribuții mai mici), după cum el a creat școlile O.R.T.¹ din România. Era un om mare în ceaurile mari, deși mic în chestiunile mici. Eu am rezumat odată poziția sa în materie de iudaism cam așa: „Sunt evreu, rămân evreu, dar nu cred util să proclam aceasta ca un program etern, să flutur ostentativ acest stindard, pentru că nu văd la ce ar folosi, dar văd că ar putea strica. Principiile să le ținem pentru noi, în noi; în afară să utilizăm instrumentele juridice și politice pe care le avem la îndemână.“ Desigur, doctorul Filderman (deși membru al instituției „Jewish Agency“, alcătuită din sioniști și nesioniști) nu era de acord ca sioniștii să participe la politica românească în calitatea lor de sioniști; și, în adevăr, era o nepotrivire între poziția lor ca sioniști, orientată spre Palestina – unde urmăreau să emigreze – și între prezența lor, ca sioniști, în politica locală. Aceasta a dus la conflictul mai mult decât ideologic, între „Uniunea Evreilor Români“ și „Partidul Evreiesc“, creat de sioniști prin 1927². Dacă partidul evreiesc ar fi fost numai minoritar, cu același titlu ca și partidele german și maghiar, poziția sa ar fi fost clară; dar acest partid era în același timp nu numai prin persoanele ce-l conduceau, dar chiar prin ideologia sa, identic cu organizația sionistă, deci un partid cu orientare

¹ O.R.T., rețea de școli de meserii și agricultură pentru copiii evrei, înființată în Rusia în 1880, ulterior extinsă și în alte țări.

² „Partidul Evreiesc“ al luat ființă în 1930.

extra-teritorială, ceea ce oferea prilej de critici din partea politicianilor români și le dădea posibilitatea de a acuza pe evrei că sunt și rămân străini. (Este drept, pe de altă parte că și cartelurile electorale încheiate uneori de U.E.R. cu grupări *economice* – nici măcar politice – apăreau cu totul bizare și ineficace!)

Acest conflict ideologic (agrat încă prin polemici veninoase, adesea nedrepte și întotdeauna inoportune, căci... rufele murdare trebuie spălate în familie, nu în public) au contribuit și ele la însingurarea mea. Nu mă puteam încadra la sioniști, pentru că nu exista încă nici posibilitatea, necum hotărârea de a emigra, pe când eu credeam (și cred), că cei cu convingeri sioniste, dacă sunt consecvenți, trebuie să plece în Palestina (azi Israel), ca să pună umărul (în sens propriu!) la construirea statului evreiesc, – dar sioniștii erau, cum se zicea pe atunci, „cei ce trimiteau pe alții în Palestina”; pe lângă aceasta, metodele lor gălăgioase uneori provocatoare, fanatismul lor (verbal!) îmi plăceau. Nu mă puteam încadra la „unioniști”, pentru că nu aveau o doctrină clară, și aproape că refuzau să aibă o doctrină, având doar obiective imediate practice și pur defensive, fără o perspectivă a viitorului. Adaug că cele două curente se manifestau ca două clici, strânse în jurul șefilor lor, iar membrii lor trebuiau să se supună disciplinei de grup, chiar împotriva convingerilor lor. Cum nu făcusem ceea ce se chema pe atunci „politică”, îmi repugnav asemenea metode. Din toate aceste cauze, m-am retransat și mai mult în mine, rămânând neînregimentat în vreo mișcare, dar activând cu tot sufletul, în anumite domenii și ocazii concrete, pe care le consideram justificate și utile. Îmi place să cred că această atitudine nu se datora vreunei prezumții de superioritate, ci mai curând unei sincere obiectivități, care nu mi-a îngăduit niciodată să mă supun unui ordin al majorității, numai fiindcă emana de

la majoritate – mai ales că „majoritățile“ la care mă refer nu aveau voință proprie, ci urmau docil voința unuia sau câtorva șefi autocrați.

Nu-mi pare rău că aceste scrupule, precum și obiectivitatea mea, m-au împiedicat să mă încadrez la „unioniști“, care aveau un obiect static și, prin urmare pieritor, dacă s-ar fi realizat. Îmi pare însă rău că acele sentimente, scrupule și chiar trăsături de caracter ale mele m-au împiedicat să mă încadrez la sioniști; căci dacă o făceam, poate eram acum în altă parte.

*

* *

Între timp, adică după 1922, curentul antisemit se întetea mereu și lua forme tot mai violente. Cred că în 1925 s-au produs gravele tulburări „studentești“ pe la Oradea, Huedin etc. Cam tot în aceeași epocă șeful poliției din Iași, Manciu, a fost împușcat de Codreanu și totuși acesta a fost achitat. În Germania începuse mișcarea „național-socialistă“ și peste puțin timp apăruse cartea: „Mein Kampf“, a lui Hitler.

Vântul antisemitismului sufla cu tot mai multă putere în Barou. Alegerile pentru consiliul de disciplină și de decan dădeau prilej nu numai la dezlănțuire de patimi, la calomnii reciproce între candidați, dar și la o licitație de „naționalism“, recte antisemitism. „Programele“ listelor de candidați se axau mai ales pe considerente de „românism“ (mai târziu, de „românizare“).

Cât timp lucrurile nu ajunseseră însă la adevărate lupte în Palatul de Justiție și chiar în stradă, se încerca o apropiere de intelectualii români. O asemenea încercare a fost aceea întreprinsă de avocatul Iosif Cohen, care n-a fost niciodată un mare jurist, dar a avut legături excelente cu importanți juriști din țară și din străinătate. El a reușit să înjghebeze o

asociație cu numele semnificativ de „Concordia“, în care s-au înscris ca membri și un număr de intelectuali români, dar cei mai mulți membri erau evrei. Sediul era într-un imobil de pe strada Batiștei (proprietate, cred, a avocatului Vladimir Atanasovici). „Concordia“ avea secții, pe specialități. Secția juridică era condusă de Alexandru Velescu, distins avocat și publicist juridic și literar (care mă apărase gratuit într-un proces cu proprietara fostei noastre locuințe din str. Victor Emanuel 28, azi I.C. Frimu). Velescu, cu care sunt și azi prieten, era avocat de vază (azi documentarist la „Institutul juridic“ al Academiei R.P.R.), prim-redactor al „Curierului judiciar“ intelectual cult. În „Gazeta Tribunalurilor“ (devenită mai târziu antisemită) a publicat o serie de portrete ale unor avocați de seamă, dintre care unii s-au manifestat *ulterior* ca reacționari; portretele lor erau uneori poate prea apologetice, dar Velescu urma această linie, în credința că ar putea reține pe respectivii avocați de a aluneca pe panta antisemită. Pentru aceasta a avut de suferit crunt după 1944!

La secția juridică a asociației „Concordia“ am ținut câteva conferințe, dintre care mi-amintesc: „Natura dobânzilor legale“, care a prilejuit ample discuții, și „Reforme necesare în materia popririi“, aceste două (de prin 1933–1934) au fost publicate în „Curierul judiciar“.

Se înțelege că nici „Concordia“, precum nici cercul „Libertatea“, condus de dr. Filderman și de dr. Blumenfeld-Scrutator (ucis mai târziu, când i s-a găsit, de poliția de siguranță, un caiet cu însemnări despre diverși oameni politici) – n-au atins obiectivul urmărit; campania antisemită creștea tot mai mult; odată cu hitlerismul, creștea și „Legiunea“ lui Codreanu – căreia i-au căzut victime I.G. Duca și apoi Armand Călinescu; creștea și Liga național creștină (L.A.N.C.), a lui A.C. Cuza; partidul național-democrat al

lui Iorga devenea tot mai „național” – democrat nu fusese niciodată în realitate! Iar în partidul național-țărănesc, aripa vaidistă inventase, în locul principiului „*numerus clausus*” pentru evrei un „*numerus valahicus*”, un „*numerus proportionalis*” ș.a.m.d. Aceste diverse „numere” priveau deocamdată mai ales universitățile (la Facultatea de medicină era demult „*numerus nullus*”) și profesiile libere, mai târziu și funcțiunile în genere („Legea personalului românesc în întreprinderi” ș.a.).

Cam prin 1936 m-am înscris ca membru în Asociația titraților evrei „Unirea”; după puțină vreme am fost ales membru în comitet (președinte era, din 1930, regretatul Mișu Weissmann) și mai târziu vice-președinte. O parte din membrii comitetului, ingineri (printre care în primul rând ing. Avram Rosenzweig – un om admirabil – Marcel Cappon și I. Calmanovici) organizaseră școala de meserii „Ciocanul” și predau acolo cursuri de meserii (strungărie în fier ș.a.). Din inițiativa mea s-au creat și la „Unirea” secții pe specialități (tehnicieni, juriști, medici). „Unirea”, creată înainte de primul război mondial, nu avea propriu-zis activitate politică, deși se încadra în mișcarea pentru emanciparea civică și egalitate de drepturi a evreilor cu românii; nu era totuși o asociație cu caracter național-evreiesc, necum sionist, urmărind doar relații normale cu mediul românesc (au vorbit la „Unirea” și unii distinși intelectuali români, ca invitați). Mai târziu, sub presiunea evenimentelor, „Unirea” a devenit tot mai mult o asociație de tinctură național-evreiască, cu vii și afirmate simpatii pentru sionism. Când, după plecarea din țară a lui Mișu Weissmann, am fost ales președinte al asociației, am întărit curentul național-evreiesc; astfel, pentru prima dată au avut loc seri de literatură idiș (acolo a citit, de exemplu, Iacov Sternberg splendidul său poem „*Dus Lied vom Berdicever Ruv*”). Mi-amintesc că în

cuvântul de deschidere la această manifestare literară, am spus între altele că „jargonul“ evreiesc, împestrit cu cuvinte din numeroase limbi, face din evreu un prinț scăpătat, costumat într-un costum peticit, multicolor, de arlechin, care trece totuși mândru, ca un prinț ce este, prin fața celor ce râd de el, ca de o paiată. Termenul de „jargon“ întrebuințat curent pentru „idiș“, a fost contestat de nu-mi amintesc cine din asistență, susținându-se cu drept cuvânt că idișul nu mai este un simplu jargon german, ci o veritabilă limbă proprie evreiască. O altă seară a fost închinată lui Sigmund Freud (când împlinise 80 de ani); au vorbit Jean Aberman, Eugen Relgis, dr. A. Radovici; altă seară închinată lui Henri Bergson (au vorbit I Brucăr și – foarte bine – S. Gregore. Câți defuncți în această înșiruire!); altă seară – lui Einstein; dr. M. Halevy, de asemenea membru în comitet, a făcut între altele o foarte interesantă comunicare: „Biblia în lumina Orientului antic“ etc. etc. La „Unirea“ s-au organizat expozițiile pictorilor Mützner, Arnold și alții; s-au plătit cheltuielile de imprimare a unor teze și lucrări evreiești etc.

Deși departe de activitatea sionistă, în acea epocă (din care cauză multe informații istorice mi-au lipsit, mai târziu), contribuiam regulat la fondurile sioniste. Odată m-a vizitat dr. Wilenski, emisar al acelor fonduri, și mi-a cerut să măresc contribuția. Am acceptat imediat. Dr. Wilenski mi-a spus: „Nu sunt mulțumit cu atâta, aș vrea să intri activ în mișcare“. I-am explicat că mai am îndoieli, ba mă îndoiesc și de propria mea îndoială („ich zweifle an meinem Zweifel selbst“), ceea ce mă împiedică să mă încadrez. Mi-a răspuns că până la cea mai apropiată vizită ce mi-o va face, este convins că mă voi fi hotărât.

Antisemitismul în barou se întetea. A fost nevoie de o intensă luptă de apărare. Și nu era numai antisemitism sau rasism, ci și un reacționarism corespunzător fascismului. În

aceste împrejurări apărarea contra antisemitismului a ajuns a fi paralelă cu lupta antifascistă dusă de socialiști și comuniști. Este adevărat că cei neîncadrați politicește, ca mine, preferam să nu se extindă frontul de luptă, pentru a nu extinde și acuzarea de „comunism” asupra mișcării de apărare a pozițiilor evreiești contra atacului antisemit. Totuși, luptam sub forme diferite, însă concordante, pe diferite terenuri.

O activitate deosebită și îndelungată am depus în lupta contra antisemitismului (și a rasismului în genere) în barouri. În acest scop, la grupul inițiat de regretatul Israel Bacal, Iosif Șraer, Braeșter, Zwi Leibovici ș.a. am aderat, împreună cu regretații I. Calmanovici, Kiva Ornstein, și mulți alții. Acest comitet a dus lupta sub diferite forme. Un istoric al activității sale ar fi meritat să fie scris. Dar cine să-l scrie? Sunt unul dintre foarte puținii care am luptat până în ultimul ceas – dar documentele nu mai există. Voi aminti numai câteva din momentele mai importante ale frământărilor de atunci.

Prima acțiune a fost aceea de a împiedica alegerea ca decan a lui Istrate Micescu¹ și a acoliților săi (cred că prin 1932). Noi, evreii, am susținut candidatura lui Iorgu Petrovici, care a și reușit. Mai era candidat și Anibal Teodorescu, care a solicitat sprijinul avocaților evrei, dar lista sa cuprinzând și unele nume foarte nesigure ca atitudine, n-a primit acest sprijin, iar el a devenit de atunci antisemit... pe față. Se înființase chiar o „Asociație a avocaților români”, în care, bineînțeles, evreii nu erau primiți. Am înjghebat și noi „Asociația solidară a avocaților democrați”, care a ținut adunări la Iași, Galați, la București – dar n-a avut o lungă existență; de unde să fi luat atâția democrați și oameni curajoși, mai ales când aveam atât de puțini bani pentru

¹ Jurist și om politic; în guvernul Goga-Cuza a fost ministru de Externe.

deplasări și închiriere de săli etc. și aceia strânși cu pan-tahuza, de la colegi?

La următoarea alegere, a trebuit luptat din nou contra lui Istrate Micescu, susținut acum de toți huliganii legionari, gogo-cușiști, vaidiști etc. De astă dată aceștia au încercat să ia – literalmente – cu asalt Palatul de Justiție. S-a ajuns la veritabile ciocniri pe străzi în jurul Palatului de Justiție și chiar în Palat. Dar acum ne organizaserăm pentru lupta la propriu, nu la figurat. Comitetul nostru avea „postul de comandă” la etajul II al blocului de pe cheiul Dâmboviței, cu două telefoane, cu curier și cercetași etc., în casa „Dattelkremer“, după numele proprietarului, care-și avea magazinul de mobilă acolo. Asaltul fascist a fost zădărnicit cu ajutorul unui grup de ceferiști, conduși de avocatul Carcali, comunist sau pro-comunist, pe atunci șeful contenciosului C.F.R. Mi-amintesc că avocatul Nachtigall (unul din apărătorii Anei Pauker în procesul de la Craiova și care a avut de suferit din această cauză) voise să arunce în luptă și pe studenții de la căminul Schuller (în majoritate comuniști); m-am opus, însă, la această extindere a frontului de luptă, dincolo de Barou, căci ar fi putut duce la un pogrom antisemit în oraș. Alegerea a trebuit să fie amânată; este drept că poliția nu intervenise în sprijinul lui Micescu, deoarece el nu era în grațiile guvernului de atunci și nici ale regelui, astfel că generalul Gabriel Marinescu (prefectul Poliției Capitalei) a ținut să-i dovedască că fără poliție nu poate fi ales.

Peste trei săptămâni însă, față de victoria jidanilor și comuniștilor, la a doua alegere, poliția l-a sprijinit pe Micescu; evrei aproape că n-au mai putut participa la alegere, căci Palatul de Justiție (!) era ocupat de huligani, păziți de jandarmi. Micescu a fost „ales“, iar ca urmare, au fost devas-

tate prăvăliile negustorilor evrei de pe străzile Smârdan, Lipscani etc.

Aceste așa zise alegeri – în care noi sprijiniserăm lista în frunte cu Grigore Iunian, pe atunci șeful partidului radical – țărănesc au făcut obiectul unor dezbateri destul de animate în parlament. Se înțelege că guvernul s-a declarat incompetent, sub pretextul autonomiei baroului, așa cum lăsa să fie bătuti și izgoniți studenții evrei și chiar „Rașelicile” și „Rebecuțele” din universități, – ca să nu atingă „autonomia” universităților! Chestiunea a fost discutată și la congresul internațional al avocaților, ținut la Paris; acesta fusese sesizat de cele întâmplate, între altele, prin broșura intitulată „Les agissements racistes en Roumanie”, de Madeleine... (nu mai știu cum), scrisă de mine și tipărită la Paris. Totul, însă, fără rezultat practic!

Într-o adunare generală a avocaților evrei s-a discutat dacă să se atace cu contestație alegerile; cu majoritate s-a hotărât negativa, căci nu se putea conta pe un succes și, în schimb, s-ar fi agravat manifestările antisemite.

De aci înainte începe marea prigoană anti-evreiască în barouri, sub cele mai variate forme: prigoană cu forme de judecată disciplinară, simple înscenări cu mărturii false și mai ales așa-numitele „revizuri” ale actelor, pe baza cărora avocații evrei fuseseră înscriși în barou. Aceste „revizuri” erau simple pretexte procedurale pentru excluderea din barou, pe cele mai absurde motive. Memoriile, ce le adresam Uniunii Avocaților și Ministerului Justiției, rămâneau fără rezultat. Cu privire la „revizuirile” din barou am publicat, sub pseudonimul I. Spătaru¹, o broșură în care dovedeam totală lipsă de temei a așa-ziselor motive de revizuire (de

¹ I. Spătaru, *Revizuirea înscrierilor în Barou* (București, 1938).

asemenea într-o broșură, în aceeași materie, ca autor, consimțind să apară avocatul Radu Olteanu¹, comunist din Brașov). Personal am apărut, bineînțeles gratuit, zeci de colegi în contra unor asemenea „revizuirii”; nu-mi amintesc de vreun succes la aceste „instanțe profesionale”, căci comisiile de judecată erau doar comisii de călăi.

„Congresele” avocaților se țineau cam la doi ani odată și erau prilej de manifestări șovine, rasiste și cu deosebire antisemite; de obicei erau urmate și de devastări de prăvălii evreiești, molestări de evrei etc. La congresele de la Cluj și Tg. Mureș s-a cerut „*numerus clausus*” pentru minoritari în barou și chiar examene de limbă română pentru avocați, căutându-se a se exclude din barou, prin asemenea „examene”, nu numai pe evrei, ci și pe unguri și germani (deși, după Tratatul minorităților ar fi avut dreptul să pledeze în limba maternă respectivă). Aceasta ne-a permis să luăm contact cu avocații minoritari de seamă, precum Klemmer Gyrfas, de la Tg. Mureș și Hans Otto Roth, de la Sibiu, și să-i determinăm să se opună unor astfel de măsuri, care ar fi lovit mai curând în unguri și germani, decât în evrei. În ce privește examenul de limba română propus, am avut succes, obținut în ultimul moment, și iată cum: în penultima zi a congresului avocaților, ținut la Tg. Mureș, când trebuia să se hotărască introducerea acestui examen, am obținut prin avocatul Alexandru Velescu, un interviu al lui I.Gr. Periețeanu, care era, cred, vice-președintele Uniunii avocaților și nu știu din ce motiv, nu se afla la congres. În aceeași seară, pe la 11 noaptea, m-am dus cu Iosef Șraer, la „Adevărul” și am obținut de la Tudor Teodorescu-Braniște, secretarul de redacție, să publice acest interviu chiar a doua zi, în „Dimineața”. El a dispus să se înlocuiască șpaltul primei pagini, care, la

² Radu Olteanu, *În jurul legii de revizuire a evreilor* (București, 1939).

acea oră era deja tras. Apariția interviului a doua zi dimineața a împiedicat instituirea examenului, dar desigur că succesul se datora faptului că o asemenea măsură ar fi lovit mai mult pe germani și unguri, care aveau bineînțeles, protecție politică externă (în primul rând din partea Germaniei hitleriste, care organizase pe germanii din România în „Deutsche Voksgemeinschaft in Rumänien“).

Îmi amintesc că, tot pentru apărarea legalității democratice în barouri și în combaterea fascismului, am reușit (nu mai știu cum), să aducem în țară un distins avocat din baroul parizian, ca să țină o conferință în sensul sus arătat. Legătura cu această personalitate o făcea Mihail Sebastian (deși se decisese cu greu, din timiditate, arătând că este mai mult literat, decât om politic). Maestrul a vorbit frumos (în sala „Fantasio“ – actualmente „Casa Prieteniei Româno-Sovietice“), dar în termeni generali, politicoși „a la française“, astfel că aluziile erau greu de sesizat pentru cei nepreveniți; conferința sa n-a ajutat, bineînțeles, la nimic.

Situația se agrava, însă, și nu numai în barouri. Și la „Agir“ (Asociația generală a inginerilor) și la nu-mi amintesc ce grupare a medicilor, se cerea excluderea evreilor din profesiunile respective, dar cu mai puțină insistență ca din barouri (pe atunci erau numai în București 4000 avocați pe tablou, din care circa 1000 evrei). Și mai grave, căci mai vaste, erau urmările aplicării tendențioase a legii personalului românesc în întreprinderi. Succesivii miniștri ai muncii, dintre care-mi amintesc numele lui Valter Pop, întocmeau proiecte pentru „organizarea muncii“, care pe deoparte loveau în sindicatele muncitorești, pe de altă parte tindeau să obțină pentru stat dreptul de a distribui el locurile de muncă (bineînțeles după criterii politicianiste, apoi cu excluderea evreilor și poate și a altor minoritari). Pentru zădărnicierea acestor proiecte a trebuit luptat pe mai multe căi. Am alcătuit diferite

memorii (pot spune că am ajuns specialist în „memorii”; cantitatea de memorii pe care le-am întocmit în chestiunile evreiești ar putea forma ele singure o *imensă* arhivă!). Memoriile au fost utilizate variat: unele la „UGIR” (Uniunea Generală a Industriașilor din România), la care avea bune legături doctorul Filderman; altele au fost folosite de deputații germani și unguri mai sus pomeniți, prin legăturile lor la guvern; în fine, altele au fost folosite de renumiți conducători sindicali social-democrați prin legăturile lor la Ministerul Muncii; cu aceștia țineam legătura indirect, prin intermediul unor funcționari ai societății de asigurare „Generală”, în primul rând J. Iosipovici (alias Nicolae Tijă), și...

Toată această luptă de apărare a devenit extrem de grea, după venirea la putere, în decembrie 1937, a guvernului Goga-Cuza. Atunci, din inițiativa mea, a lui Ferry Froimescu și poate a lui Kiva Ornstein (care se rătrăsese din U.E.R.), am reușit să convocăm, într-un loc pe care nu mi-l amintesc, vreo 2–3 consfătuiri ale reprezentanților U.E.R., cu reprezentanții Partidului evreiesc și cu prezența noastră, a neutrilor. S-a hotărât constituirea unui „Consiliu central al evreilor din România”, care să examineze situația devenită gravă și să întreprindă măsurile de apărare. Era prima mea încercare de a realiza o unire în „ulița evreiască”. După scurtă vreme, încercarea a eșuat, din cauza exclusivismului celor două grupări și adversității dintre ele. Începuseră să țină ședințe fără prezența noastră, a neutrilor, ca și cum nu meritam încredere, și pe urmă s-au certat, tocmai pentru că lipseam noi ca element-tampon, adică obiectiv și neambițios, mai precis, dezinteresat.

Guvernul Goga-Cuza a emis, după scurt timp de la venirea sa la putere, decretul-lege nr. 169/1938 pentru revizuirea cetățeniei și un alt decret-lege, nr../1938, pentru revizuirea titlurilor de studii, care ambele loveau cu deosebire în evrei.

În primul rând am întocmit numeroase materiale, în scopul clarificării – și nu agravării – prin regulamente, a acestor două decrete-legi. Ele au fost folosite pe diferite căi de doctorul Filderman, de o comisie – din care făceam parte eu, Mișu Benvenisti și alții – la Alex. Măgureanu, secretarul general al Ministerului Justiției sau al Consiliului legislativ.

În al doilea rând, problema a fost adusă în dezbaterea Ligii Națiunilor, la Geneva, unde Istrate Micescu, ministru de externe în guvernul Goga-Cuza, a trebuit să dea seama de aceste violări flagrante ale Tratatului Minorităților. Deși a reușit amânarea unei rezoluții pentru o viitoare sesiune și la sosirea în București a spus la gară: „Când reușești să amâni un proces pierdut, asta înseamnă că l-ai câștigat pe jumătate“, guvernul Goga-Cuza a căzut, în februarie 1938. Regele Carol al II-lea a adus la putere guvernul prezidat de Patriarhul Miron, având ca vicepreședinte de consiliu pe Alex. Vaida-Voevod. Curând după aceea s-a editat Constituția Carol al II-lea, supusă unui „plebiscit“. Menționez o inițiativă luată de mai mulți „notabili“, adunați în casa bancherului Companeitz, cu scopul de a se trimite o telegramă către Liga Națiunilor, la Geneva, în care să se declare că evreii așteaptă soluția problemelor lor numai de la guvernul român și consideră un amestec din afară ca inadmisibil. Am fost luat la acea adunare – deși zăceam gripat cu 38,5° temperatură – de regretatul avocat Eduard Manolescu, cu care împreună ne-am opus, cu succes, acestei nesăbuite reeditări a faimoasei telegramme adresate în 1879 Congresului de la Berlin, cu privire la modificarea art. 7 din Constituție¹; învățasem ceva din experiența de atunci!

¹ E vorba de telegrama către Cremieux prin care liderii comunității evreiești (în frunte cu Ad. Stern) vesteau, cu un entuziasm prematur, anularea articolului 7 din Constituția de la 1866 și dobândirea drepturilor civile pentru evreii din România.

Conform legilor de organizare a diferitelor corporații profesionale, ca și statutului funcționarilor publici, membrii corporațiilor și funcționarii publici trebuiau să depună jurământ de respectarea Constituției și a legilor. Acum jurământul trebuia repetat, în raport cu noua Constituție. Acesta a fost prilejul căutat de multe barouri, în special din Moldova, pentru a exclude pe avocații evrei; refuzau să le ia jurământul. De altfel, încă de la venirea guvernului Goga-Cuza, multe barouri hotărâseră, în așa numite adunări generale, excluderea avocaților evrei, invocând ca pretext faptul că cetățenia lor ar fi supusă revizuirii. Sute de avocați evrei s-au văzut astfel excluși din profesie.

În ce privește jurământul, comitetul avocaților evrei a înaintat diverse memorii la forurile profesionale. În urmă am obținut chiar o audiență la președinția Consiliului de Miniștri (pe atunci în Palatul Cantacuzino din calea Victoriei). Cred că din delegație făceam parte eu, defunctul Eduard Manolescu, poate și Benvenisti și Bacal – eram vreo cinci, în general avocați între două vârste, căci avocații vechi (dina-ntea primului război mondial) se țineau în totală rezervă, ca și cum ar fi fost intangibili – bineînțeles cu excepția doctorului Filderman, care făcea demersuri pe alte căi și la alte foruri. Am fost primiți la Președinție de Vaida-Voevod, căruia i-am explicat situația și i-am lăsat un memoriu. Plângerea noastră a fost atât de dreaptă, încât fără întârziere s-a dat dispoziția să se ia jurământul pe Constituție, tuturor avocaților, inclusiv evreilor, ceea ce s-a și făcut. Erau cunoscute șicanele meschine făcute cu privire la redactarea proceselor-verbale de luarea jurământului evreilor. (Formula obișnuită era „jurământul pe Sf. Cruce“.) În realitate, jurământul nu se presta „pe cruce“. Dar procesele-verbale erau astfel formulate (tipărite) și mulți avocați evrei fuseseră radiați din barou din cauza acestei formulări. Noi imprimaserăm în câteva ceasuri de noapte formulare de

jurământ pentru evrei, redactate altfel, încât să nu mai lase nici o posibilitate de șicană. Apariția avocaților evrei, în masă, cu formulare de jurământ imprimat, la barou, a făcut o impresie puternică. (Este de altfel, lesne de înțeles, că în tot decursul acestor lupte de apărare, care au durat ani întregi, comitetul avocaților a ținut zeci de ședințe, în general noaptea, acasă la câte un coleg; dar cel mai adesea la mine. Ședințe care țineau și până în zori!).

Dar cu depunerea jurământului, lupta nu încetase. Barourile care hotărâseră excluderea avocaților evrei nu cedau; ele comunicaseră instanțelor lista celor excluși, iar instanțele, deși știau perfect că excluderea este nelegală, și ca fond, și ca formă, nu permiteau avocaților evrei să profeseze. A început deci o altă serie de contestații la instanțele profesionale, contra acestor hotărâri. Bineînțeles că și contestațiile și apelurile erau respinse, și trebuia făcut recurs la Comisia superioară de disciplină (compusă din 4 membri ai Curții de Casație și 3 membri ai Consiliului Uniunii Avocaților). Am redactat personal *toate* recursurile și le-am susținut personal, ceea ce nu era fără risc. Barourile intime erau reprezentate prin „români“ ca Jean Vermeulen (mai târziu comandant legionar), sau iorghistul Traian Dimitriu-Șoimu (macedonean!) și uneori prin simpli huligani ignoranți și cinici („Universul“ le cânta în strună!). Cu mare greutate am putut obține, în unele cazuri, să fiu asistat de vreun avocat român, de exemplu unul strămutat de la Iași (Vasiliu-Iași, mi se pare, un amic sau rudă a ministrului justiției, V. Diamandi, ucis la Jilava, de legionari, în 1940) dar românii pledau fără curaj; erau intimidați de acuzarea că „s-au vândut jidanilor“ (ce e drept, le plăteam onorarii din bani colectați). Singurul care a pledat cu demnitate a fost prof. Mircea Djuvara (cu care colaborasem în procese privind societatea „Generală“ cu S.T.B.) La moartea lui Djuvara, prin 1946, am fost singurul care, într-un scurt necrolog, publicat în „Semnalul“,

mi se pare, am arătat meritele sale și am citat chiar observațiile critice făcute de el încă în 1923, la discutarea în Parlament a primei legi de organizare a Corpului de avocați. Posed încă scrisoarea de mulțumire pentru acel necrolog, pe care mi-au adresat-o rudele sale. După lungi procese (de peste doi ani), am obținut câștig de cauză la acea Comisie superioară, dar numai pe hârtie, căci barourile rebele nu se supuneau, iar tribunalele le dădeau concurs, neținând seama de hotărârile obținute, dacă nu primeau adrese de la barou să le dea urmare... Era evident o anarhie încurajată de autoritatea care trebuia s-o împiedice (Tendința de excludere a evreilor s-a manifestat până și la o adunare a absolvenților liceului „N. Bălcescu“ din Brăila, convocată în 1939, la liceul „Lazăr“ din București, în scopul fondării unei „Asociații a amicilor Brăilei“; deși invitați, evreii, printre care și eu, au trebuit să asculte „propunerile“ unora, printre care un avocat infirm, Perianu, de a nu se primi evrei în asociație. Am protestat contra absurdității propunerii, dar, la îndemnul meu – toți evreii au părăsit ostentativ sala, deși prezidiul ne ruga să rămânem). Iar sancțiuni contra conducerii barourile rebele nu voia nimeni să ia; ce să le faci? Erau „autonome“!

Situația s-a agravat și mai mult, când, în mai 1940, a apărut „legea“ pentru înființarea „Partidului Națiunii“ – singurul permis – al cărui șef era chiar regele (Carol al II-lea); căci în actul de înființare se prevedea că evreii nu se vor înscrie, ceea ce pregătea excluderea lor de la dreptul de vot, adică pierderea drepturilor zise „politice“, de care era condiționată exercitarea multor profesii.

Iar când, la 9 august 1940, a apărut „Statutul Juridic al evreilor“, care, împărțind pe evrei în trei categorii, răpea expres drepturile celor mai mulți de a exercita foarte numeroase profesii, printre care și avocatura, lupta în Barou era încheiată. Rămăseserăm în baroul de Ilfov cam 150 de avocați evrei, din care numai 5–6 aveau drepturi depline, ceilalți

– printre care și eu – nu puteam pleda decât pentru evrei persoane fizice (sau instituții evreiești). Am pierdut astfel toată clientela mea de societăți anonime, din țară și străinătate.

Am omis să spun că, între 1937 și 1940, practica avocaților evrei era tulburată și de „colegii” bătauși; au fost și cazuri când avocați, chiar bătrâni, au fost bătuți până la sânge, în chiar Palatul de Justiție; dar nici comisariul de poliție din Palat, nici judecătorii (nici Stîrcea, primul președinte al Curții de Apel, care avea răspunderea ordinei în Palat) nu luau nici o măsură, sub eternul pretext al „autonomiei” barourilor. La demersurile noastre ni se răspundea că „incidentele între colegi sunt de competența baroului”. Stîrcea, căruia i-am semnalat, că vechiul avocat Sașa Roman (alias Silberman, evreu botezat și foarte creștin ortodox!) zăcea rănit la piciorul scării de marmură din Palat, ne-a îndrumat să ne plângem baroului; i-am răspuns: „Când avocatul Tonegaru l-a împușcatul pe avocatul Stravolca în Palatul Justiției, de ce l-a judecat Curtea cu jurați și nu baroul?” Primejdia de a fi atacat de „colegi” bătauși, care umblau constituiți în bande în Palatul de Justiție, era atât de serioasă, încât și noi evreii căutam să circulăm în grup. Personal am purtat multă vreme în buzunar, ca mijloc de apărare, un „pumn” de fier (cu cinci degete ghintuite). Așa treceam prin „sala pașilor pierduți”, spre sălile de ședință!

Dealtfel, excluderea evreilor nu se mărginea numai la barouri. Cel mai dureros era faptul că și școlarii evrei au trebuit să părăsească școlile statului; ani de zile avertizasem pe fiicele mele, că nu vor putea urma la universitate (de aceea fiica mea cea mare, Veronica¹, învățase și stenodactilografia, ca să poată intra în vreo slujbă); soția mă certa, pentru că spulberam copiilor orice speranță – iar eu replicam, că iluzii deșarte nu duc decât la deziluzii, ceea ce trebuie evitat în

¹ Poeta Veronica Porumbacu (1921–1977).

orice caz! Pentru acea vreme, eu aveam dreptate. Copiii au trebuit să treacă la școli evreiești și... să învețe chiar câteva elemente de ebraică! Că păcat că așa de târziu!

Dar nu mai puțin dureroasă, mai ales din punct de vedere moral, era excluderea evreilor din armată și înlocuirea pentru ei a serviciului militar, cu munca obligatorie. Încă din iulie 1940, când fuseseră cedate Basarabia și Bucovina de Nord, militari activi și rezerviști evrei concentrați acolo au fost molestați în trenurile cu care se întorceau acasă, mulți răniți aruncați din trenuri, câțiva morți – și bineînțeles că nu numai militari. Așa se antrenau „legionarii“ și alți „patrioți“ pentru apropiata guvernare.

VIII. (1940–1944)

Et quorum pars magna fui (Virgiliu)

Pauperizarea rapidă a maselor evreiești începuse încă cu mult înainte; în special prigoana fiscală silise mulți meseriași și mici comercianți să înceteze a lucra; iar „legea personalului românesc în întreprinderi“ împiedica angajarea evreilor ca salariați (chiar la instituții în care ar fi putut, în principiu, să pătrundă; căci erau și unele, de exemplu Banca Națională, Banca Românească, Societatea de Locuințe Ieftine, S.T.B. ș.a. care *niciodată* n-au angajat evrei).

Această pauperizare în masă a făcut necesară o dezvoltare tot mai mare a opereii evreiești de asistență. Una din formele cele mai urgent necesare erau cantinele gratuite

pentru săraci. În București s-au înființat mai multe asemenea cantine. Cum Comunitatea nu avea mijloace, erau necesare colecte de fonduri, precum și o bună administrare a lor (pentru înzestrarea cantinelor cu localuri, mobilier, sobe, veselă etc., procurarea proviziilor, pregătirea mâncărilor și servirea lor). Această sarcină și-au luat-o cu deosebire comisiuni de doamne, la formarea și activizarea cărora a avut un mare rol și soția mea. Ea s-a devotat cu un zel și cu o energie exemplară acestei opere dificile și obositoare, iar exemplul ei a antrenat și multe alte femei (precum: doamnele Cioară, Nadler etc.). Ceva mai mult, soția mea a introdus și zilele „de serviciu“, prin rotație, la bucătărie, nu pentru simplă supraveghere, ci pentru conlucrare efectivă la pregătirea mâncării, în special cu prilejul sărbătorilor evreiești. Ea mobiliza colegele, atât pentru intensificarea colectelor, cât și pentru gătit: mi-amintesc că la una din sărbători, ea, cu încă două doamne, au pregătit cu mâinile lor, la cantina unde lucrau, circa 3000 de piroști sau găluști, pentru o masă!

Un capitol special de asistență îl constituia ajutorarea evreilor ce reușiseră să fugă din Cehoslovacia, după ocuparea acestei țări de către hitleriști: erau vreo 800, îmbarcați în motonava „Sakharia“, proprietatea unui turc, care era și căpitanul ei. Vasul era o vechitură, cu simple magazine de marfă, în care emigranții stăteau ca sacii unii lângă alții. „Sakharia“ a coborât pe Dunăre până la Sulina, în noiembrie 1939 (războiul al doilea mondial începuse); destinația lui reală era Mediterana pentru a ajunge, ilegal, la țărmul Palestinei; dar a fost oprit la Sulina, căci nu obținuse viza de imigrare în Palestina, aflată sub mandat britanic. Situația pe vas era îngrozitoare, mai ales din punct de vedere sanitar. Soția mea a luat atunci inițiativa, ca împreună cu alte doamne, dintre care multe foste eleve ale școlii anglicane din București, conduse de Miss Boyd și Miss Gustch, să facă

colecte de bani, îmbrăcăminte și alimente pentru nefericiții de pe vas. Centrul de colectă era la noi acasă. S-au adunat bani, precum și imense baloturi de efecte și lăzi întregi de alimente; printre care și cozonaci, kakes etc.; și deoarece vreo două femei aflate la bord stăteau să nască, ni s-au adus „layette“ ca pentru vreo 10 prunci ai unor prințese!

Cu acest transport au plecat la Sulina, prin Tulcea, soția mea și d-na Cioară, însoțite de Grindea (fratele mai mic al lui Miron Grindea¹, speaker la Radio Londra în timpul războiului). Sosiți acolo, au distribuit efectele, au predat alimentele magaziei de pe bord, au comandat și îngrijit ca să se amenajeze, în magazia vasului, cușete pentru dormit, băi și latrine, precum și rezervorii de apă etc. N-a fost ușor să se obțină materialele din Sulina, căci autoritățile portuare și vamale făceau tot felul de greutăți; au trebuit intervenții la autoritățile sanitare chiar pentru a obține apă în cantități suficiente, deoarece exista primejdia unei epidemii.

După o primă călătorie la Sulina, a fost nevoie de o a doua colectă și o a doua călătorie (împreună, cred, cu Fred Șaraga). Această a doua călătorie a fost și mai grea, căci de la Tulcea la Sulina nu s-a mai putut merge cu vaporul, din pricina sloiurilor de gheață (era în ianuarie 1940 și iarna 1939–1940 a fost foarte grea), ci numai cu sania, iar lupii nu lipseau din acel ținut!

Dar vasul tot nu putea pleca: proprietarul – căpitan turc, cerea să i se plătească mai întâi staliile și contrastaliile conform contractului, chiar și pentru zilele cât vasul sta prins în ghețuri, căci, în adevăr, întârzierea călătoriei mai departe nu era din vina lui. I se cuveneau circa 3000 de lire sterline,

¹ Publicist și scriitor, editor al revistei *Adam* după retragerea lui I. Ludo, în 1936. Stabilit în Anglia din 1939, a continuat să scoată o revistă culturală de limbă engleză, păstrând numele vechii reviste bucureștene.

sub acest titlu! Întâmplarea a vrut să ne întâlnim la prietenul meu Paltin, a cărui soție (cea de atunci, căci în urmă a divorțat de ea) avea o rudă, evreu, atașat de presă la Legația engleză; expunându-i acest caz nenorocit, el a trimis un reportaj, care a fost publicat într-un periodic londonez. În câteva zile s-a strâns acolo suma datorată; remisă telegrafic aci, ea s-a plătit căpitanului, proprietar al „Sakhariei”; între timp se obținuse permisiunea de trecere a vasului prin strâmtoări, și expediția a ajuns cu bine în Palestina!

Comisia de doamne a fost mult întărită cu soțiile unor comercianți sau liber profesioniști refugiați din Basarabia sau Bucovina de Nord (căci numai aceștia reușiseră să treacă barierele puse de România pentru refugiații evrei); dintre acestea îmi amintesc pe doamnele Anderman, Bibring, Zimmer ș.a. Colaborau la această comisie și multe doamne de la W.I.Z.O.¹ – grupare în care mai târziu s-a înscris și soția mea. Comisia de doamne a fost de imens folos în acțiunea de asistență, care avea să se dezvolte foarte mult în anii următori.

După instaurarea regimului antonescian-legionar, suferințele evreilor creșteau din zi în zi mai mult.

În treacăt menționez aci că, așa cum „legiunea” ocupa prăvălii, fabrici, sedii de instituții, a fost ocupat și sediul cel nou al Asociației „Unirea”, din strada Spătarului. Am reușit să salvăm o parte din mobilier (inclusiv un vechi pian) și arhiva, pe care – lucrând împreună cu răposatul dr. Leon Fișman – le-am depozitat într-o cameră a unui imobil dărpănat din str. Udricani, închiriată în acest scop; alesesem bine locul, căci la un asemenea imobil nu s-a lăcomit nimeni. Bineînțeles că în tot timpul războiului „Unirea” n-a mai activat în nici un fel. (Dealtfel, încă de prin 1937, la ședințele publice asista un comisar de siguranță, în civil).

¹ „Women’s International Zionist Organization”, înființată la Londra în 1920.

La 21–23 ianuarie 1941 s-a produs „rebeliunea” legionară, care a dus la devastări, prădăciuni, incendieri în cartierele evreiești, și la uciderea și rănirea a numeroși evrei (numai în București vreo 160 de morți¹!).

În ziua de 21 ianuarie 1941, deși în oraș se auzeau împușcături, m-am dus să intervin la C.E.C. cu privire la posibilitatea pentru evrei de a dispune de conturile lor. La întoarcere am trecut prin dreptul imobilului (fost al lui Adolf Solomon) din strada Burghilea nr. 3 (spre locuința mea de la nr. 9 de pe aceeași stradă); acolo era pe atunci sediul Federațiilor Comunităților Evreiești, la parter (iar la etaj era locuința șefului-rabin, dr. Alexandru Șafram). Nu știam că în dimineața aceea, clădirea fusese ocupată de o bandă de legionari. M-au tras înăuntru, mi-au luat paltonul, m-au buzunărit, luându-mi tot ce aveam la mine, m-au bătut și m-au trimis în subsol, unde erau, și au mai fost aduși și alți prizonieri, dintre care mi-amintesc un gazetar, Edelștein-Edell și d-na dr. Șafran (aceasta venise din locuința soților Feni, unde se refugiase familia Șafran, să vadă ce este la ei acasă) și o tânără fată care avea sau zicea că are apendicită acută. Am fost ținut acolo o zi și o noapte, bătut de vreo două ori cu un furtun de cauciuc pe spinare și cu pumnii: faptul că am răbdat tăcut îi îndârjea și mai mult pe călăi! Tâlharii nu băgaseră de seamă că într-un buzunar al hainei păstrasem agenda mea de avocat, cu creionașul ei; auzind cum se strigau pe nume am putut nota, neobservat numele unora dintre ei. Printre ei era și un zidar, care reparase cândva trotuarul curții noastre și cu care mă cam certasem, căci lucra prost, din lene. Acesta, în capul unei bande de vreo 10 inși, m-a dus acasă unde, sub amenințarea revolverelor, au jefuit tot

¹ Numărul evreilor uciși de legionari în zilele rebeliunii din ianuarie 1941 a fost de 127.

ce au putut încărca (vreo 10 covoare, rufe, haine, ghete, o pendulă de perete, un ceas mare de masă, un ceas vechi de aur – moștenire de la tata – ceasuri de mână, un serviciu de masă, de argint de 9 kg, cca 220 piese – și nu mai știu câte altele: prada a umplut două autoturisme și o camionetă). Șeful bandei, zidarul, mi-a pus o baionetă la gât, amenințându-mă cu moartea, și nu s-a depărtat decât când fiica mea Veronica, o „voinică“ de 40 kg, ceva mai înaltă ca un copil – s-a aruncat între noi, strigând: „Lasă-l pe tata!“ ... Fiica cea mică era gripată în pat; bandiții i-au smuls din deget un ineluș ce i-l dăruise răposata maica mea, căci era tocmai ziua ei de naștere; unul dintre tâlhari, un armean, a scos din dulapul nostru de rufe, între altele, cămășile mele de zi, dar fără gulerele lor (detașabile); pe semne că nu obișnuia să poarte cămăși cu gulere! Soția mea i-a spus atunci „ia și gulerele!“ și i le-a dat; la care armeanul a răspuns: „Asta cocona bun, lasam pe domnul acas’!“ Așa am scăpat cu viața; căci în noaptea de 22 spre 23 ianuarie urmau să fie transportați *toți* prizonierii la Străulești, ca să fie împușcați, ca și ceilalți! Între altele, m-au prădat de 170.000 lei, ce i-au găsit într-un sertar și m-au pus să le dau – eu lor! – o „chitanță“, că am donat acești bani legiunii! Aaug că, la rugămintea mea, permiseseră să vie la mine acasă fata bolnavă de apendicită, și-mi luaseră și pentru ea o „chitanță“, că răspund de păstrarea ei la noi! Bineînțeles că am trimis-o acasă la ea, unde în cartierul Dudești, însoțită de femeia noastră de serviciu, o unguroaică foarte cumsecade. Cartierul fusese în parte incendiat de tâlhari!

După plecarea bandei, ne-am refugiat cu toții în casa de peste drum, a generalului de intendență Angelescu, și anume la etaj, unde locuia o familie de evrei spanioli, Samuel, refugiați însă și ei în altă parte. Criminalii au venit și acolo să ne caute, spre ziuă, dar ordonanța generalului i-a oprit, pu-

nându-le în vedere că acolo locuiește un general. Noi n-am mai rămas însă nici acolo, ci am fugit în str. Sfinții Apostoli; copiii la prietenul meu Gabriel Schäffer, iar noi la colaboratorul meu Herman Losner, unde ne-am culcat (pe jos), să ne mai odihnim. Ne-am înapoiat în casa devastată abia la 24 sau 25 ianuarie, după zdrobirea „rebeliunii“. Dar nici eu, nici ai mei, nu vom uita acele zile și nopți, nici salvarea noastră miraculoasă. Vânățiile de pe spinarea mea s-au menținut cam trei luni. După arestarea hoților de la sediul „Federației“, am regăsit acolo paltonul meu, pe care-l am și azi, precum și „chitanțele“ date de mine. (Cele mai multe lucruri fuseseră duse aiurea; de atunci nu le-am mai putut înlocui). Nu am ezitat să depun plângere contra bandiților, arătând și numele ce mi le notasem și indicând probele; după cât știu, au și fost condamnați de Tribunalul militar, zidarul la vreo zece ani recluziune, mi se pare.

Nu, nu voi uita niciodată figurile lor brutale și crude; de altfel, aceeași expresie o aveau și mulți „colegi“ din barou! După atâția ani, eu tot mai citesc pe fața multora aceleași instincte criminale și simt – fără să mă gândesc – că o pace adevărată nu se poate stabili între *noi* și *ei*, în generația noastră și poate nici în cea următoare.

*

* *

După rebeliune au început noi capitole de activitate obștească, ce aveau să mă preocupe aproape patru ani.

În adevăr, la vreo două zile după înfrângerea rebeliunii, doctorul Filderman a convocat la sediul Comunității din calea Dudești, o consfătuire cu mai mulți notabili, spre a iniția o operă de ajutorare a victimelor rebeliunii; eram și eu între cei chemați la ședință.

În urma expunerii doctorului Filderman, s-a hotărât înființarea unei „Comisiuni de ajutorare“, cu misiunea de a constata cine a suferit de pe urma rebeliunii (pierdere de persoane, răniri, pierderi materiale), de a colecta fonduri și a distribui ajutoare. După propunerea doctorului Filderman am fost desemnat președinte al comisiei; el a motivat propunerea sa prin aceea că, dintre toți cei pe care i-a cunoscut, am fost singurul care nu m-am mărginit a da păreri și sfaturi, ci am lucrat efectiv și din proprie inițiativă, fără să aștept vreo satisfacție publică pentru munca mea, cel mai adesea necunoscută în afară; ba contribuind și bănește la cheltuieli, administrând sumele colectate corect și economic. Cu câțiva ani înainte – sau poate după al doilea război, nu-mi amintesc bine – aflându-mă într-o seară invitat la colegul și prietenul meu Leon Paltin, împreună cu alți colegi, printre care și doctorul Filderman, Marco Cohin și alții, cineva a ținut să aducă un omagiu doctorului Filderman, pentru activitatea sa în folosul evreimii. El a răspuns mulțumind și, adăugând că a avut în mine un colaborator voluntar prețios, a încheiat spunând: „Dacă aş dispărea eu, puteţi fi liniştiţi, cel ce mă va înlocui este Schwefelberg“. Eu am acceptat, cu condiția absolutei autonomii a fondurilor ce se vor colecta (spre a fi întrebuințate pentru alte nevoi obștești). De aceea comisia se și numește „autonomă“.

N-am intenția să fac aci istoricul activității Comisiei de ajutorare. Trebuie să existe pe undeva – probabil în arhiva „Documentară“ a „Federației Comunităților Evreiești“ sau a „Comitetului democratic evreiesc“¹ (sau unde s-ar fi predat aceste arhive) – registrele și scriptele comisiei. O dare de seamă rezumativă s-a publicat în „Viața evreiască“, pe la

¹ „Comitetul Democratic Evreiesc“ (C.D.E.), noua organizație evreiască, de orientare comunistă, înființată în 1945.

începutul lui noiembrie 1941, când am părăsit conducerea comisiei, în împrejurări pe care le voi arăta mai departe. (Despre rolul meu din anii 1941–1944 se pot găsi date și în broșura „Sionismul în timpul prigoanei“, de Mișu Benvenisti, apărută spre finele anului 1944. Eu nu mai posed această broșură). Nu pot însă să nu consemnez rezumativ câteva date despre activitatea acestei comisii.

În primele șase luni ale anului 1941, au primit ajutoare victimele rebeliunii – în bani, în natură (efecte) uneori prin angajare în servicii; de asemenea prin întocmirea actelor de care aveau nevoie, prin acordarea de credite de refacere etc.

De prin mai 1941 începuse strămutarea evreilor din Bucovina de sud și nordul Moldovei în lagărele din vestul țării; această evacuare se făcea, desigur, pentru că din acea regiune urma să pornească agresiunea germano-română contra U.R.S.S. Independent de demersurile de ordin politic pe care le făcea „Federația Comunităților Evreiești“, era nevoie de ajutorarea celor aflați în aceste lagăre, (ajutoare în bani, efecte, veselă etc.).

Tot în prima jumătate a anului 1941 a început ajutorarea actorilor și muzicienilor evrei scoși din teatre și orchestre și ajunși literalmente pe drumuri. Am colaborat la formarea orchestrei simfonice evreiești, cu Eduard Lindenberg ca dirigent, și a trupei de teatru evreiești (în frunte cu Al Fintzi și Beate Fredanov). În biroul meu s-a tratat și încheiat, de pildă, convenția între conducerea acestei trupe de teatru și a orchestrei, și Otto Marcovici (fost administrator al ziarului „Adevărul“) ca antreprenor al spectacolelor, care luase cu chirie sala „Barașeum“, de la societatea „Dr. Iului Barasch“. Convenția urmărea asigurarea intereselor legitime ale actorilor și ale muzicanților. Bineînțeles că făceam toate acestea în mod onorific, fiind vorba de ajutorarea victimelor prigoanei antievreiești. Primele manifestări – muzicale și

teatrale – au avut loc într-un cadru solemn, la 14 și 15 iunie 1941; pentru aceste reprezentații și pentru unele din cele următoare se plasaseră, prin grija comisiei de ajutorare și a colaboratorilor ei, în special a subcomisiei de doamne, bilete, pe prețuri foarte mari, căci aceasta era în realitate o colectă pentru o primă ajutorare a artiștilor evrei. Manifestările artistice au continuat la teatrul „Barașeum“ în tot timpul războiului; mai mult, au ținut afișul reviste renumite, scrise de Berg, I.Grinberg, Pribeagu și alții.

Trebuie să menționez aci că „Subcomisia de femei“ a comisiei de ajutorare, nu numai că a continuat să lucreze, dar și-a extins foarte mult activitatea. În conducerea ei erau cu deosebire soția mea, dna Anderman, dna Bibring și multe altele (în special de la W.I.Z.O.). Nu pot să nu subliniez munca depusă de soția mea, inițiativa, puterea de convingere și de antrenare a altora la munca de colectă, de organizare etc., în tot cursul funcționării comisiei de ajutorare. O mare parte din venituri erau realizate prin munca comisiilor de doamne; de asemenea, ele au contribuit serios la adunarea de efecte, la clasarea și păstrarea lor etc. Ajutorarea a devenit în acea vreme una din formele de rezistență în fața urgiei nimicitoare năpustite asupra obștei evreiești.

O săptămână după prima reprezentație de la „Barașeum“ a început războiul antisovietic (21/22 iunie 1941).

Începutul războiului a fost marcat, pentru evrei, de masacrul de la Iași, din „Dumineca aceea“ – 29 iunie 1941 –, de „Trenul morții“ – de la Iași la Călărași-Ialomița – și apoi de masacre în Basarabia.

Menționez aci, cu pietate, numele lui Fred Șaraga (de la Iași), vechiul acolit al doctorului Filderman, membru al Comisiei de ajutorare, ce a adus eminente servicii, pe care nici un alt membru al ei n-ar fi fost în stare să le facă. Una din cele mai grele sarcini a fost aceea de a vizita lagărul de

la Călărași-Ialomița, unde fuseseră debarcați supraviețuitorii din „Trenul morții“, *lipiți* prin apăsare de cadavrele celor morți în tren. El a luat pe loc măsurile cele mai urgente, în limita posibilului, iar celelalte s-au luat ulterior, în baza referatului și propunerilor sale. Până în iunie 1944, când a emigrat în Palestina, unde se aflau ambii săi copii, a lucrat cu cea mai mare râvnă și pricepere, pentru Comisia de ajuto-rare. Din păcate a murit acolo prin 1962 (fusesse o vreme și un fel de primar de suburbie la Tel-Aviv).

Câteva zile după masacrul de la Iași, pe când mă aflam la sediul Comisiei de ajuto-rare, pe atunci în localul „Federației Comunităților Evreiești“, în strada dr. Burghilea nr. 3, s-a telefonat de la comunitatea din Iași – mie, căci lipsea dr. Filderman – că trebuie să trimitem numaidecât 5 milioane lei, ce li se cereau imperios, spre a evita masacrarea restului populației evreiești. Am răspuns că nu iau notă de asemenea comunicări, că nici nu știu cine vorbește și că trebuie să fie vorba de o escrocherie prin șantaj, pe care s-o aducă urgent la cunoștința autorităților, spre a lua măsurile cuvenite; că oricum nu avem bani, și mai ales atâția bani, pentru asemenea scopuri. Am aflat în urmă, că într-adevăr comunitatea din Iași fusese amenințată și că i se ceruseră bani, – s-au și trimis, cred, 300.000 lei, dar totodată au fost anunțate autoritățile. Un al doilea masacru n-a avut loc, poate și datorită acestui șperț... Jumătate de oră după convorbirea telefonică cu Iașii, s-a prezentat un comisar de „siguranță“, ca să controleze cine și ce a vorbit la telefon cu Iașii. I-am spus exact ce mi se comunicase și ce răspunseseam, cerându-i să dea dispozițiile cuvenite pentru descoperirea șantagistului și pentru apărarea evreilor de orice „surprize“. El mi-a confirmat că știe totul; avea la el o bandă pe care se înregistrase convorbirea...

După vreo două săptămâni, când armata română executase ordinul lui Antonescu: „Vă ordon! Treceți Prutul!”, a sosit, într-o dimineață, la sediul din strada Burghilea nr. 3, un sublocotenent în uniformă. Spre marea mea surprindere și consternare, am constatat că ofițerul era... avocatul Schapira (Avram, mi se pare) din Chișinău, pe care-l cunoșteam din timpul luptei de apărare contra rasismului din barouri. Venise deghizat în uniformă, adus de un ofițer prieten, cu un avion militar – după ce depusese 100.000 lei drept garanție că se va ntoarce acolo – ca să aducă la cunoștință că evreii din Chișinău erau scoși, în grupuri mari, puși să sape „tranșee” în afară de oraș și apoi împușcați în masă și îngropați în tranșeele pe care le săpaseră. I s-au promis lui Schapira intervențiile urgent necesare (care s-au și făcut, dar nu mai știu cu ce rezultat, căci după puțin timp toți cei rămași au fost deportați). Avocatul Schapira a refuzat să rămână la București, (unde s-ar fi putut, poate, adăposti) dar nu pentru că se pierdea cauțiunea depusă, ci pentru că era delegatul obștei. A plecat înapoi; considerat ca om de onoare, a fost desemnat „primar de ghetto” la Tiraspol; dar cred că până la urmă tot a fost „lichidat”...

În august 1941 a început recrutarea de evrei pentru detașamentele de muncă obligatorie. Comisia de ajutorare și-a îndreptat imediat atenția asupra înzestrării și întreținerii acestor robi ai secolului ai XX-lea, cărora nici de mâncare nu li se dădea, ci trebuiau să se întrețină singuri.

Tot în august 1941 s-a lansat „împrumutul reîntregirii”, la care evreii erau forțați să semneze cel puțin de cinci ori valoarea impozitelor ce le plăteau anual. Dar cu atâta nu se mulțumea Ministerul Finanțelor. La finele lunii august m-am pomenit chemat la cabinetul ministrului Finanțelor – un general al cărui nume îmi scapă, poate Alex. Pantazi – bineînțeles împreună cu vreo 10–20 „notabili”, printre care dr.

Filderman, Mișu Benvenisti, Ioseph Pincas, diverși industriași și comercianți (fusesse invitat și A.L. Zissu, dar n-a venit pe motiv de boală). Ministrul ne-a pus în vedere că dacă evreii nu vor semna cel puțin două miliarde de lei, vor fi trimiși în lagăre (încă nu se vorbea despre deportare). Am declarat toți, că ceea ce ni se cere este o imposibilitate, dar că vom face ce se va putea.

A început atunci formarea unor comisii pentru strângerea de contribuții la împrumut. La ședința în care s-a hotărât aceasta, s-au admis, după propunerea mea, ca principii, următoarele: 1) bogații trebuie să contribuie cu mult, pentru a evita deportarea în lagăre a săracilor; 2) contribuția nu poate fi în raport numai cu sumele plătite drept impozite, căci mulți au venituri mai mari decât cele impuse iar alții nu plătesc nici un fel de impozite, fiindcă n-au firmă înscrisă, nici registre (lucrează „la negru”) și unii dintre aceștia câștigă foarte mult; 3) spre a nu da prilej, ca suma subscrisă să servească drept informație pentru impuneri, să se alcătuiască comisii pe bresle, și membrii breslei să stabilească între dâșii cât trebuie să subscrie fiecare (după ce se va repartiza aproximativ, procentual, cam cât trebuie să realizeze fiecare breaslă, după importanța ei; 4) vărsămintele să se facă global (anonim), iar titlurile de împrumut (la purtător) să se predea reprezentanților breslei, spre eliberare către membrii ei, conform sumelor plătite de fiecare.

Funcționarea comisiilor a fost asigurată mai ales de un număr de persoane, recomandate de organizația sionistă, persoane care altfel ar fi fost trimise imediat la muncă obligatorie sau în lagăre. „Inspector general“ al acestor comisii era Mișu Benvenisti, care a dovedit în această muncă un zel considerat excesiv, și a avut chiar de suferit mai târziu, din această cauză.

Îndrumări în sensul sus arătat s-au dat și Comunităților evreiești din provincie. În total, pe țară, cred că s-au scris de către evrei câteva sute de milioane de lei.

Demersurile făcute de „Federația Comunităților Evreiești” pentru readucerea evreilor strămutați, în lagăre, din târgușoarele din Bucovina-de-Sud și Moldova-de-nord, de unde proveneau (unul din motivele invocate în acest scop era, că altfel acești evrei n-aveau putință să subscrie la împrumut) au avut succes, dar un trist succes; căci puține zile după întoarcerea „evacuaților” au început deportările în Transnistria. Așadar evreii din lagăre fuseseră readuși acasă (și încă cu plată prin subscripție la împrumut), numai ca să fie mai aproape de Transnistria! Dar, desigur, ar fi fost deportați și din lagărele provizorii!

Cum s-au făcut deportările și ce au plătit deportații, nu e cazul să povestesc aci. Mă refer la „Cartea neagră”¹, alcătuită de regretatul Matatias Carp (o parte din materialele sale proveneau chiar din arhiva Comisiei de ajutorare).

Am aflat succesiv, prin militari veniți din Transnistria și însărcinați – cu plată! – să ne aducă știri, ce se petrece acolo. Era nevoie urgentă să putem trimite ajutoare în „ghetouri”. Mai înainte însă trebuia ca această ajutorare să fie permisă. N-au fost ușoare demersurile făcute de F.C.E. (recte de dr. Filderman) pentru obținerea acestei autorizații. Ea purta data de 10 decembrie 1941, dar a sosit la F.C.E. (sub egida căreia funcționa Comisia de ajutorare) la 17 decembrie 1941, după ce în dimineața acelei zile, se prezentase la sediul F.C.E. Radu Lecca, „Comisarul guvernului, pentru probleme evreiești”, cu câțiva evrei (mulți botezați), apăruiți ca din pământ,

¹ Trei volume de documente, editate de M. Carp în 1946–1948, privind persecuțiile antisemite și masacrele împotriva populației evreiești din România, comise între anii 1940–1944. O nouă ediție a *Cărții negre* a apărut în 1996 (București, Ed. Diogene).

ca să instaleze „Centrala Evreilor din România“, înființată după modelul stabilit de nemți pentru teritoriile ocupate de ei. Așa a început capitolul „Centrala Evreilor din România“.

Dr. Nandor Gingold, la început secretarul general al C.E.R., căci o vreme a fost președinte – de paie! – al C.E.R., fostul gazetar H. Streitmen, mort la vreun an după aceea și în tot timpul factotum la C.E.R., prin legăturile sale cu „Gestapo“ – cum s-a aflat mai târziu – a propus mai multora, dr. Maximilian Popper, dr. Anghel Radovici, Benvenisti, mie și nu mai știu cui încă, adunați la sediul „Cercului medical al practicienilor“, devenit „Asociația medicilor evrei“, excluși din „Corpul medical“, creat prin decret-lege – să acceptăm a intra în Consiliul C.E.R. Am refuzat sub motiv că nu vedem ce s-ar putea face *pentru* evrei ca organe instituite de Stat. Singurul care a acceptat, după îndemnul doctorului Popper, a fost doctorul Radovici, care a și avut apoi conducerea nominală a „secției de asistență socială“, dar a condus efectiv instituțiile sanitare-evreiești, aducând emnente servicii. (La vreo lună după instalarea C.E.R., într-o ședință specială convocată la Templul Coral, s-a adus la cunoștință că au fost declarați *ostateci* circa o sută de persoane dintre „notabili“ evrei, printre care și eu – ostateci pentru comportarea evreilor și a comuniștilor !). În provincie, în special în Moldova, „ostatecii“ au fost chiar multă vreme închiși în sinagogi sau școli. Trebuia să ne prezentăm periodic (lunar, cred) la comisariatele de poliție, n-aveam voie să ne deplasăm din localitate, și nu o dată am fost convocați, pentru a ni se pune în vedere că există informații despre activități subversive și să fim amenințați cu sancțiuni. Odată, prin 1943, am fost reținuți vreo 25 de inși la „serviciul secret“ din strada C.F. Robescu, mi se pare (șef: Eugen Cristescu), mai mult de o zi întreagă și admonestați de ofițeri de la acel serviciu, cred și în prezența unui ofițer neamț. Dacă

s-ar fi întâmplat în București vreun atentat sau ceva similar, noi am fi plătit cu capul chiar în necunoștința faptului. Noi am declarat tot timpul că nu avem și nu putem avea cunoștință de asemenea fapte.

Mai târziu a intrat în conducerea C.E.R. – la cererea doctorului Filderman, a doctorului Șafran și a mea – *dr. Moses Zimmer*, fost avocat în Cernăuți, refugiat la București. Datorită lui, care avusese legături profesionale cu Mihai Antonescu, fost și el avocat – s-a obținut prin februarie 1942, încuviințarea continuării activității comisiei de ajutorare, cu extindere și în favoarea deportaților în Transnistria. C.E.R. nu voia să-și ia o asemenea sarcină, sub motiv că nu are competență peste hotare și că evreii din Transnistria sunt... bolșevici (deși era vorba de cei deportați din România!). Pentru a garanta că ajutorarea nu va fi „subversivă“ s-a cerut ca doctorul Zimmer să ia președinția Comisiei de ajutorare (eu rămânând – formal – vicepreședinte) și corespondența Comisiei cu autoritățile să poarte și viza C.E.R. Din parte-ne am pus condiția ca fondurile Comisiei să rămână separate de ale C.E.R. (depozit separat la C.E.C.) și ca dispozițiile asupra lor să se dea exclusiv de conducerea Comisiei. Condițiile au fost acceptate de C.E.R. Așa s-a putut lucra mai departe în 1942–1944.

Activitatea Comisiei de ajutorare s-a intensificat și dezvoltat, atât în privința colectelor, cât și în ce privește cele ce se trimiteau deportaților.

Pe lângă colectele obișnuite, se făceau campanii speciale de colectă, de exemplu în sinagogi, de sărbători, cu tikete de „nedarim“¹; pentru cei din comerț și industrie, colectele se făceau prin subcomisii pe bresle, sub formă colectivă, deci ano-

¹ De la ritualul religios al „promisiunilor“, aici cu sens de donație pentru ajutorarea săracilor.

nime; existau și forme de colecte populare foarte variate, de exemplu carnetele de colectă la nunți și înmormântări, carnete de colecte de familie; rețineri de 1% din salariile angajaților evrei care se declarau în scris de acord cu această modalitate; cotizații permanente ale liberilor profesioniști etc.

La început nu aveam voie să trimitem în Transnistria decât mărci germane, procurate prin Banca Națională, la un curs de jaf (lei se mai trimiteau totuși, nu de către comisie, ci la cererea acesteia, de către grupuri de oameni cu stare, mai ales bucovineni și basarabeni, prin curieri). De asemenea s-au trimis în mai multe rânduri efecte (îmbrăcăminte, încălțăminte, așternut). Colectele prin sute de subcomisii, mobilizate uneori câte 2–3 săptămâni (la colecte luau parte membri ai corpului didactic evreiesc, elevi, haluțimi și un număr foarte mare de doamne); aveam câteva depozite (magazii) și se expediau multe vagoane deodată, pentru diferite centre; și aceasta cu toată oribila „dare în efecte“, impusă populației evreiești, de sălbatecul regim antonescian (eu am „dat“ vreo 16 paltoane, nu mai știu câte pături, costume etc. – noi, căci vechi nu aveam!) – efecte ce plecau în Germania! Mai târziu am obținut autorizația de a trimite medicamente; o parte s-au strâns de la medici (mai ales așa-zisele „mostre de reclamă“), altă parte s-a cumpărat, iar mai târziu s-au obținut multe prin Crucea Roșie Internațională, mai ales pentru bolnavii de „lathyrism“ de la Vapniarka¹ – boală diagnosticată de dr. A. Radovici, după informațiile trimise de un medic bucovinean din acel lagăr, dr. Keseier. În mod special pentru cei de la Vapniarka (mutați apoi la Grosulovo) am ajuns, prin 1943/1944, să plătim comandamentului lagărului

¹ Lagăr de concentrare din Transnistria, în care s-au aflat câteva sute de evrei deportați din Odessa și evrei din România, o parte dintre ei suspecți de activități comuniste.

o „chirie lunară pentru viața deținuților“, adică pentru o pază mai bună, căci erau amenințați să fie „lichidați“ de germanii din satele învecinate, ca cei 800 de deportați în septembrie 1942 (mulți ridicați din sinagogi la sărbătorile de toamnă; în trenul celor din Rădăuți hasidimii au dansat hakafoth¹!) și trimiși la Mastovoi (se pare, dintr-o greșală, în locul celor trimiși la Vapniarka și proveniți din „înălăgărații“ de la Tg. Jiu – numai evrei, căci nici un român comunist n-a fost trimis acolo!).

Treptat, s-au obținut (cu greu, cel mai adesea prin intervenții oculte, nu rareori în schimbul unor „donații“ către „Patronajul“² condus de Maria Antonescu, și a altor asemenea „ofrande“), încuviințarea de a trimite unelte de muncă (strânse tot prin colectă), pentru atelierele de meserii amenajate în ghetouri, mărfuri diferite, precum furdale, ace, ață, hârtie și mai ales sare – mult peste nevoile proprii, pentru că în schimbul sării se obțineau de la țăranii ucrainieni alimente ș.a.m.d. Comisia ajunsese să aibă o adevărată gestiune de cumpărare și export, de aceea organizația se mărise foarte mult. Controlul era făcut și de organe proprii de control, și de controlorii trimiși de C.E.R.

De la finele lui 1942 ne-a fost de tot mai mare folos Crucea Roșie Internațională. Prin intermediul acesteia s-au primit, din 1943, sume mari din străinătate (de la „Joint“³), care au permis o ajutorare tot mai mare.

¹ Alai ritual, cu sulurile Torei, de sărbătoarea „Simhat Tora“, în jurul podiului din mijlocul sinagogii.

² „Comisia de Patronaj“, prezidată de Maria Antonescu, pentru ajutorarea soldaților răniți. Comunitățile evreiești erau frecvent obligate să „doneze“ Patronajului sume mari de bani și bunuri, pentru a încerca să obțină o relaxare a măsurilor anti-evreiești.

³ Joint Distribution Committee, organizație evreiască înființată în noiembrie 1914 pentru ajutorarea evreilor din țările aflate sub ocupație sau control nazist.

Conducerea efectivă a lucrărilor Comisiei o aveam eu. Administrația era condusă de dr. Costiner, secretar general și mai târziu de David Rosenkrautz. Lucrau de asemeni domnii Hirsch, Herșcovici, secretar, sub președinția doctorului Zimmer, care ținea legătura cu C.E.R. Lucrau în primul rând Fred Șaraga, cel mai bun colaborator al meu, și Benvenisti și Ferry Froimescu (mi se pare), însă mai puțin; tineri sioniști și alții, angajați și mulți voluntari, au servit de asemenea Comisia. Era o operă colectivă enormă în raport cu posibilitățile ce le aveam, și cu o cheltuială care, datorită economiei și controlului, de care aveam personal grijă, nu depășea 3–5% din încasări. Am inițiat adunări publice în care făceam dări de seamă despre încasările și cheltuielile făcute, arătând, desigur, și nevoile viitoare. Acțiunea se ducea cu atâta curaj, entuziasm și abnegație, încât nu mă sfiesc să spun, că a fost o operă colectivă măreață – și care s-a și dovedit foarte utilă, căci a permis salvarea vieții celor vreo 82.000 de deportați scăpați din masacre și epidemii.

Trebuie să menționez că înlesnirile tot mai largi ce le obțineam și încuviințările tot mai largi ce le smulgeam – nu chiar gratuit! – se explică nu prin bunăvoința guvernului și organelor sale, ci mai ales prin faptul că încă de la retragerea nemților din fața Moscovei și, mai mult, după intrarea Americii în război, după debarcarea din Africa, după dezastul nemțesc de la Stalingrad etc. – adică treptat cu succesele aliaților, guvernul trecuse de la politica de nimicire, la aceea de extorcare a evreilor – menajându-și astfel o „față” pentru timpurile ce simțea că vor veni. Așa au putut fi oprite deportările reîncepute în septembrie 1942, în executarea hotărârilor luate la faimoasa „conferință” de cale ferată de

la Wansee¹. În această ultimă privință aş avea multe de spus, dar aş depăşi şi mai mult cadrul ce mi l-am propus.

Pentru a termina însemnările despre Comisia de ajutoare, care, după cum se vede, devenise o mare operă de importanță politică, voi aminti în treacăt: cele două călătorii în Transnistria întreprinse de Fred Șaraga (a doua şi cu Rosenkrantz). A mai făcut o călătorie în Transnistria Monseniorul Cassullo, nunțiul papal în România, şi dr. Kolb, reprezentantul Crucii Roşii Internaționale, ale căror constatări despre nevoile deportaților au permis aprobarea de către autorități a unor ameliorări în opera de ajutoare; repatrierea copiilor orfani (cca 5000)², începută spre finele lui 1943, continuată în 1944; căminele de orfani (în Bucureşti erau 9!), conduse de subcomisiile de doamne, cu un devotament şi o dragoste cu adevărat maternă. Aş avea multe de povestit despre aceşti orfani; soția mea, cu doamna Istecescu jr. lucrau mai cu deosebire la căminul fost „Ștefania Istecescu“, din strada Traian; acolo am şi cunoscut noi câteva perechi de orfani de 17–19 ani; şi pe cei mai mulți am reuşit să-i trimitem în Palestina în vara anului 1944; din nenorocire au fost destui şi pe vasul „Mefkure“³, torpilat de nemți. Apoi după ce ofensiva sovietică ajunsese până la Bug, au fost repatriați, tot prin grija Comisiei de ajutoare, cei de la Grosulovo (foști la Vapniarka), dar retrimiși la Tg. Jiu, cu ajutoare mari primite atât pe drum (pe lângă Ploiești), cât şi direct în lagărul de la Tg.

¹ Conferința liderilor naziști de la Wansee (20 ianuarie 1942) a pregătit o aplicare mai sistematică a „Soluției finale“. A Schwefelberg se referă, de fapt, la conferința de la Berlin a Căilor Ferate Germane (26 octombrie 1942) privind organizarea deportării evreilor din România spre lagărele de exterminare naziste din Polonia. Reprezentantul Căilor Ferate Române nu s-a prezentat la conferință.

² E vorba de copiii evrei rămași orfani în lagărele din Transnistria.

³ Vasul „Mefkure“, cu 320 de evrei în drum spre Palestina, s-a scufundat la 5 august 1944, torpilat de germani. Au supraviețuit cinci persoane.

Jiu; în fine – au fost ajutați cei succesiv repatriați din deportare, după 23 august 1944 etc.

*

* *

Dar paralel cu activitatea de ajutorare și mai presus de aceasta, participasem intens la o activitate de altă natură. În urma desființării „Federației Comunităților Evreiești” și înființării „Centralei Evreilor din România”, aceasta ca organ al guvernului, deci nu *pentru* evrei, ci mai curând *contra* lor, populația evreiască rămânea fără nici o conducere. Nu era posibilă nici o organizare proprie și cu atât mai puțin o reprezentare proprie. Nu se putea lucra pentru apărarea evreilor, decât clandestin, de un grup mic de persoane.

Acest grup, care forma „Sfatul evreiesc” (secret!), se compunea din dr. Filderman, dr. Alex. Șafran, Mișu Benvenisti, Ferry Froimescu și cu mine. Aci se aduceau la cunoștință nevoile și primejdiile ce creșteau neîncetat, și se hotărau măsurile de luat, împărțindu-se sarcini fiecăruia dintre membri. Erau de făcut nenumărate demersuri la guvern (pe care le semna dr. Filderman personal); foarte numeroase memorii au fost aduse gata întocmite de mine, în special cu privire la măsurile de ordin legislativ și administrativ; audiența la guvern și chiar la reprezentanțe diplomatice (dr. Filderman), la înalte fețe bisericești (dr. Șafran), la C.E.R., la Crucea Roșei Internațională; demersuri la diferite personalități influente etc. Multe demersuri au avut succes (de exemplu, cele făcute de dr. Șafran la nunțiul papal, Monseniorul Cassullo, pentru a interveni ca să se oprească deportarea evreilor din Bulgaria, de care aflasem la timp și care a putut fi împiedicată). Se poate întreba: cum s-a putut păstra secretul existenței acestui „Sfat evreiesc”? Prin aceea că, în

afară, membrii săi acționau fiecare personal, ca din inițiativă proprie.

În 1943 s-a instituit de către guvern „contribuția excepțională“, impusă evreilor. Lecca cerea nu mai puțin de 4 miliarde lei, în 30 zile! Am fost chemați la o consfătuire la C.E.R., vreo 20 de „notabili“, printre care dr. Filderman și eu. Am avut curajul să fac o expunere, pentru a dovedi imposibilitatea realizării unei contribuții mari din partea evreilor, după atâtea altele, ruinătoare și, mai ales, efectele rele pentru economia națională; retragerea depozitelor din bănci, prăbușirea cursului acțiunilor, încetarea producției și lichidarea multor întreprinderi, concedierile de personal etc. Dr. Filderman a făcut o foarte energică critică a acestei noi și grave măsuri discriminatorii, din punct de vedere juridic și politic. S-a cerut în orice caz o reducere foarte mare a sumei și un termen de 6–12 luni, nu de 30 de zile. Dr. Gingold a cerut să-i dăm observațiile noastre în scris și ne-a convocat la o a doua ședință.

Am întocmit memoriul cu observații asupra consecințelor sociale și economice; dr. Filderman a redactat un foarte curajos memoriu juridico-politic; pentru acest memoriu, considerat „ireverențios“, a fost deportat și el în Transnistria, la Moghilev, unde a stat mai bine de 3 luni. N-a lipsit mult să fiu deportat și eu! Memoriile au avut însă efect: strângerea contribuției (prin comisii pe bresle) a durat nu 30 de zile, ci multe luni; s-au strâns, cred, 800–900 milioane, care, între timp, prin devalorizarea rapidă a leului, reprezentau tot mai puțin; din acești bani s-a obținut defalcarea unei mari părți pentru detașamentele de muncă obligatorie și, cred, 10% pentru ajutorarea deportaților. Iar prezența în Transnistria a doctorului Filderman a ajutat la cunoașterea situației și la luarea unor măsuri utile, precum și la o mai bună legătură cu conducerile ghetourilor.

Spre finele anului 1943, când se constituise, în ilegalitate, „Uniunea Patriotică“, aceasta a căutat să obțină adeziuni din partea celor ce puteau fi considerați ca reprezentanți reali ai obștei evreiești: „Uniunea Evreilor Români“, formal desființată, organizația sionistă, care-și refăcuse o „Executivă sionistă“ secretă, în frunte cu A.L. Zissu, șef-rabinul dr. A. Șafran, ca reprezentant al cultului mozaic și cu mine, ca reprezentant al Comisiei de ajutorare (aceasta din urmă singura reprezentantă *publică* a intereselor evreiești – căci C.E.R. și prin ea comunitățile, erau organe instituite de guvern, iar nu de evreii înșiși). Tratatulele se purtau cu noi de către pictorul M.H. Maxy din partea partidului comunist, precum și de L. Ghelerter și de Leopold Filderman din partea partidului social-democrat. După întoarcerea doctorului Filderman din deportare (la finele lui 1943), acordul s-a încheiat, prin aceea că în „Sfatul evreiesc“ au intrat și A.L. Zissu, din partea „Executivei sioniste“ (supleant Jean Cohen) și dr. Ghelerter (supleant Leopold Filderman, pentru social-democrați – sau socialiști). Consfăturile aveau loc la câte unul acasă, cu precauțiunile convenite (am ținut ședință chiar într-o groapă servind de adăpost contra bombardamentelor aeriene, din curtea locuinței din strada Parfumului (sau Romulus) a doctorului Ghelerter, el neputându-se deplasa din cauză de boală, și am continuat consfătuirea, chiar în timpul bombardamentului!)

În acest „Sfat Evreiesc“ lărgit s-au luat diverse hotărâri importante, în legătură cu frontul unit de rezistență. Doctorul Filderman a avut audiențe (secrete) la regina Elena și la regele Mihai și a discutat acolo momentul propice pentru începerea rezistenței pe față a insurecției armate, precum și alte demersuri externe (la aliații occidentali – în favoarea României – acestea aveau să-i aducă doctorului Filderman o nouă arestare, în 1945; demersuri la guvern pentru încetarea strângerii contribuției excepționale, pentru permiterea

coborârii evreilor în adăposturi contra bombardamentelor aeriene (!); mai târziu, pentru luarea unor măsuri de apărare a populației evreiești, în cazul retragerii nemților, adică contra deportării de ultimă oră etc.

Tot în acest „Sfat“ s-au discutat și măsurile pentru organizarea unei emigrări în Palestina, mai întâi a unui număr de orfani, apoi și a altor persoane; aci însă Zissu, care primise mandat de la forurile sioniste externe de a conduce „Oficiul de emigrare“ (director I. Iampolski, mort prin 1953, în închisoare), nu admitea amestecul „Sfatului“; dr. Filderman a organizat și el emigrarea a 100–120 de persoane, cu două mici vase, sub pavilionul Crucii Roșii Internaționale, dar numai bogătași, care puteau plăti costul enorm.

Mai menționez că în 1944, doctorul Gingold a demisionat de la președinția C.E.R. Cu acest prilej am fost solicitați – eu și alții – de către Lecca, să luăm conducerea C.E.R., dar am refuzat sub pretexte abile și a rămas în locul lui Gingold, Adolf Grozea, până atunci vicepreședinte, mi se pare. Apoi s-a produs arestarea „șlihim“¹-ilor sioniști, acuzați că au fost parașutați din avioane engleze. Se pare, în adevăr, că unii au fost parașutați, alții intraseră în țară pe alte căi (erau emigranți din România și deci știau bine românește). Misiunea lor era de a organiza autoapărarea populației evreiești, pentru momentul retragerii nemților, ce știau că se va produce în curând, și a pregăti haluțimi² pentru Palestina, unde urma să înceapă lupta pentru crearea Statului evreiesc independent. Din ambele puncte de vedere, misiunea lor nu era nicidecum contrarie intereselor țării, nici ale armatei so-

¹ Începând din toamna anului 1943, au fost parașutați în România 9 voluntari („șlihim“ = trimiși) din Palestina cu scopul de a ajuta pe evreii care se refugiau din Ungaria în România, ca și pentru a sprijini acțiunile de emigrare ale evreilor.

² În ebraică haluțim = pionier. Deumirea membrilor organizațiilor sioniste care întemeiau așezările evreiești în Palestina.

vietice. Atâta doar că intraseră ilegal în țară. Dr. Filderman a reușit a clasa urmărirea; singurul care i-a vizitat la închisoare am fost eu – în calitate de avocat al lor, dar în realitate pentru a-i informa despre demersurile ce se făceau pentru ei și pentru a-i liniști.

O altă acțiune importantă și foarte periculoasă a fost aceea de a încerca salvarea evreilor din Ungaria, de deportare. În parte – ce e drept mică – această încercare a și reușit. Astfel, un număr de vreo mie de „notabili“ din Budapesta au putut fi aduși în țară, cu acte de ordine din Ardeal. Actele de repatriere proveneau de la legația română din Budapesta; încuviințarea de principiu se obținuse de la Mihai Antonescu, care căuta să-și formeze un dosar „bun“ pentru după război; iar actele se obțineau prin niște ofițeri... angajați în acest scop (alegerea persoanelor de repatriat au făcut-o forurile evreiești din Budapesta). Veniți aci, refugiații erau introduși în cămine de repatriați – căci Comisia de ajutorare crease asemenea cămine și pentru adulți; pentru acești „repatriați“ obținuserăm de la Prefectura Poliției Capitalei un fel de bilete de identitate provizorii, pentru a căror prelungire periodic plăteam... chirie cu luna. Tot în aceste cămine au fost adăpostiți și un număr de refugiați dintre evreii unguri sau iugoslavi trimiși la muncă în minele de la Bor (Iugoslavia) și care reușiseră să evadeze și să treacă Dunărea în România (încă mai înainte, prin 1943, sosiseră din Galiția, sau din lagărele nemțești, mai mulți evrei, succesiv, fie fugiți, fie aduși – contra plată – de câte un șofer militar neamț, în cutia de bagaje a autovehiculului respectiv, sau mai ales deghizați în uniforme nemțești. Le-am procurat haine civile (arzându-le uniforme) și, cu acte improvizate, i-am adăpostit prin cămine de săraci; aceasta implica mari primejdii, cu atât mai mult, cu cât poliția avea grijă să introducă în cămine agenți informatori (tot ca evrei săraci!).

Trebuie să mai semnalez aci și alte acțiuni începute încă din 1941 și care, deși nu aparțin direct „Sfatului evreiesc“, au fost și ele ajutate de acesta, politicește și bănește.

După eliminarea tuturor studenților evrei din universități, s-au creat două școli superioare particulare, ale căror certificate nu primeau nici o recunoaștere oficială: una era aceea condusă de defunctul profesor Enric Abason, matematician de mare vază; la această quasifacultate se predau cu deosebire matematicile, fizica și chimia. Cealaltă era școala (colegiul) denumită „Onescu“, după numele avocatului Onescu (Oxenbergh), care o organizase ca pe un institut particular cu plată; dar cursurile conduse de ing. Martin Bercovici (actualmente profesor universitar și academician) s-au dezvoltat ca o adevărată universitate cu diferite facultăți, la care predau specialiști și mulți profesori universitari evrei excluși de la universități. Această școală superioară (ale cărei certificate au fost, după 23 august 1944, recunoscute ca valabile ca și cele ale universităților de Stat – cel puțin pentru anii de frecvență) a avut un mare rol politic. Câțiva profesori și studenți socialiști și mai ales comuniști au creat aci o puternică celulă a U.T.C., din care au ieșit mai târziu multe personalități de vază și chiar conducători comuniști; unii dintre ei sunt azi profesori universitari (de exemplu Paul Cornea), sau ocupă posturi de conducere în administrația de Stat (printre alții chiar nepotul meu, Anatol Schwefelberg, care pe acea vreme locuia, cu mama și sora lui, la mine). La școala „Bercovici“ – căci așa i s-a spus mai târziu școlii „Onescu“ – a urmat facultatea de litere și filozofie fiica mea Veronica; așa a devenit ea comunistă în ilegalitate și a „convertit“ la comunism și pe fiica mea cea mică, Maria (cu 4 ani mai tânără ca Veronica), introducând-o în U.T.C. Ele activau ca ilegaliste (de exemplu lipind pe întuneric, sub camuflaj, manifeste, pe case și garduri), dar au făcut-o cu mare

grijă, ca să nu ne pună în primejdie pe noi, mai ales că noi conduceam opera de ajutorare, iar eu eram și ostatic. Pe acea vreme venea pe la noi, între alții, Matei Socor, pentru a cărei ajutorare și apoi scoaterea din lagărul de la Caracal strânsesem anumite sume de bani, căci cunoșteam pe părinții săi (Emanuel Socor și Lisa, născută Graur); ei multiplicau la mașina mea de scris... manifeste comuniste!... și așa au devenit, pe urmă, copiii mei membri de partid, s-au căsătorit cu membri de partid, și aparțin partidului. Aceasta desigur datorită și faptului că primiseră o educație universal-umană, iar nu una evreiască, astfel că nu activaseră pe teren național evreiesc, necum sionist. Dar asupra acestei chestiuni – esențiale pentru destinul lor și al nostru, al părinților – voi mai reveni.

A doua formă de învățământ, care a continuat, deși în limite foarte modeste, și în timpul războiului, au fost școlile de meserii O.R.T., create încă înainte de război, de către doctorul Filderman, cu mijloace puse la dispoziție de organizația evreiască mondială O.R.T. În cele două școli (una era în strada Argeș, alta nu țin minte unde – poate în str. Episcopul Radu) se predau lăcătușerie, strungărie, matrițărie și altele; era o continuare, într-un fel, a școlii „Ciocanul“, din care fuseseră izgoniți evreii. La școlile O.R.T. predau și unii ingineri ce predaseră la „Ciocanul“.

De prin 1943, când începuse să se spere că evreii din România, – atâția câți scăpaseră de dezastru, urmau să reintre în viața economică, fie în țară, fie mai ales în Palestina, întrevedeam necesitatea ca evreii să învețe meserii direct productive. Încă din 1943 eu alcătuisem primul referat demografico-economic asupra situației evreilor, totodată făceam unele propuneri concrete pentru înființarea de cursuri de meserii. Din acest referat a ieșit mai târziu (prin 1944) broșura mea „*Restrâtificarea profesională a evreilor*“. Dar

încă din 1943/1944 am propovăduit această „productivizare“ (au fost și ședințe speciale, chiar la noi în casă, în special pentru femei). Iar la comisia de ajutorare am început a înlocui treptat simplele *ajutoare* bănești cu *credite* de producție (rambursabile) pentru cei ce știau să practice meserii productive. În felul acesta le înlesneam o posibilitate de câștig prin muncă demnă și utilă societății. Un exemplu: am acordat credit unor tineri pentru cumpărarea a doua camioane – automobile vechi, pe care au montat niște ateliere (volante) pentru reparații de făcut la țară. Ei circulau prin sate (îndată ce s-a putut) și au plecat în Palestina, unde au încercat aceeași muncă productivă. Suma acordată drept credit au replătit-o curând și ei, ca și alții; în felul acesta ne refăceam fondul, pentru a putea deschide noi credite, altora.

Îmi mai amintesc acum de încă o acțiune: reușisem să organizez un fel de șezători literare, care au avut loc, uneori în casa noastră, alteori la alții, în special oameni bogați, dintre care mi-amintesc pe frații Karmitz, Isac Feldștein ș.a. Era un prilej pentru ca scriitori evrei, în special Barbu Lăzăreanu, să citească din lucrările lor (unele din ale lui Barbu Lăzăreanu s-au publicat ulterior; mi-amintesc de una, ce nu cred că s-a publicat: „Legende despre regele Suleiman“ – adică Solomon – în folclorul arab; cu acest prilej colectam sume importante de la invitați pentru vorbitor (în realitate reprezentau contribuții la „Ajutorul roșu“!). La alte șezători (la mine acasă) a citit poetul Iacob Gropper splendide poeme inedite și până azi, cu toate eforturile ce le-am făcut și mai târziu, cu sprijinul fondului cultural pus la dispoziție de „Joint“.

Am mai făcut poate și alte acțiuni, dar nu mi le mai amintesc.

Așa am ajuns la istorica zi de 23 august 1944.

IX. (1944–1948)

De la 23 august 1944, „Sfatul evreiesc“ nu mai era clandestin, dar bineînțeles că nu mai avea decât o existență tranzitorie; tot așa și Comisia de ajutorare urma să înceteze curând a exista.

În adevăr, cu eliberarea țării de sub jugul fascist, comunitățile evreiești și Federația Comunităților Evreiești își reluau existența pe vechea bază a Legii Cultelor. Dar – întocmai după modelul guvernului alcătuit din reprezentanții celor două partide „istorice“ și din partidele social-democrat și comunist, se crease „Consiliul general evreiesc“ și apoi se reînființase „Federația“, cu o conducere alcătuită pe o bază de similarii și anume din reprezentanți ai „Uniunii Evreilor Români“, ai evreilor naționali (Partidul evreiesc și Organizația sionistă) resuscitate, și din evrei social-democrați și comuniști, delegați de partidele respective; acest caracter politic declarat al Federației îi dădea și noi puteri asupra comunităților, care tot la fel trebuiau alcătuite (oricât de bizar era, ca în conducerea comunităților de cult, să intre reprezentanții a două partide politice atee).

La acea dată erau în țară (și au continuat să existe până în septembrie 1948, data intrării în vigoare a tratatului de pace ce avea să se semneze în februarie 1948) misiunile militare americană și engleză, și bineînțeles misiunea militară sovietică (care a mai rămas în țară încă multă vreme, chiar după intrarea în vigoare a Tratatului de pace). Nu se putea încă ști care va fi viitoarea înfățișare politică a statului român. Treptat, comuniștii căpătau însă tot mai mare influență. Dar în ce privește sectorul evreiesc, socotit foarte util la

început, când alții *antifasciști* sau *nefasciști* nu erau, părea că i se va lăsa măcar atâta autonomie națională, câtă avea să se lase nemților și ungurilor.

Personal, îmi dădeam seama – instinctiv, aş zice – că această foarte relativă autonomie nu va ține mult și că, de altfel, nevoile și aspirațiile evreiești nu corespundeau cu tendințele de socializare a economiei și nici de nivelare a culturii, până la uniformizare. Pentru păstrarea, pe cât posibil, a ființei minorității naționale evreiești și pentru pregătirea emigrării unei mari părți dintre evrei în Palestina, ce se putea spera că va deveni în curând un stat evreiesc, eu consideram că minoritatea evreiască trebuie să rămână organizată ca atare (și pentru înlesnire, tot sub forma Federației și a comunităților). În orice caz, *politizarea* Federației, după tipicul guvernului, era, fără îndoială, nepotrivită. Însăși formula Federației – 2 grupări *evreiești*, din care una orientată spre Palestina, și două partide *internaționaliste* muncitorești, – era cu totul necorespunzătoare unei autonomii *locale* a evreilor ca națiune și organizării lor sub formă de instituție de *cult* (mozaic).

Mi s-a propus cu insistență să intru în primul Consiliu, fie „general evreiesc“, fie al Federației (care avea să fie desemnat de guvern). În acest scop, cu deosebire Maxy m-a vizitat de vreo două ori și a fost foarte uimit să afle că, altfel decât credea, nu eram membru în nici o organizație evreiască și nu doream să intru în vreuna. Cum în aceste consilii urmau să fie desemnați reprezentanți ai celor patru culori susamintite, n-am intrat în nici un consiliu și n-o regretam; dar aceasta a fost prima mea îndepărtare de activitatea publică *generală*, care invadea din ceas în ceas mai mult sectorul *evreiesc*.

Asupra relațiilor dintre noul regim și sectorul evreiesc am avut prilej să mă lămuresc din mai multe adevărate ciocniri, cărora a trebuit să le fac față chiar personal.

În primele zile după 23 august 1944, când Bucureștiul era încă bombardat de nemți, iar în suburbii mai erau trupe nemțești și se dădeau lupte, eu continuam să lucrez dimineața la comisia de ajutorare care, de la finele anului 1942, avea sediul în Calea Moșilor 90 etaj 3, și aceasta chiar în timp de alarmă, căci ajutorarea celor veniți din detașamentele de muncă, din lagăre și din ghetouri era urgentă (atunci a fost înființat, prin cartierul Cotroceni, și căminul celor ce avuseseră „lathyrism“ la Vapniarka și rămăseseră cu grave infirmități). Acum însă ni se făceau cereri tot mai insistente să dăm efecte din magazine nu numai la evrei, ci să le punem la dispoziția partidului comunist, spre a le distribui oamenilor săi. Aceasta depășea însă limitele activității comisiei *evreiești* de ajutorare, căci constituia o întrebuințare a mijloacelor ei în alte scopuri decât cele pentru care i se încredințaseră. S-a ajuns, cu încurajarea lui Maxy între alții, care era delegat de comuniști în sectorul evreiesc, la o adevărată invadare a sediului comisiei de ajutorare de către mase de solicitanți de acest fel. Secretarul general, dr. Costiner, care, brusc, se declarase aprig și *vechi* democrat, era pornit să cedeze, susținut de Rosenkrantz; dr. Fildreman, care ca reprezentant al „Joint“-ului, de unde proveneau acum fondurile căci despre colecte nu mai putea fi vorba – era el însuși depășit de evenimente și, cu spiritul său de „politică practică“ și chiar de compromis, rezista cu greu. S-a ajuns chiar la un adevărat atac asupra unei magazine de efecte. La protestele mele, Rosenkrantz, mi-a spus într-o zi: „Dr. Filderman va trebui să aleagă între noi doi!“ (el era vechi

„unionist“), – la care i-am răspuns că eu nu înțeleg să fiu cântărit pe cântarul pe care vrea el să fie cântărit.

Dar s-a întâmplat un lucru și mai grav. Într-o zi, când, înapoiat de la comisie acasă, luam masa cu ai mei, casa a fost înconjurată de o bandă de tineri *evrei*, unii cu căști pe cap, în frunte cu fiul lui Lascar Saraga, în uniformă militară, cu cască, pe motocicletă, mai mulți cu pistoale și chiar cu mitraliere în mâini. Au intrat în casă și au izolat în fiecare cameră pe câte unul din membrii familiei. Mie mi-au cerut să le dau banii Comisiei de ajutorare; le-am spus că sunt în bancă. Mi-au cerut atunci – tot sub amenințare cu pistolul sau mitraliera – să le dau carnetul de cecuri al Comisiei de ajutorare; le-am răspuns că cheile sunt la casier și că banii nu se pot ridica decât cu cecuri cu semnături autorizate, și nu pot fi întrebuințați decât pentru scopurile pentru care au fost primiți. Soției mele i-au cerut să dea bijuteriile (!): „Unde e valiza cu bijuterii cu care cobori în adăpost?“ – au făcut chiar percheziție! Întrebându-i în ce scop cer acești bani, mi-au spus că e nevoie de ei, pentru a procura hrană unor detașamente de apărare. Am declarat că voi cere încuviințarea să se trimită hrană de la cantine acelor detașamente – ceea ce s-a și făcut –; dar că ei vor avea să dea seama de acest atac terorist, care nu diferă de atacul bandei de legionari din timpul rebeliunii, în ce privește metoda. Am aflat că erau trimiși de Alex. Graur și de încă un profesor de la liceul de băieți, până atunci evreiesc. Cu aceștia mai avusesem de furcă, pentru că se opuseseră cu îndârjire ca în liceul lor – instalat pe atunci în casa Halfon din str. Sft. Ion Nou, unde este astăzi comunitatea – să facem acolo un centru tranzitor de colectare de efecte; necum să participe la colete! Acestea se întâmplau în timp ce copiii și nepoții mei

faceau de gardă în grupe de tineret înarmat la sediul C.C. al P.C.R. și în alte părți!

Am înștiințat imediat pe doctorul Filderman și pe Maxy (bineînțeles după plecarea bandei, care ne-a terorizat peste 2 ore). După scurt timp a sosit la mine Maxy, ca să-mi ceară scuze pentru acest banditism, calificându-l ca o gravă greșeală politică și să mă asigure că vinovații vor fi sancționați. Maxy mi-a spus: „E ca și cum ar fi fost un asemenea act contra domnului Iuliu Maniu, aliatul nostru în guvern“(!). În aceeași seară „vinovații“ au fost judecați de nu știu ce for de partid; se pare că Șaraga (junior) a fost exclus din U.T.C. Aflând că aveau intenția să-i dea în judecată (la Tribunalul Militar), i-am telefonat lui Maxy că în asemenea caz mă voi înscrie printre apărători, căci tânărul a fost trimis de alții mai maturi să facă ce-a făcut; această atitudine a mea a împiedicat un proces odios. (Tânărul Șaraga nu merita sollicitudinea mea. Când tatăl său, Lazăr Șaraga – un om cu multe calități și destule defecte – a reușit să devină secretarul general al Consiliului general evreiesc (sau al C.G.E.) – după Maxy – tânărul Șaraga a avut gestiunea pachetelor venite de la „RAJAK“ din America (Organizația de ajutorare a uniunii evreilor de origine română din S.U.A.) și a trebuit... să fugă din țară, mai întâi în Italia; de acolo în Israel, de unde iarăși, nu știu exact pentru ce, a *trebuit* să plece (așa sunt informat) în Italia. Sau poate că din România a plecat, nu știu bine în ce împrejurări; a rămas un timp în Italia și apoi din Israel a trebuit să fugă, pentru isprăvile sale în gestionarea unor trimiteri de pachete. (Este posibil ca unele detalii din prezentele memorii să fie întrucâtva greșite ca date, căci au trecut atâția ani! dar liniile generale le *țin* bine minte.).

Gestiunea comisiei de ajutorare era tot mai puțin în mâna mea. Doctorului Filderman, desemnat de guvern a prezida F.C.E., i se forța mâna de către Maxy, desemnat ca

secretar general, fără semnătura căruia nici doctorul Filderman nu putea face nimic. Cum fondurile proveneau de la „Joint“, al cărui birou în România se redeschisese, condus de dr. Bertrand Jacobson, trimis de afară, și dr. Costiner, ca director, nu mai avea rost să mă lupt eu pentru o linie autonomă, pe care niciunul din cei trei menționați, n-o păzeau, dând bani, efecte, medicamente, după criterii în mare măsură politice, mai mult decât după nevoile asistenței evreiești. Aceasta m-a determinat ca, la finele lunii septembrie 1944, să mă retrag irevocabil din conducerea comisiei de ajutorare; în scrisoarea de demisie am arătat că am avut de îndeplinit o operă de asistență evreiască, dar că în prezent aceasta făcându-se cu alte mijloace și după alte criterii, nu mai este nevoie de serviciile mele. Odată cu demisia, am întocmit o scurtă, dar cuprinzătoare dare de seamă asupra activității de 4 ani a Comisiei și un bilanț per 30 septembrie 1944, controlat și vizat de cenzori (dacă nu mă-nșel, colectele totalizaseră 500 de milioane de lei în bani și alte vreo 500 de milioane de lei în obiecte socotite la prețuri de ocazie, ca hainele vechi). Atât scrisoarea de demisie, cât și darea de seamă au fost publicate în „Viața evreiască“ (scoasă de M. Bady Leiwandman). Scrisoarea de demisie a fost publicată și în „Curierul israelit“ – și a făcut, se pare, impresie, căci la acea epocă aveam o popularitate notabilă și se cunoștea atitudinea mea obiectivă. Plecarea mea de la Comisia de ajutorare – care după aceea a și intrat în lichidare, căci exista acum „Joint“-ul, a fost o nouă îndepărtare a mea de activitatea politică generală ce invadea tot mai mult sectorul evreiesc.

Tot asemenea, încă înainte de finele lunii august 1944, când se lucra la o nouă organizare a baroului, Bacal, însărcinat cu aceasta de către P.C., mi-a propus să accept locul de vice-președinte al Comisiei Interimare a baroului, ce urma să fie numită de Ministerul Justiției: nu se uitase încă tot ce

făcusem în anii luptei contra nazismului în barou, iar ceea ce făcusem în anii războiului era prea bine cunoscut, astfel că mă bucuram de stima generală; eram și avocat destul de vechi și de vază pe atunci. Am refuzat fără ezitare, pe motive ce se pot rezuma astfel: 1) nu doresc să fiu *numit* la conducerea corpului avocaților, căci nu aș putea reprezenta pe avocat, ci Ministerul care m-ar numi, iar eu nu înțeleg să lucrez decât pe bază de *alegeri* democratice; 2) prima lucrare ce avea să se facă la barou va fi „epurarea“ de fasciști, de aceea cred că în conducerea baroului nu e bine să fie evrei, care au fost victimele fasciștilor și deci sunt incompatibili ca judecători ai aceloră; 3) în general, cred că evreii nu trebuie să apară drept conducători de stat. Bacal mi-a răspuns că o revoluție nu se poate face de mandatarî aleși, căci nu e timp de alegeri; că la alegeri ar vota tocmai masele fasciste și că românii democrați nu prea ai de unde să iei. Eu am rămas la părerea mea. De multe ori am reflectat cine avea dreptate dintre noi. Cred că evenimentele mi-au dat mie dreptate.

*

* *

Mă găseam din nou însingurat, dar de astădată în sensul de neîncadrat în vreuna din organizațiile politice existente în acel moment. Nu eram însă inactiv pe teren evreiesc. Începusem a colabora destul de des la periodicele evreiești, cu deosebire la „Viața evreiască“, cel puțin până la data când acesta a trecut la „Poalei Sioniști“ – de voie sau de nevoie încetând astfel să fie o publicație evreiască independentă. Aveam convingerea că în Diaspora, nu-și are rostul împărțirea evreilor-naționali în partide, căci, după mine, ar fi trebuit să fie toți într-o singură tabără, atât ca minoritate națională, cât și în lupta pentru crearea statului evreiesc; că, în acea etapă istorică, factorul național trebuia să treacă

înaintea factorului social și aci diversitatea de ideologii, cu care se justifică împărțirea evreilor în grupări ce ajungeau la adevărate lupte între ele – este cu totul inadecvată și constituie o slăbiciune¹, cu atât mai mare, cu cât factorul social era influențat din afară, de partidele de stânga, cu caracter internaționalist și, deci, opus obiectivelor esențiale urgente ale evreilor-naționalști. De multe ori m-am întrebat dacă această neaderare a mea la nici una din grupările politice nu se datora unei atitudini negativiste a mea, sau chiar unei dorințe de a-mi păstra prezumțioasa independență de gândire. Era poate și o inadaptabilitate la meandrele și la compromisurile „politicii practice”; dar îmi permit să cred că din punct de vedere temperamental – o sinceritate naiv de totală – mă împiedica să mă înregimentez în așa fel, încât să trebuiască să spun și să fac nu ce voi crede că e just, ci ceea ce „Magister dixit”. Oricum, în privința fracționării mișcării național evreiești în grupări, unele chiar de aceeași natură, dar cu mici deosebiri de nuanțe, cred că aveam dreptate. Justificarea invocată de reprezentanții grupărilor, că ele ar reprezenta clasele sociale evreiești, că ele anticipează astfel poziția politică a claselor din viitorul stat evreiesc, o consideram greșită. Dacă era vorba de poziția de clasă, atunci aceasta în Diaspora, se apropia mult de poziția claselor corespunzătoare ale popoarelor în mijlocul cărora trăiesc evreii, și deci grupări proprii evreiești de clasă nu-și

¹ O revistă, „Tânărul evreu”, făcând o anchetă asupra diferitelor concepții despre problemele evreiești, mi-a luat și mie un interviu. La întrebarea: „Din ce grupare sionistă faceți parte?”, am răspuns: „Din nici una; grupările sunt fracțiuni, iar eu nu mă simt o fracțiune de evreu”. Bineînțeles că-mi dădeam contribuția la fondurile sioniste, și o făceam fără să mi se ceară, ducându-mă eu singur la sediul organizației, ca să plătesc, și mărimd treptat, voluntar, contribuția, mult peste măsură în comparație cu alții. Rosenhaupt și cu Leiba m-au dat de multe ori ca pildă sioniștilor militanți — după cum am aflat mai târziu, în baza acestei contribuții aveam numai drept de vot la alegerile pentru executiva sionistă.

mai găseau justificarea teoretică; iar dacă era vorba de viitorul stat evreiesc, atunci era prematur a forma aci fracțiuni, pentru niște clase ce încă nu existau, și care, chiar de-ar fi existat, trebuiau să lucreze împreună pentru crearea statului evreiesc; în adevăr, după cum a dovedit experiența, acest stat, mic și sărac, nu se putea crea numai de muncitori; era nevoie și de întreprinzători care să-i angajeze (*Arbeitsnehmer și Arbeitsgeber*¹). Dealtfel, erau mult mai multe grupări, decât clase posibile!

După cum se vede, mă preocupau probleme grele, pe care le frământam în toate chipurile. Astfel, pentru prezervarea unității naționale evreiești consideram că este nevoie ca populația evreiască să caute a-și satisface nevoile mai ales nevoile culturale cu propriile ei mijloace (mai exista și continua chiar să prospere o burghezie evreiască, până la naționalizarea întreprinderilor, survenită la 11 iunie 1948). În acest sens am publicat vreo 2–3 articole în „Viața evreiască” (din 1945, cred), intitulată: „Vreți sau nu unire?”, în care precizăm chiar o contribuție evreiască, către obștea evreiască, din care să se acopere bugetul cultural evreiesc, căci statul nu avea nici mijloacele, nici dorința de a acorda fonduri în acest scop (ceea ce ar fi fost, dealtfel, prin firea lucrurilor, contrariu autonomiei obștei evreiești). Ideea n-a părut atunci nici irealizabilă, nici nepolitică; au fost discuții în presa vremii despre propunerea mea și chiar de la stânga (Maxy) a fost combătută numai în sensul că nu ar fi utile eforturi proprii, pentru că statul va subvenționa nevoile fiecărei categorii naționale.

Dar eu nu credeam în aceste asigurări, căci cele ce se petreceau puneau mereu problema națională în raport cu tendința internaționalistă a partidelor de stânga, care căutau

¹ În germană: „cel care primește de lucru” și „cel care dă de lucru”.

să folosească dinamismul și capacitățile evreilor, pentru înaintarea cât mai grabnică spre socialism și, în perspectivă, spre comunism. Așa cum înaintea primului război mondial a existat un asimilism de centru, asistam la un asimilism de stânga. Raționalismul meu, care ținea cont de condițiile materiale social-economice, spre deosebire de idealismul naționaliștilor în genere, care țin cont exclusiv de factorii culturali, îmi arăta că esența problemei este, nu dacă voim să ne asimilăm, ori dacă e bine să ne asimilăm, ci dacă asimilarea noastră este în adevăr posibilă, bineînțeles nu din punct de vedere rasial, căci doar nu gândeam ca rasiștii, ci din punct de vedere social-economic.

Din aceste reflexiuni au rezultat cele ce le-am spus în conferința mea „Condițiile asimilării evreilor” – ținută la „Unirea”, în 1945, și publicată apoi în „Buletinul Institutului de Cultură” al Templului Coral din București. În rezumat, după ce arătam în acea lucrare că, în principiu, orice popor poate fi asimilat de altul, în anumite condiții social-economice, pe care le expuneam, demonstrem că situația social-economică a evreilor este, ca rezultat al istoriei în Diaspora, de așa natură, încât majoritatea evreilor nu se vor putea asimila; concluzia mea era că, „problema evreiască” are o singură soluție: statul evreiesc, pentru cei ce vor și pot să plece acolo. Tezele din această lucrare erau legate și de cele expuse în broșura mea despre „Restratificarea profesională a evreilor”, căci și acolo arătam că este defavorabilă compoziția de clasă la evrei și că ei trebuie să treacă la profesii productive, fie că vor să rămână în țările unde sunt, fie că vor să emigreze în statul evreiesc, pe care-l vedeam ca pe o apropiată realitate.

Ceva mai târziu, către finele lui 1945, cred, un distins intelectual evreu ieșean, Eliezer Frenkel („idișist” – care a publicat o foarte interesantă, deși mică, antologie de poezii

în idiș, tipărită cu litere latine), a început o anchetă despre „Problemele evreiești”¹. Pe atunci el era convins că englezii (și arabii) nu vor permite înființarea unui stat evreiesc în Palestina și că un asemenea stat nici n-ar fi viabil; era „teritorialist” și recomanda, ca soluție, crearea unui stat evreiesc în... Noua Caledonie. (Eliezer Frenkel, a plecat până la urmă în statul Israel, tot în Palestina!). El a făcut o anchetă sub formă de interviuri luate unor personalități evreiești; printre alții, A.L. Zissu i-a dat răspunsuri ample și interesante, chiar când susținea teze discutabile. Și eu am pregătit răspunsuri complete la întrebările lui Frenkel; dar văzând că el vrea să publice o carte „teritorialistă”, adică deși național-evreiască, totuși anti-palestiniană, am refuzat să-i dau lui răspunsurile mele și le-am publicat într-o broșură, intitulată „Punct de vedere în problema evreiască”, apărută în editura „Bicurim”. Aceasta era o sinteză a tuturor ideilor mele sociale și național-evreiești și era, ca să zicem așa, terminarea construcției ideologice începute prin cele două broșuri precedente. Le-am recitit uneori și le găsesc valabile și astăzi. Desigur, dificultățile întrevăzute de Frenkel erau reale, nu atât pentru înființarea, cât pentru menținerea și dezvoltarea statului evreiesc, cum au dovedit și dovedesc evenimentele. Dar n-aș fi evreu, dacă n-aș continua să cred în „ALTNEULAND”², cu acea „Akșanut” (încăpățânare), care a fost unul din factorii durabilității noastre ca popor...

Însă această activitate pe tărâm ideologic se împletea strâns cu activitatea mea practică. Uneori mă întreb cum am putut desfășura atâtea activități în același timp, în care exercitam pe scară largă și activitatea mea profesională?

¹ Interviurile realizate de Eliezer Fraenkel au apărut în vol. *Problema evreiască* (Iași, 1945). A urmat, în același an, o ediție în limba franceză.

² Titlul cărții lui Th. Herzl („Țara veche-nouă”) cuprinzând o descriere literară a unui proiectat stat evreu în Palestina.

În adevăr, în octombrie 1944 am fost convocat de Wilhelm Fischer – vechi fruntaș sionist (fratele doctorului I. Fischer, fost președinte al Partidului evreiesc, deportat din Cluj, în 1940, în lagărul de la Bergen-Belsen, de unde fusese salvat și emigrase în Elveția), – la o consfătuire pentru înființarea în România a unei secții a „Congresului mondial evreiesc” (World Jewish Congress – congres¹ cu semnificație anglo-americană de întrunire de reprezentanți). Wilhelm Fischer mai lucrase în numele „Congresului mondial evreiesc” și între cele două războaie mondiale; mi-amintesc că prin 1937 venise cu un anume dr. Markus, care a ținut o cuvântare la „Unirea” despre și pentru C.M.E., ba chiar strânsese unele subscripții de fonduri.

La consfătuirea din octombrie 1944 fuseseră invitați vreo 100 de „notabili” din diverse medii și culori; fuseseră invitați și oameni de stânga; nici un comunist n-a venit. Din partea social-democraților cred că a venit Leopold Filderman, care a și luat apoi cuvântul sau a trimis o scrisoare, aprobând în orice caz inițiativa. Wilhelm Fischer a expus destul de vag scopurile C.M.E. (ni s-a distribuit și o mică broșură în acest sens, scrisă de Nahum Goldman). Au mai vorbit și alții; am vorbit și eu, menționând ca un obiect de lucru imediat reintegrarea evreilor în drepturile și bunurile răpite lor în anii de prigoană.

Hotărându-se înființarea secției, s-a ales un comitet de conducere, având un prezidiu alcătuit din A.L. Zissu, dr. Filderman și Wilhelm Fischer și ca vicepreședinte pe B. Rohrllich (fost președinte al organizației sioniste), pe Mișu Benvenisti (președintele de atunci al Organizației sioniste), și pe mine – care, în acel moment, nu dețineam nici o

¹ Organizație creată în 1936, pentru coordonarea forurilor comunitare evreiești din diferite țări și pentru apărarea evreilor împotriva persecuțiilor.

demnitate. S-au constituit mai multe subsecții de lucru; eu am fost desemnat să conduc secția juridică, Ferry Froinescu, cred, secția socială, Kiva Ornstein secția statistică etc.

Nu este în intenția mea să povestesc aci întreaga mea activitate a C.M.E., secția română și nici măcar a subsecției juridice. Nici spațiul, nici memoria nu sunt suficiente pentru aceasta; de-altfel, există, probabil la Geneva, duse cu sine de Wilhelm Fischer, piesele esențiale de arhivă (de exemplu, procesele verbale). Aci voi aminti numai studiile și memoriile mele, făcute în baza datelor ce le aveam și a unor lucrări primite din străinătate, cu privire la problemele post-belice ale evreilor din Europa și, în primul rând, propuneri concrete în vederea legiuirilor ce trebuiau făcute în țară, pentru reintegrarea în drepturile cetățenești, în locurile de muncă și în profesii, restituirea bunurilor, repararea pagubelor etc.

Conlucrarea în sânul secției C.M.E. nu era ușoară. Zissu, ca întotdeauna, se manifesta în afară (de ex. prin „Mântuirea”), după capul său; el gândea – în chip foarte personal și chiar egocentric – tot ce gândea scria și tot ce scria, publica, mereu mai agresiv, pe diferite teme, contra a diferite curente și persoane etc. Ataca pe englezi pentru comportarea lor în Palestina; ataca pe Filderman și pe Șafran; după ce, la propunerea mea, fusese subvenționat masiv teatrul idiș, reînviat la „Barașeum” (la al cărui comitet de lectură am și fost delegat o vreme din partea C.M.E.), ataca idișul ca pe o „coadă de topor” și propovăduia ebraica (într-un articol din „Mântuirea” cerea ebraicizarea numelor și mă apostrofa și pe mine: „D-ta, Schewefelberg, de ce nu-ți schimbi numele în „Gafriti”?). De altfel, și „Renașterea noastră” ataca pe Șafran; sioniștii erau în general geloși pe faptul că Șafran avea mai lesne acces la guvern decât Zissu și Filderman (acesta din urmă considerat ca exponent al americanilor); ei

contestau dreptul lui Șafran de a se prezenta (deși chemat) pentru evrei la autorități. Până la urmă Zissu a ajuns în conflict chiar cu sioniștii, și după ce s-a retras de la președinția executivei sioniste, s-a retras și de la președinția C.M.E. Prin 1946, cred, a citit la Bacău, P. Neamț și Iași conferința, pe care a și publicat-o sub titlul „Nu există cult mozaic“, în care, sub pretextul de a dovedi că religia mozaică nu admite preoți (intermediari între credincioși și Dumnezeu), contesta existența cultului mozaic, contesta șef-rabinului Șafran chiar baza unui asemenea titlu și dreptul de a fi chemat la minis-tere și solemnități, în numele obștei evreiești.

Această ieșire nesăbuită a lui Zissu (cărui nu-i contest nici talentul, nici curajul, nici unele idei adânci) se producea tocmai când „Comitetul democrat evreiesc“ fusese creat de P. C., ca reprezentanță oficială a evreimii și ca mijloc de luptă contra curentului național-evreiesc! Cu C.D.E. conflictul se ascutea tot mai mult. Zissu și Filderman nu mai erau primiți în audiență; în septembrie 1947 Filderman a trebuit să plece de la conducerea F.C.E., fiind înlocuit de Sandu Lieblich (arestat mai târziu pentru că figura în actele „Siguranței“ ca agent!). Atacul lui Zissu contra șef-rabinului, singurul care mai era primit în audiențe, m-a determinat să scriu un articol, în care criticam broșura lui Zissu „Nu există cult mozaic“ (Zissu mergea până la a contesta clerului mozaic sentimentele sale evreiești, care – după el – aparțineau naționaliștilor evrei *laici*). El spunea că religia va fi înlăturată de regimul politic al țării, astfel că trebuie pusă înainte naționalitatea (minoritară). (Ce spune istoria la aceste teze?). Articolul meu a apărut în periodicul la care colaborez „Viața evreiască“; Zissu mi-a răspuns prin „Mântuirea“; a urmat o replică a mea, o duplică a lui și polemica a continuat încă o vreme. Toate lumea îmi dădea mie dreptate. Eu nu apăram pe Șafran, ci susțineam utilitatea

pentru evrei a funcției sale și criticam negarea de către Zissu a presigiului ei; precum și inoportunitatea tezei lui (în treacăt notez că apăram atunci pe Zissu într-un proces personal al său, contra fostului său asociat, Alex. Herdan, la o societate petroliferă; față de polemica dintre mine și Zissu, i-am scris că socotesc că nu-l mai pot reprezenta. Mi-a răspuns ironic și arogant, că nu are polemică cu mine, căci nu sunt în stare să înțeleg probleme religioase, cum nu înțelege el dreptul, dar că are mai departe deplină încredere în mine ca avocat...).

Înainte de a trece la misiunea avută în 1946, în legătură cu conferința de pace de la Paris, trebuie să mai amintesc că din 1945 și 1946 activam și în alte domenii decât C.M.E.

În adevăr, încă din decembrie 1944, hotărâsem, împreună cu S. Gregore, ing. Pincu Leibovici, dr. Fischman, ing. Klug, ba chiar și Benador, și alții, să refacem Asociația titraților evrei „Unirea“. Pusesem condiția – care s-a și respectat – să nu mai existe secția așa zis „sportivă“, club de cărți de joc, încă de când fusesem ales pentru prima dată președinte, în 1938 sau 1939. Condiția îndeplinindu-se, acoperirea bugetului era o problemă serioasă, mă întreb și azi cum am putut s-o rezolvăm atâtea ani.

Am închiriat un local în str. Sf. Mina, amenajat din nou. Am fost reales președinte. Inaugurarea s-a făcut – cu un public enorm pentru „Unirea“ – prin ianuarie 1945, cu conferința mea „Condițiile asimilării evreilor“. De Purim, (prin martie 1945) a avut loc o foarte reușită reuniune amicală. Cu acest prilej a ținut dr. Șafran o interesantă conferință despre „Opere literare pe tema Esterei și a lui Mordechai“. Tot la „Unirea“ a ținut el și conferința foarte valoroasă (apărută cred în „Buletinul Institutului de Cultură a Templului Coral“) a cărei temă i-o propusesem eu: „Instituții sociale și Biblia“ (repausul de ziua a șaptea, anul sabatic, anul

jubiliar). În susmenționata serată de Purim singurul număr plicticos a fost un poem al lui Benador (scris de el). Au mai fost și alte reuniuni. S-au ținut succesiv conferințe diferite, cu subiect evreiesc sau privind pe evrei; au vorbit și oaspeți din afară, de ex. Barbu Lăzăreanu, Ludo, criticul Panaitescu – Perpessicius (fost coleg cu defunctul meu frate, Willy) a vorbit despre unii poeți evrei de limbă română; prof. Miron Niculescu a vorbit despre matematicienii români de origine evreiască, precum David Emanuel, S. Sanielevici, E. Abason și alții. Ședințele „Unirii” erau foarte frecventate; îmi revenea sarcina unei introduceri. Am ținut și eu o conferință, dar nu-mi aduc aminte despre ce; M. Menicovici a vorbit despre Șalom Aș etc.

Am căutat să refac la „Unirea” secțiile juridică, tehnică și altele. La cea juridică am avut un număr de ședințe, în care s-au „seminarizat” legile de reintegrare (641/1944, 607/1945, 645/1945 etc.). Secție medicală n-am avut, căci exista „Cercul medical al practicienilor”, în propriul său local din strada Cantacuzino 1 (azi str. Alexandru Sahia 32 bis), unde ne-am mutat și noi cu „Unirea” după 1946, local pe care-l scăpasem de exproprierea antonesciană; pentru acestea și alte servicii aduse, fusesem cooptat ca membru de onoare permanent în comitetul „Cercului medical”. Acolo am vorbit odată despre apropiata socializare sub formă de cooperativă sau altfel, a profesiei de medic.

Tot în acel timp, am publicat unele articole în ziare (cu deosebire în „Semnalul”) din care mi-amintesc unul care a făcut vâlvă: „Repatriații”, în care protestam, că nu li se redă acestora nici măcar cetățenia, necum pozițiile economice; de asemenea am răspuns la ancheta „Problema intelectualității” ș.a.; apoi articole în chestia legii chiriilor, în chestia ieșirilor antisemite ale lui Mihalache etc.

Prin 1946 s-au obținut, în urma demersurilor doctorului Iulderman, și pe baza propunerilor relative la stratificare, fonduri de la Executiva O.R.T. din Geneva, pentru dezvoltarea școlilor O.R.T. din România. Eram și acolo vicepreședinte și aveam destul de lucru.

Cam în acea vreme s-a înființat, sub auspiciile organizației sioniste și ale C.M.E. școala „Cultura agricolă” de la Colentina, unde învățau agricultura, limba și literatura ebraică și altele vreo mie de haluțimi și haluțot. Eram și în consiliul acelei școli foarte interesante. La festivitatea de deschidere a cursurilor primului an școlar, am propus ca, în loc de școală de agronomie (de 3 ani), să se facă o școală de agricultură (agricultori, nu agronomi!) de un an, fiind nevoie grabnică de brațe de muncă (și nu numai de muncă!) în Palestina; am motivat propunerea cu aceea că dacă un adolescent de la țară devine plugar chiar fără școală, un tânăr evreu cu școală poate învăța plugărie într-un an! Propunerea a și fost admisă și au ieșit 2 serii de absolvenți, care, în decembrie 1947 au și plecat (cu cele două vase interceptate de englezi și duse la Cipru).

Menționez că au funcționat mai departe și după 23 august 1944 căminele de repatriați, în special de orfani, din Transnistria; soția a mai condus o vreme pe cel de la Hala Traian, fost „Ștefania Istecescu”; și astăzi mai primește scrisori de la foste interne în acest cămin, aflate în Israel, ba chiar de la unii tineri aflați în U.R.S.S., de exemplu Sadovnic, conferențiar de literatură romanică la Universitatea din Cernăuți, care ne-a și vizitat (recent a scris o carte despre Caragiale). În septembrie 1944, o mare parte dintre orfani au fost luați și transferați din ordinul Comandamentului Armatei Sovietice și cu ajutorul Primăriei Capitalei, în căminul de ucenici de pe bulevardul Maicii Domnului (chiar a doua zi de Iom Kipur); peste câteva săptămâni, după o

serbare de adio, vreo 450 dintre ei, socotiți sovietici, au fost luați și duși în U.R.S.S.; unii, ajunși la Donbas, s-au înapoiat (chiar și pe jos!) prin Iași, la București...

*

* *

Parte din legile de reintegrare și restituire se obținuseră, după mari efortări, însă erau parțial nesatisfăcătoare, iar aplicarea lor în justiție era foarte greoaie, ba chiar ostilă. Alte probleme rămâneau nerezolvate: cetățenia, succesiunile etc. Una dintre primele măsuri cerute privea bunurile vacante ale celor morți în deportare, în special cele din Ardealul-de-Nord. Prin septembrie 1944 se obținuse numirea doctorului Ionel Pop în calitate de Comisar al guvernului pentru acele bunuri; dar după scurt timp „Comisariatul“ a fost desființat, căci nu se recunoscuse încă realipirea la România a Ardealului de Nord, pe care armata și autoritățile sovietice le luaseră sub administrare; foarte importante bunuri de-ale deportaților (fabrici, depozite etc.) n-au mai putut fi recuperate. Noi ceream ca ele să fie date obștei evreiești, dar ni se refuza (așa ne-a declarat Simion Oieriu, pe atunci secretar al Comisiei de aplicare a Armistițiului sau așa ceva: „Ar fi o gravă greșală politică“); după cum ni se refuza și legiferarea asupra tuturor punctelor încă nerezolvate.

În vara lui 1946 a început conferința de pace de la Paris. În vederea acesteia, se adunaseră la Paris, din inițiativa C.M.E. (centrala din New York), reprezentanții a 9 organizații evreiești de importanță mondială. Din partea secției din România a C.M.E. am fost delegați a pleca: eu, dr. Șafran și Benvenisti. Mie mi s-a eliberat cel dintâi pașaportul (cu prilejul unei vizite la secretariatul Ministerului de Externe, un director ne oferise pașapoarte diplomatice, pe care le-am refuzat, căci nu plecam ca delegați ai guvernului

român). Am plecat la 10 august 1946; dr. Șafran a sosit peste vreo 2 săptămâni; Benvenisti a sosit și el, dar flancat de Maxy (din partea P.C.) și de Leopold Filderman (din partea P.S.D.), care mai mult ne supravegheau, decât să ne fi ajutat.

Am stat la Paris aproape 3 luni. Nu am de gând să scriu aici tot ce am făcut acolo. Există la C.M.E., secția franceză, întreaga arhivă a lucrărilor de atunci; un extras se află în arhivele din Israel. Pot spune că mi-am făcut datoria din plin; am desfășurat o activitate imensă și prin memorii și în ședințele „Comisiei de experți“. Tezele mele, puse la îndoială de unii, au fost supuse profesorului universitar decan la Oxford sau Cambridge, Lawateman; el mi-a dat mie dreptate. Mișu Weissmann (care venise înaintea mea, din Tel-Aviv, ca să reprezinte provizoriu interesele evreimii din România, căci nu se știa dacă noi vom putea pleca), mi-a spus atunci că am reperat un „triumf“. Zic că erau tezele „mele“, căci eu le elaborasem; iar Benvenisti, venit după aceea, se ocupa mai mult de probleme sioniste. Am cunoscut atunci multe personalități, în primul rând pe Stephen Wise¹, Rev. M Perlzweig², Nahum Goldmann³, Leon Kubowitzki⁴, Jacob Robinson⁵, Gerhart Riegner⁶, Michel (Caen) Debré⁷ și alții. Cu Mișu Weissmann am fost să vizităm pe primul redactor al ziarului socialist „Le Populaire“, deputatul Grunbaum (un

¹ Stephen Wise (1874–1949), rabin și lider sionist american.

² Maurice Perlzweig (1895–1985), rabin, lider al organizației World Jewish Congress (WJC).

³ Nahum Goldmann (1895–1982), lider sionist, originar din Lituania, președinte al WJC.

⁴ Leon Kubowitzki; după stabilirea în Israel: Aryeh Kubovy (1896–1966), lider sionist și diplomat israelian. În timpul războiului, a condus departamentul pentru ajutorarea refugiaților în cadrul WJC.

⁵ Jacob Robinson (1889–1977), jurist, diplomat și istoric american, originar din Lituania.

⁶ Gerhart Riegner, director al oficiului din Geneva al WJC.

⁷ Om politic francez, prim-ministru între 1959–1962.

evreu alsacian). Weissmann fusese și la Leon Blum (care atunci nu era ministru), să-i solicite sprijinul pentru înființarea Statului evreiesc în Palestina; Leon Blum era foarte puțin la curent cu problema și a răspuns diplomatic că se va interesa, dar că orice gest și orice vorbă a sa sunt apreciate sub trei aspecte ale sale: ca francez, ca socialist și ca evreu. „Nu uitați că Franța are musulmani din Maroc până în Indochina“. Am avut câteva audiențe la delegația română la Conferința de pace; în înțelegere cu aceasta am obținut unele amendamente necesare la tratatele de pace; între altele, am obținut dispoziția ca bunurile vacante ale deportaților morți să revie obștei evreiești; am obținut – la cererea delegației române – ca pentru pagubele suferite de evrei din Ardealul-de-Nord sub ocupația ungară, să răspundă Ungaria, și nu România. În ședința de închidere a „Comisiei de experți“ a conferinței organizațiilor evreiești, am susținut, că datoria evreilor de pretutindeni este să lupte pentru pace, căci calea spre război este fascismul și rasismul, și în primul rând antisemitismul; cuvântarea mea a făcut impresie asupra delegaților din America, ei necunoscând situația din Europa și trista noastră experiență.

Am rămas la Paris cel din urmă: dr. Șafran plecase cu mult înainte, ca să fie acasă de sărbătorile de toamnă; Benvenisti plecase și el înaintea mea, deoarece se apropiau alegerile pentru primul parlament de după 23 august 1946 (la care alegeri mi se pare că a și candidat din partea Partidului Evreiesc, dar nu-mi amintesc sigur, în orice caz sperase și se zbatuse să candideze); de asemenea plecaseră Maxy și Poldi Filderman.

Cele două partide muncitorești din țară, încă neunite, se concureau între ele. Astfel, în vederea alegerilor pentru parlament, P.S.D. publicase o „platformă“ privind problemele evreiești, în care le erau acceptate unele revendicări; chiar

În fața de ideea statului evreiesc se exprima o atitudine pozitivă. P.C.R. a calificat această „platformă” ca neprincipială și ca o manevră de concurență electorală.

La fondurile Partidului comunist contribuiau, între alții, Auschnitt, care a și plecat în străinătate. La fondurile Partidului social-democrat contribuia Malaxa, care și-a și rezolvat diferendele financiare cu statul român, printr-o convenție publicată în „Monitorul Oficial”. Pe Malaxa am avut prilejul să îl cunosc în următoarele împrejurări (la Paris): am fost chemați de către Leopold Filderman eu, Benvenisti și colonelul american (în rezervă) Bernștein (economist, fost trezorier al armatei lui Eisenhower în Europa; după război era expertul economic al organizației „American Jewish Congress”. El prezida „Comisia de experți” a conferinței organizațiilor evreiești.), ca să avem o convorbire cu Malaxa, la hotelul „Continental” din Paris, unde era sediul delegației române la Conferința de Pace. Malaxa vorbindu-ne de foametea din țară, din cauza secetei cumplite, ne-a întrebat dacă evreii din America ar putea ajuta în special țărănimea română cu porumb. Pentru început, spunea el, s-ar putea trimite simbolic – 1000 tone, ceea ce ar costa un milion de dolari, iar, dacă aceasta e mult, statul român ar putea trimite el un vapor în acest scop în care caz cheltuiala (pentru donatori) ar fi de numai 600.000 de dolari; dar ar trebui trimisă această cantitate în termen de o lună; părerea lui era că se pot găsi în S.U.A. 1000 de evrei în stare să dea, în termen de 1 lună, câte 1000 de dolari. Colonelul Bernștein a răspuns pe loc, că se poate colecta într-o săptămână de la 5000 de evrei americani, câte 5000 de dolari (25 de milioane de dolari), dar pentru aceasta e nevoie de un deviz, de un motiv convingător; un asemenea motiv ar fi întocmirea în sfârșit a legilor de reintegrare în drepturi ce se tot amânau de către guvernul român. Malaxa și-a notat chestiunea. Încă în august

1946, într-una din audiențele avute la delegația română (tot la hotelul „Continental“) se redactase, la cererea noastră, o telegramă a delegației române, către guvernul român, pentru urgentarea legii cetățeniei evreilor. Acestora li se răpise cetățenia în baza legii asupra naționalității române și legii asupra revizuirii cetățeniei evreilor; dar au mai trecut 9 luni până să se facă această lege nouă, de care voi mai vorbi. În interval, însă, după cererea noastră transmisă către „Joint“ au și început a sosi ajutoarele în bani și materiale de la „Joint“; apoi s-au făcut cantine pentru săraci, mai ales în Moldova (acelea despre care „clienții“ români ziceau: „Bun e tata *JUNT* ăsta, dar păcat că dă și la jidani!“).

La Paris vizitasem și biroul „Joint“ de acolo, în legătură chiar cu discuția avută cu Malaxa. De asemenea am vizitat și Direcția Instituției „Jewish Colonisation Association“ (I.C.A.), unde am vorbit cu directorul...? Acesta mi-a povestit de vizita de la fermele evreiești din Argentina, create cu ajutorul creditelor pe termen lung, acordate de această fundație a baronului Hirsch, de întâlnirea sa de acolo cu președintele Chaim Weizman (venit, bineînțeles, pentru strângerea de fonduri!) și de hotărârea fermierilor evrei din Argentina (sau a multora dintre ei) de a-și vinde fermele și a emigra în Palestina de teama antisemitismului (pe atunci erau 3 milioane de nemți acolo!). Câtă dreptate aveau se vede acum!

Am asistat la Paris la o mare întrunire sionistă în faimoasa „Salle de la Mutualité“, la care au făcut expuneri foarte interesante câțiva lideri sioniști, asupra veritabilei lupte de partizani ce se ducea pe atunci în Palestina, pe deo parte contra autorităților britanice, care executau „mandatul“ în favoarea arabilor și în interesul... Marii Britanii, pe de altă parte contra arabilor, înarmați și incitați de britanici. Cea mai interesantă cuvântare a fost aceea a unui „halutz“ de 60 de

ani, entuziasmat și vioi ca un tânăr, care ne-a spus cum se crează *peste noapte* colonii noi, sub nasul englezilor.

De altfel, cunoscusem la Paris, ce e drept cu totul în treacăt, pe Ben Gurion, pe Golda Mayersohn¹, aceasta locuia în camera vecină cu a noastră, la hotelul „Royal Monceau“, pe Meir Yaari² și pe alții. Cei mai activi membri ai executivei sioniste erau atunci la Paris, nu atât pentru a nu fi arestați de englezi, ca fiind șefii răscoalei evreilor palestinieni, cât pentru a pregăti, prin tratative, crearea Statului evreiesc.

Adaug că, paralel cu lucrările oficiale ale conferinței organizațiilor evreiești, aveau loc întâlniri neoficiale ale delegațiilor, la un restaurant-pensiune de pe Avenue de la Grande Armée, într-o sală mare, unde, după masă, câte un delegat din fiecare țară expunea situația evreilor din țara sa. (Am ținut și eu un asemenea referat despre situația din România). Mi-a rămas în minte expunerea unui delegat, avocat și ziarist, din Oran: el mi-a spus că evreii din Algeria sunt expuși oricând la pogromuri din partea arabilor – în realitate berberi – care cer ca Algeria să devină independentă și pretind ca evreii algerieni să-i susțină. Evreii știau că ei nu pot fi apărați decât de francezi, dar erau siliți să sprijine cererea de independență a arabilor, de frica pogromurilor, care constituiau o primejdie imediată (în 1945 fusese un masacru la Benghazi, în Libia).

Înainte de a pleca din Paris am întocmit un scurt, dar complet raport despre cele făcute la Paris, pe care l-am adus cu mine (afară de rapoartele parțiale, trimise succesiv). Raportul s-a citit mai târziu la C.M.E. (București), unde a și rămas.

Tot pe când eram la Paris s-a obținut, și în urma demersurilor noastre, decretul lui Truman, din octombrie 1946,

¹ Golda Meir (1898–1978), ministru de Externe și prim-ministru israelian.

² Meir Yaari (1897–1987), om politic israelian.

care prevedea posibilitatea de deblocare a bunurilor aflate în S.U.A., aparținând celor ce suferiseră persecuții rasiale sau politice. În baza acestui decret, care a avut un termen de aplicare de trei ani, s-au deblocat multe sume aflate în bănci; ele au fost remise Băncii de Stat a R.P.R. și plătite de aceasta titularilor, la cursul oficial (pe atunci 6 lei).

Am plecat din Paris la finele lunii octombrie 1946, prin Geneva, ca să întâlnesc acolo pe Nahum Goldman (președintele executiv al C.M.E.), spre a-i referi despre cele realizate după plecarea sa din Paris, precum și, mai ales, pentru a vizita executiva O.R.T. pentru Europa. Am văzut acolo pe I. Fischer (fratele lui Wilhelm Fischer, despre care am mai vorbit). Bineînțeles, am revăzut acolo pe Goldmann și pe Gerhardt Riegner; am vizitat sediul organizației O.R.T. (nu-mi amintesc dacă era prezent dr. A. Singalowski, președintele executiv, sau un locțiitor al său); de asemenea am vizitat încă o cunoscută organizație evreiască, condusă de un venerabil bătrân de origine din Rusia, cred că era O.S.E., dar nu sunt sigur. Scopul acestor vizite era trimiterea de fonduri mai mari (materiale, unelte, mașini-unelte) pentru dezvoltarea școlilor O.R.T., ceea ce mi s-a promis.

M-am înapoiat în țară via Zürich–Praga.

*

*

*

Scurt timp după întoarcerea mea a avut loc o manifestare culturală a Asociației „Unirea“, pentru a comunica public „Impresii din Paris“. A asistat foarte multă lume, și nu numai evrei, ci, între alții, avocați, magistrați, procurori, care mă cunoșteau din Palatul de Justiție.

Eu, ținând seama că activitatea noastră politică de la Paris nu interesa publicul, căruia urma să i se comunice rezultatele abia după ce vor fi obținute, n-am vorbit despre

această activitate, și am făcut o expunere cu caracter de reportaj asupra celor văzute: aspecte din Paris, viața la Paris, în special mici fapte pentru caracterizarea *francezului* ca om și cetățean, apoi viața culturală, teatrele, expozițiile etc. Conferința, vorbită, am consemnat-o ulterior, în scris, dar din păcate nu o mai am. Mulți din auditori mi-au spus că i-a interesat peste măsură și fondul și forma expunerii mele; un magistrat mi-a spus: „ne-ai dat impresia că am fost și noi la Paris.“

Leopold Filderman, într-o conferință caldă, a expus situația politică din Franța, partidele, și în special rolul partidului socialist (pe atunci reprezentat în guvernul de Gaulle).

Benvenisti a făcut o expunere în legătură cu problema palestiniană și cu munca șefilor sioniști, făcând mai ales portretele acestora.

Adunarea a avut un succes deosebit, sporind mult prestigiul asociației, tocmai într-o vreme când „Comitetul democratic evreiesc“ își dezvoltă activitatea sa, constând în realitate în atragerea evreilor în sfera de gândire și acțiune a partidului comunist și îndepărtarea lor de la cultura, limba și (cu atât mai mult) de la religia evreiască, precum și de la preocupările proprii evreiești, și în special în combaterea sionismului. Lupta C.D.E. avea să se accentueze tot mai mult în anii următori. Și astăzi comuniștii consideră sionismul, dacă nu ca o doctrină și o mișcare fascistă, dar cel puțin una naționalist-burgheză, care servește (după părerea lor) imperialismului occidental.

*

* *

Acum, pe deoparte după semnarea Tratatului de pace (deși neratificat încă) și pe de altă parte după promisiunile formale obținute la Paris, că se vor face neîntârziat legile de

reintegrare și restituire întârziate, începea o muncă și mai asiduă pentru atingerea acestor obiective.

Această sarcină revenea mai curând secției române a C.M.E., decât Uniunii Evreilor Români și Partidului Evreiesc, căci la alegerile din toamna anului 1946 numai 1–2 evrei recomandați de aceste organizații fuseseră primiți pe listele de candidați ai „Frontului Democratic Popular”. Dintre cei reușiți îmi amintesc pe defunctul Eduard Manolescu (recomandat de U.E.R.), devenit între timp și el vicepreședintele C.M.E., secția română, dar, intrat, cred, tot atunci, în C.D.E.; îmi amintesc și de ing. Dascălu (n. Aizicovici), dintre sioniștii de stânga (azi „Mapam”), de pe atunci foarte aproape de comuniști, și de aceea în colaborare cu C.D.E.

Cum prezentele note le scriu din memorie, fără nici o documentație, cred – nu sunt sigur – că ceva mai târziu atât U.E.R., cât și Partidul Evreiesc au încetat să existe ca atare (prin auto-dizolvare). A rămas în ființă organizația sionistă (care grupa pe naționalii evrei în general). De altfel, prin 1946–1947 nu mai pot preciza exact, poate chiar mai devreme, se produsese o sciziune în U.E.R.: cei ce se pretindeau progresiști, ca cei ce fug de pe corabia amenințată de a se scufunda, au părăsit U.E.R., al cărui șef era dr. Filderman, considerat ca exponent al americanilor și deci ca reacționar, de aceea era ținta atacurilor la C.D.E.; l-au părăsit astfel M.Sărățeanu, Rosenkrantz, chiar Schäffer ș.a. La sioniști – și implicit la Partidul Evreiesc – se produsese de asemenea o sciziune, căci grupările de stânga, în special „Mișmar” (în frunte cu ing. Dascălu), dar și Poalei-Sioniștii (în frunte cu Dan Ieșeanu) se alăturaseră C.D.E.

După cum am spus, raporturile între C.D.E. și organizațiile politice evreiești se înrăutățeau mereu. Ce e drept, sioniștii de stânga și de centru căutau mereu puncte de

apropiere de C.D.E.; Benvenisti, cu obișnuitele lui așa-zise acte de „abilitate“ politică – în realitate manevre oportuniste, care *nu puteau* corespunde unei poziții sincere – căuta să se mențină la suprafață, prin tot felul de compromisuri cu C.D.E. Despre Benvenisti am mai spus cândva că minte atâtă, încât nu-l mai cred nici prietenii, necum adversarii. Eu eram constant intransigent: înțelegeam că nu există conciliere posibilă între punctul de vedere național-evreiesc, și poziția internaționalistă, în speță, poziția de deznaționalizare a evreilor, pe care o reprezenta C.D.E. (Astfel, la o întrunire publică ținută în sala „Tomis“, pentru comemorarea, în aprilie 1946, a răscoalei din Varșovia, am deschis eu seria cuvântărilor, expunând istoria reală a răscoalei, *pe baza documentelor oficiale germane*; a fost destul de greu să redau adevărul ce rezulta din documente, că răscoala fusese organizată și condusă de sioniști și mai ales de cei de dreapta; iar muncitorimea poloneză n-a furnizat decât unele muniții. Or, oamenii C.D.E. voiau să arate că revolta ar fi fost inițiată și condusă de comuniști. Îmi dădeam seama că, dacă întinzi celor ce reprezintă Partidul comunist – exclusivist și fanatic – un deget, nu-ți iau numai mâna până la cot, ci te iau prizonier cu totul; iar dacă eziți, te împing din ce în ce mai departe de ei, te ștampilează ca dușman, caută să te desființeze și adesea reușesc. (Foarte recent am recitat undeva, în materiale moscovite: Cine nu e cu noi, e contra noastră.).

Dar această barieră ideologică nu mă împiedica pe mine, omul ce refuzam a face „politică“ și căutam a face operă practică pentru repararea, măcar în parte, a nedreptăților suferite de evrei, să conlucrez în acest scop, cu cei ce reprezentau alte curente politice. Din inițiativa mea s-a creat o formă de conducere tripartită numită „Comisia juridică mixtă“, compusă din defunctul Israel Bacal – din partea C.D.E., eu

– din partea C.M.E., și Eduard Manolescu – considerat încă drept exponent al U.E.R., cât timp, nominal, ea mai exista.

Această comisie a avut un rol important în întocmirea sau amendarea proiectelor unor legi importante, dintre care mi-amintesc: legea cetățeniei române (din mai 1947), la dezbaterea și ameliorarea căreia Manolescu a avut un rol activ, ca deputat în Adunarea Națională; legea succesiunilor vacante ale evreilor morți în deportare, ale căror bunuri (atâtea câte mai existau) reveneau conform art. 25 din Tratatul de pace, Federației Comunităților Evreiești (ceva mai înainte ca jurnalul Consiliului de Miniștri să dispună restituirea bunurilor confiscate evreilor în momentul deportării lor, care încă mai existau; legea reglementării succesiunilor celor morți „în condiții excepționale“ ș.a.).

Pentru obținerea acestor legi sau amendarea proiectelor întocmite ne-am prezentat, nu o dată, în audiență la ministere. Conlucrarea în zisa comisie a durat, bineînțeles, până la încetarea activităților organizațiilor evreiești, de care voi vorbi mai departe.

La C.M.E. aceste materiale le prezentam gata lucrate. C.M.E. se ocupa tot mai mult de problemele în legătură cu perspectiva înființării Statului evreiesc. Însă frământările intestine, departe de a înceta, se ascuțeau tot mai mult, între altele din pricină că, după retragerea lui Zissu, și mai târziu și a doctorului Filderman, și chiar a dr. Șafran, Benvenisti – unul dintre vicepreședinți – trăgea sforile. Cât despre doctorul Șafran, el era sortit, în calitate sa de șef al cultului mozaic și în interesul cultului mozaic – instituție recunoscută de Stat – să ia parte la diverse solemnități oficiale, alături de oamenii din C.D.E. și să facă, din păcate, în retorica lui adesea onctuoasă până la umilință – ca și în vremea legionaro-antonesciană – diverse declarații, considerate de

sioniști drept alunecări către C.D.E. Doctorul Șafran mi s-a plâns odată în termenii următori: „Pe cine să mă sprijin? C.D.E. mă acuză că sunt sionist, și încă șef al grupării mizrahiste; ei mă atacă și ca sionist și ca om al religiei, deci ca adversar – zic ei – al mișcării de stânga, dar în același timp sunt atacat și de sioniști, pe motiv că aș fi „colaboraționist“ cu C.D.E.; ba chiar și dr. Filderman mă critică pentru aceasta; iar pe dr. Filderman nu mă mai sprijin, căci el însuși... a pierdut puterea politică.“ Despre atacurile sioniștilor contra doctorului Șafran, pe motiv că și-ar fi arogat calitatea de reprezentant al obștei evreiești, am vorbit; mă refer între altele, la atacurile din partea lui Zissu, care au prilejuit polemica mea de presă cu el (discuția despre existența cultului mozaic, a rolului rabinilor și al șefului-rabin, etc.).

A mai fost și un alt motiv sau prilej de frământări la C.M.E. și anume: în timp ce eu (și mulți alți conducători) eram onorifici (eu, în special, mai și contribuiam la fonduri și căutam să colectez fonduri pentru acoperirea cheltuielilor), Benvenisti se dădea drept onorific, în timp ce era plătit bine, sub diverse forme; el de altfel nu mai practica de mult avocatura, ci doar... politica. Desigur că o mișcare de mase, o mișcare populară, cum ajunsese mișcarea sionistă, mai ales după al doilea război mondial, are nevoie de un aparat de conducere și de executare permanent, ai cărui membri nu mai exercită nici o altă ocupație, deci de angajați, cu remunerații drept unic mijloc de existență; nici o mișcare devenită populară nu poate fi condusă de epitropi cu stare, nefiind vorba de filantropie, ci de luptă politică. Dar această conducere de un corp de angajați nu trebuie să devină scopul, ci numai instrumentul mișcării. Nu este lucru ușor, după cum nu este lucru ușor ca acești conducători să-și păstreze independența de gândire. Pe mine mă îngrijora mărimea

cheltuielilor; când am spus odată la C.M.E., că un director al K.K.L.¹ declarase într-o conferință la Lojă, prezidată de Kiva Ornștein, că regia colectării și administrării fondurilor atinge pe alocuri 1/3 din valoarea lor și chiar mai mult, ceea ce apreciem ca horro – mi-am aprins paie în cap cu sioniștii! Astfel devenisem „la bête noire“, pentru că luptam ca un naiv incorigibil, pentru renunțarea la grupări (fiecare cu conducerea și bugetul respectiv) și pentru economii.

De altfel, cu trecerea timpului, obiectivele C.M.E. secția română, cel puțin, fiind atinse unul după altul, această secție își pierdea tot mai mult rațiunea de a fi (din punct de vedere local; iar din punct de vedere internațional, putea activa din ce în ce mai puțin). Problemele locale se rezolvaseră sau se rezolvau treptat; de problemele sioniste se ocupa organizația sionistă. (Pe acea vreme, se crease chiar o secție română a „Ligii Maritime Israeliene“ – Havellam Lesirael – patronată de Kiva Ornștein).

Menționez că organizația „Joint“ se dezvoltase foarte mult; Bertrand Jacobson fusese silit să plece din țară; conducerea o avea doctorul Costiner, care, până la urmă, l-a și înlăturat pe dr. Filderman, considerat ca o piedică în calea bunelor relații cu C.D.E. Căci C.D.E. impusese delegații săi (în frunte cu Feldman și Bacal) în comitetul organizației „Joint“ din țară, și o mare parte din fondurile acesteia erau folosite pentru scopurile C.D.E... În ce mă privește, n-am avut cu „Joint“ alte relații, decât că mi s-a cerut și am dat lucrări juridice despre legislația română, privind reintegrarea evreilor în drepturi și bunuri; erau lucrări obiective, în care arătam că lucruri esențiale s-au făcut, dar și că destule au rămas nefăcute. Una din lucrări știu că a și fost publicată în volumul

¹ Inițialele organizației sioniste Keren Kayemet Le-Israel („Fondul de existență al Israelului), creată în 1901, pentru cumpărarea de terenuri în Palestina.

„European legislation on declaration of death“ (Paris, edit. Joint, 1947 sau 1948); altele nu știu să fi fost publicate.

În aceeași epocă s-au dezvoltat școlile O.R.T. Președinte la O.R.T. în România era Aureliu Weiss, vicepreședinte eram eu (având sarcina îndrumării generale a activității de învățământ), și cred Leon Ițca, care avea și gestiunea fondurilor. Secretar general al Consiliului era George Stroe, director ing. A. Haberman. În vara lui 1947 am obținut fonduri cu care s-a cumpărat imobilul din str. Austrului, în care fusese fabrica „Coty“ (azi este acolo școala tehnică pentru surdomuți). Cu mașinile și uneltele venite de la O.R.T., Geneva, s-au utilat secții de lăcătușerie, strungărie, tâmplărie, ceasornicărie, radio ș.a. Inaugurarea noului local a avut loc de Hanuka 1947; s-a oficiat de către cantorul Rafael Ruvinski „Hanukat Habait“¹, cu aprinderea primei lumânări (el a cântat de fapt „Hatikwa“!). Personal, am cerut și la O.R.T. introducerea de cursuri scurte pentru meserii mai ușor de învățat: dulgherie, vopsitorie, zidărie, zugrăveală și altele – dar n-am fost ascultat, din nefericire. La finele anului 1947 s-a convocat la Paris o conferință mondială a O.R.T.; eu însă n-am obținut viza de plecare. Au plecat: Manolescu, Costiner și dr. Rosen (devenit șef-rabin). Bietul Manolescu a rămas pe drum, la Viena, spre a fi operat; apăruse un cancer, de care a și murit, în 1949. În iunie 1948 a venit în țară dr. Singelovschi președintele executivei O.R.T. (el a participat și la o ședință a C.M.E., a conferențiat la „Lojă“ etc.). Am avut cu el mai multe întrevederi; bineînțeles în legătură cu școlile O.R.T. Problema fondurilor era foarte dificilă.

O importantă activitate am desfășurat în acea epocă la Asociația „Unirea“. Aceasta rămânea o asociație închisă, în sensul că noii „titrați“ nu prea se înscriau; trecuse vremea

¹ În ebraică: ceremonia de inaugurare a unui lăcaș sau a unei locuințe.

„titraților“. Liberii profesioniști nu mai formau un grup social și erau tot mai mult atrași – din interes, mai ales, nu atât din convingere – către organizațiile comuniste. Voi da ca exemplu pe Benador, care de o vreme a încetat a fi secretar general al „Unirii“, ca și ing. Klug, (azi Călin). Pentru a primi noi membri, ar fi trebuit să transformăm Asociația într-una de „intelectuali“ – și încă! – deși nu există o demarcație precisă a acestei categorii; însă asta ar fi însemnat să fim covârșiți de majorități, care ar fi transformat o asociație cu preocupări principalmente evreiești, într-una cu preocupări generale – asociație de care nici nu ar fi fost nevoie, căci existau destule instituții de acest fel! Aaug că și cei de la „Unirea“ (ca și dr. Șafran) erau criticați de C.D.E. ca sioniști și totodată părăsiți de sioniști (de exemplu Jean și Dora Littman), ca fiind insuficient de sioniști – uitând că „Unirea“ se menținea pe o linie național-evreiască, fără a deveni o anexă a organizației sioniste, ceea ce nici n-ar fi fost necesar, căci organizația sionistă avea propriile ei instituții culturale (biblioteca Dr. M. Singer, „Jabneh“ etc.). „Unirea“ avea deci rolul de a menține vie ideea evreiască și de a da cultură de interes evreiesc acelor medii, în genere mai ridicate, care, fără a fi încă hotărâte să emigreze într-un viitor Stat evreiesc, era bine să fie totuși pregătite sufletește în vederea acestor eventualități (în aceeași ordine de idei, soția se înscrisese la W.I.Z.O., unde a ținut și o conferință despre viața și opera lui Thodor Herzl, pentru care îi furnizasem material prețios și rar). La W.I.Z.O. – unde au avut loc reuniuni plăcute și decente, îmi amintesc de Hanuka 1947. Un „seder“ de Pasah 1947 l-am făcut la școala „Cultura Agricolă“ unde am vorbit și eu o dată despre splendida nuvelă a lui Șalom Alehem: „Die erste idische Republik“. Tălmăcind învățătura ce trebuie trasă din această lucrare, din păcate prea puțin cunoscută, mi-amintesc că avocatul Isaia Tumarkin – plecat de mult în

Israel – mi-a spus: „Ai făcut să plutească în această sală spiritul lui Salom Alechem“ (Și doar nuvela e o șarjă plină de umor, împotriva fracționării evreilor în grupări și „biserițe“!).

În toamna și iarna 1947/1948 s-a ținut la „Unirea“, din inițiativa mea, o serie de conferințe cu tema „Procese celebre evreiești“, care au avut un mare și meritat succes. Se înțelege că despre procesul lui Isus nu s-a putut vorbi (minunata carte a lui Klausner, „Isus din Nazareth“ ne-ar fi oferit un material complet). Dr. Th. Löwenstein¹ a vorbit și despre „Procesul de la Barcelona“ (e vorba de unul din procesele înscenate de catolicism religiei mozaice; Heine în „Disputation“ povestește în felul său satiric, un asemenea proces, dar în poema lui, concepția teologică mozaică este expusă cu o demnitate și o strălucire exemplare). Eu am vorbit despre „Procesul lui Uriel Acosta“; nu mai posed textul conferinței, pentru care mă servisem de o carte despre viața și opera lui Acosta din colecția „Judaisme“, de alta a lui Iosef Kassner, de romanul lui Zangwill, din seria „Visătorii Ghetoului“, de drama lui Gutzkow, „Uriel Acosta“ și de altele. În conferința mea eu pledam pentru libertatea de cugetare a individului și contra presiunii forurilor obștești asupra conștiinței lui. Isaia Tumarkin a vorbit despre procesul „Beilis“ (despre Jud Süß, despre procesul Tisza-Evzlar și despre afacerea din Damasc, 1840, nu s-a vorbit). Îmi mai amintesc de conferințele următoare: I. Ebercohn: Procesul lui David Schartzbert; Dora Littman: Procesul lui David Frankfurter; cineva a vorbit despre procesul „Protocoalele Sionului“, nu-mi

¹ Theodor Loewenstein (1905–1983), istoric și publicist, activ în mișcarea sionistă din România. După stabilirea în Israel în 1957, a publicat, sub numele Th. Lavi, importante studii privitoare la istoria evreilor din România, ca și un volum de amintiri (*Nu a fost pisica neagră*) despre anii de închisoare în România (1950–1955), când a fost condamnat pentru activitate sionistă.

amintesc (poate Jean Littman), Silvio Demayo a vorbit despre afacerea Dreyfus (păcat că n-a putut tipări această conferință).

În vara sau toamna lui 1947, s-a organizat o campanie în țară pentru K.K.L. și K.H.¹. Eu am fost delegat să vorbesc la Craiova; am ținut acolo trei conferințe (nu-mi amintesc în ce sală): prima, despre realizările din fondurile sioniste și despre necesitatea colonizării Palestinei; a doua parte general-ideologică – despre „Rolul personalității în istorie și în mod special în istoria evreilor” (expunere în prima ei formă, restrânsă); a treia despre nuvela lui Șalom Alehem „Die erate idișe Republick”.

În decembrie 1947, dr. Șafran a plecat din țară pe neașteptate și fără a aviza pe nimeni (avea pașaport permanent). El a plecat cu toată familia și nu s-a mai întors. A fost o grea lovitură pentru obștea evreiască. Am aflat mai târziu că era informat că lui și doctorului Filderman li se monta un proces, pe motiv că ar fi sprijinit războiul anti-bolșevic, prin apelurile către evrei (silite!) să subscrie la „Împrumutul Reîntregirii”, lansat de guvernul Antonescu, împrumut forțat pentru evrei. Că a plecat, pot înțelege; rămânând aci, ar fi ajuns și prizonierul partidului comunist, deci silit, anti-național-evreiesc și antisionist, ori – în pușcărie; însă că a plecat nu în Israel, ci în Elveția, nu pot aproba (chiar dacă precum se pretinde, clima din Israel n-ar fi propice pentru pieptul sau inima sa șubredă, ceea ce este îndoielnic). Am auzit că plecarea „păstorului de lângă turma sa” a fost criticată în Israel; s-au îngrijit despre asta Zissu și amicii lui.

Doctorul Filderman fusese silit să plece de la conducerea „Federației Comunităților Evreiești”, în septembrie 1947,

¹ Keren ha-yesod („Fondul de întemeiere”), instituție sionistă pentru sprijinirea așezărilor evreiești în Israel.

fiind considerat indezirabil de către guvern, și chiar oamenii lui îl părăsiseră. F.C.E. a intrat total în sfera de influență a C.D.E.; locul doctorului Filderman l-a luat, un timp, dr. Sandu Lieblich (arestat pe urmă ca fost agent al „Siguranței”) și mai târziu Israel Bacal. Filderman, scos din viața politică, scos și din barou, era amenințat de o nouă arestare, după cea din 1945, când fusese liberat la intervenția misiunilor militare și ambasadelor occidentale; în 1948 nu ar mai fi fost eliberat și, foarte probabil, ar fi suferit o gravă condamnare. Era un ostracizat și o victimă în perspectivă. Prin februarie 1948 s-a aflat că plecase în străinătate fără pașaport (înaintea sa plecase fostul său colaborator, avocatul Solomon Gruber, și-i deschisese calea). Se zice că a trebuit să stea trei săptămâni ascuns într-un subsol, la Budapesta, pentru că era urmărit de Securitate acolo și că, în fine, a reușit să plece prin Viena la Paris (unde-și avea ambii fii), de acolo la New York și apoi s-a stabilit la Paris (unde a murit în 1963).

*

* *

În primăvara lui 1948 – așa cred – am fost primit ca membru în „Institutul de cultură al Templului Coral”, o asociație cu caracter academic, din care făceau parte cei mai de seamă scriitori și oameni de știință evrei din România: Barbu Lăzăreanu, Iacob Gropper, dr. Emil Dorian, Enric Iurcă, S. Bainglas, dr. I. Brucăr, dr. Coppelman, S. Gregore și alții. Discursul de recepție la primirea mea a fost ținut de vechiul meu prieten, dr. Samuel Bainglas (social-democrat, mi se pare). Conferința mea a avut ca subiect „Rolul personalității în istoria evreilor”, era dezvoltarea expunerii sumare făcute în 1947, la Craiova. În partea generală, refăcusem și completasem, ținând seama de sociologia marxistă, teoria anunțată încă din 1916/1918, despre interacțiunea factorilor

materiali și spirituali asupra evoluției societății; dezvoltam însă în mod special rolul personalității în istorie (pornind de la Plehanov, dar considerând acest rol ca fiind mai mare). În aplicarea tezei mele cu deosebire la istoria evreilor, susțineam că la un popor fără teritoriu și împărțit în triburi, în antichitate, și în grupuri teritoriale, în Diaspora, personalitatea conducătorului care să reunească aceste rudimente de națiune, pentru a încheia din ele o adevărată națiune, a fost mult mai mare decât la alte popoare; și dădeam ca exemplu pe Moise – care nu se poate să fi fost numai legendă – iar în epoca noastră pe Herzl. Nu reneg nici astăzi tezele susținite; și azi afirm că personalitatea joacă un rol imens în propulsiunea maselor, mai ales dacă o face în direcția nevoilor lor. Spre regretul meu, nu mai posed nici textul cuvântării lui Beinglas, nici al conferinței mele. La această solemnitate a asistat multă lume; unii – oameni de stânga, de dată recentă, deci „stângiști” – mi-au spus că tezele mele nu sunt tocmai „pe linie”. Ecoul lor a fost însă destul de mare. Cred că am fost ultimul membru primit în „Institutul de cultură al Templului Coral”.

*

* *

O ședință solemnă a avut loc la „Unirea”, îndată după 15 mai 1948, ziua proclamării independenței Statului Israel (din nefericire, în ajun înmormântasem pe fratele meu Iancu). Eu am vorbit despre consecințele juridice ale înființării Statului Israel; la întrebarea, dacă una din consecințe va fi dreptul de opțiune pentru cei ce vor voi să plece în Israel, am răspuns diplomatic, dar nu inexact *în fapt*, că *exercitarea* dreptului de opțiune este o chestiune de convenție între state... ceea ce a dezamăgit publicul. Au mai vorbit și alții despre alte subiecte; dintre ei mi-amintesc pe Benvenisti,

care a vorbit patetic – subiectul se preta! Cred că și de data asta a vorbit Leopold Filderman – devenit membru al P.C., singurul partid de stânga ce mai exista; el a salutat cu căldură reînvierea Statului evreiesc, care reprezenta o izbândă în lupta contra imperialismului britanic, ce abuzase grav de mandatul primit din partea Ligii Națiunilor, în 1920/1921 (mi se pare că a vorbit și Gregore despre legăturile dintre Israel și Diaspora).

Câteva zile înainte de proclamarea Statului evreiesc independent, a sosit la „Oficiul de emigrare“ (condus acum de Iampolski) o telegramă, care reprezenta „vize“ de emigrare în Palestina, date de autoritățile britanice, înainte de a pleca ele din Palestina; în telegramă erau numite vreo zece persoane, dintre conducătorii sioniști, precum și eu. Bineînțeles că n-am fi putut uza moralmente de o viză *engleză*, când Statul *evreiesc* exista de acum! Dealtfel, mai erau și alte piedici la o emigrare a mea, despre care voi mai vorbi; ar fi fost însă indicat să plec – nu atât pentru că în 1948 încetasem să fiu avocat, rămânând doar jurisconsult, fiind scos și de la diversele societăți unde funcționeam, după naționalizare – cu excepția societății „Generală“ – cât mai ales pentru că mă știam amenințat, ca unul care nu consimțisem să mă „încadrez“ politicește. Oricum, din acel moment am pornit a studia mai serios ebraica; începusem cu Mibashan, am continuat mai mulți ani cu Roitman, am progresat mult, ajunseseam să fac compoziții grele și chiar să întrețin convorbiri simple în ebraică; și deși am întrerupt mai târziu, din lipsă de posibilitate, studiul și lectura ebraice, încă o mai știu destul, pentru a putea descifra un text, și dacă aș face exerciții, aș reveni poate la gradul de cunoștințe pe care le aveam.

Mi-amintesc aci de un moment profund emoționant. Cunoscușem pe Averbuch (Agami) în 1944, pe când, alături de Zissu, organizau în cartierul evreiesc echipe de luptă pentru

apărarea capitalei contra atacurilor ce le mai încercau nemții dinspre barierele orașului. Îl vizitasem de vreo două ori în strada Cazărmii, unde își avea sediul, ca însărcinat cu afaceri al Statului Israel. Când s-a hotărât între R.P.R. și Israel înființarea de legații, am recomandat lui Agami să ia cu chirie pentru Legația Israelului clădirea din strada Burghilea nr. 5, proprietatea avocatului Florian Porescu, în care fusese sediul Asociației „Pro America“. Așa s-a și făcut: „Zirath Israel“ este și azi în acel local. Când s-a deschis Legația Israelului și s-a înălțat pentru prima dată – pe fațadă – steagul alb-albastru cu Magen David – așa cum îl propusese Herzl în „Altneuland“ – au fost de față în stradă câțiva inși: eu, Benvenisti, Froimescu (?), Feller – poate încă unul sau doi. Am asistat înfiorați la înălțarea steagului: o fereastră de sus (în fața căreia este o feronerie de artă, în formă de coroană – întâmplător asemănătoare cu Keter Thora), s-a deschis și dinăuntru s-a auzit cum membrii Legației și personalul cântau Hatikva. Am plâns în stradă, toți.

La acea fereastră se aprind și acum lumânările de Hanuka, într-o Hanuka de fer forgé. Sunt om bătrân, dar nu-mi pot nici azi reține lacrimile când văd aceste lumini – eu, care la 9 ani am declamat, la împărțirea premiilor, poema lui Moris Rosenfeld, în traducerea lui Matei Rusu: „O, lumânărelelor! Drag mi-e, mititeleur, Drag să vă ascult...“.

Din ziua înființării Statului Israel, începuse războiul pornit de arabi – incitați și înarmați de englezi – contra noului Stat. Prin august 1948 am primit vizita unui anume dr. Schneeball (chimist, venit în țară pentru a supraveghea executarea contractului de livrare de petrol încheiat de R.P.R. cu Israel – petrol necesar atât pentru război, cât și pentru nevoile civile ale Israelului, lipsit de orice alt combustibil). Dr. Schneeball mă vizita – după recomandăția lui Mișu Weissmann – ca să mă consulte asupra unei dificultăți ivite

din următoarea cauză: statul român vânduse petrolul, plătitibil contra documentelor de încărcare, în care scop Israel deschisese un acreditiv în valoare de 5 milioane de dolari, la o bancă din Elveția. Cum însă în virtutea legii române nr. 119 din 11 iunie 1948 fuseseră naționalizate între altele și bunuri elvețiene, Elveția pusese poprire pe valorile române aflate la băncile elvețiene, spre a obține despăgubiri pentru acele bunuri (cum a și obținut, printr-o tranzacție încheiată în 1956, cred). Dr. Schneeball se temea să nu fie cumva poprit și acreditivul deschis de Israel la banca elvețiană. I-am explicat că valoarea acreditivului aparține Israelului câtă vreme n-a fost trecută în contul Statului român. Astfel, că în ce privește pe Israel, acea valoare nu e expusă popririi. Dar statul român refuză să livreze, tocmai ca să nu-i fie poprită contravaloarea livrărilor, după ce le-ar fi fost creditată contra documentelor de încărcare. Am redactat o notificare în termeni amicali și respectuoși, către ministerul competent, în care arătam că Statul Israel nu trebuie să sufere din pricina unui diferend între R.P.R. și Elveția, și că este pus într-o foarte grea situație prin nelivrarea petrolului (fără de care nici pâine nu se poate coace acolo).

După câteva zile m-am întâlnit din nou cu Schneeball, care mi-a spus că i se cere să întocmească acreditivul, cu vărsământ anticipativ la New York într-un cont ce i se va desemna, și abia pe urmă să se facă livrarea de petrol. Dr. Schneeball era îngrijorat de această condiție. L-am liniștit, spunându-i că, de vreme ce Statul român a convenit a ajuta cu petrol Statul Israel, aflat în război, este exclus să nu livreze, și că Statul român își va onora punctual semnătura, mai ales că ține să dovedească că naționalizarea întreprinderilor nu este nicidecum o piedică în raporturile comerciale internaționale cu R.P.R. Am redactat o scrisoare în acest sens către ministerul respectiv. Dr. Schneeball mi-a urmat sfatul;

se înțelege că proviziunea acreditivului elvețian a fost transferată fără nici o dificultate la New York – și petrolul a fost livrat punctual (3000 tone, cred, atunci). Când dr. Schneeball m-a întrebat ce onorar cer, i-am răspuns că nu iau onorar într-o asemenea afacere. „De ce?” a zis el., „noi suntem plătiți! Crezi că o să se țină în seamă la activul duminicilor, că ai servit onorific statul Israel?”. „Nici nu mă gândesc; dați-mi însă voie să ajut măcar cu atâta, statul evreiesc aflat în război.” Dr. Schneeball mi-a strâns mâna calduros; a fost unica mulțumire din partea unui reprezentant al statului Israel – și nu mică, pentru mine.

*
* *

În august 1948 a apărut noua lege a învățământului, în virtutea căreia toate școlile particulare sau aparținând comunităților de cult treceau la Stat. Se prevedea că nu există școli pentru minorități, în limba lor; pentru evrei, urmau să se creeze în câteva centre, școli în limba idiș; învățământul ebraice era exclus.

Din partea C.M.E. am fost trimiși câțiva inși să luăm contact cu exponenții – reali – ai evreimii din centrele mai mari, spre a discuta cu ei punctul lor de vedere și măsurile de luat, pentru salvagardarea caracterului evreiesc al școlilor ce aveau să ființeze. Eu am fost la Timișoara, Arad, Oradea (și Cluj, mi se pare). Obștile de părinți cereau menținerea caracterului evreiesc al școlilor și, între altele, a învățământului limbii ebraice și istoriei evreilor. Au fost făcute memorii în acest sens. Linia politică – pusă în practică prin C.D.E. – era însă contrarie. Au fost înființate câteva școli idiș (la București, Iași și Arad, mi se pare), în care idișul era mai mult formal; școlile idiș particulare au fost desființate

(de exemplu, școala condusă de rabinul ortodox Portugal, din București, care a și fost arestat o vreme, pentru nesupunere).

Au fost preluate și toate școlile O.R.T.

*
* *

Tot în 1948, în baza noilor dispoziții privind asociațiile (persoanele juridice fără scop lucrativ) Comisia de control și supraveghere de pe lângă Ministerul Justiției a început a dizolva, una după alta, aceste asociații și a prelua averea lor. Astfel „Cercul medical al practicienilor“ a fost preluat de „Sindicatul medicilor“.

În această situație, am considerat că nu mai e cazul să reluăm activitatea Asociației „Unirea“. Am încetat deci din proprie inițiativă a funcționa și am pregătit și păstrat toate activele ce urma să le predăm, când ni se vor cere. Și, în adevăr, după câteva luni, delegați ai Ministerului Justiției s-au prezentat în acest scop; am făcut predarea puținelor bunuri și a arhivei; nu au fost nici un fel de dificultăți.

Problema încetării activității s-a pus și la C.M.E., deși secția din R.P.R. nu avea personalitate juridică. Au fost îndelungate discuții și s-a hotărât încetarea activității. Totuși, Benvenisti, care nu avea alt mijloc de existență, a obținut de la biroul C.M.E. din Europa (Geneva) încuviințarea să păstreze un mic birou, cu sarcina de a continua căutarea rudelor celor deportați, întorși din deportare, strămutați etc. Am fost împotriva acestei activități, foarte puțin utile, care nu putea avea decât consecințe rele, căci avea să fie considerată – pe nedrept – ca o acoperire formală pentru alte activități. Benvenisti cu Littman, având ca funcționară pe d-ra Goldner (și chiar în apartamentul acesteia din str. Episcopiei nr. 6) au mai ținut vreo doi ani acest birou.

X (1949–1954)

Din toamna anului 1948, deși organizația sionistă continua formal să existe, ea activa destul de puțin, mai ales că sciziunea între grupările de stânga și celelalte se tot adâncea – sub influența C.D.E. Tratatul pentru emigrare se ducea de însărcinatul cu afaceri al Israelului (Agami), în așteptarea ministrului plenipotențiar, care a sosit abia în toamna lui 1949, dacă nu mă înșel. Era pictorul Rubin¹, originar din România, pe care-l cunoscusem personal la prima sa expoziție de artă decorativă evreiască, la Brăila, înainte de 1914 sau 1919.

Până la venirea lui, eu n-am stat însă inactiv, ci, ca de multe ori în trecut, am activat singur, din proprie inițiativă și anume: am întocmit mai multe memorii, pe care le-am depus direct la Agami, sau le-am dat în păstrare lui Ary Kleiner, spre a le preda lui Rubin – cu care era intim prieten – căci se știa că i s-a dat agreementul de a veni în fruntea Legăției Israelului.

Memoriile înaintate tratau materii variate, dar toate exclusiv numai cu privire la situația evreilor din țară, și la mijloacele de a satisface nevoile lor, de exemplu:

- un memoriu privind școlile evreiești, cultul mozaic, instituțiile culturale și periodicele evreiești (aceste două din urmă capitole erau retrospective, căci nu mai existau ca obiect);

- un memoriu asupra dreptului de opțiune (pentru Statul Israel) al evreilor ce vor să emigreze, fundamentat pe principiile dreptului internațional și pe numeroase precedente

¹ Reuven Rubin (1893–1974), cunoscut pictor israelian, originar din România. Între anii 1948–1950 a fost primul ambasador al Statului Israel la București.

din practica raporturilor internaționale, născute în urma creării de noi state naționale (aminteam că toți cetățenii de origine germană, ungară, italiană, franceză, putuseră să opteze pentru statul lor național și să emigreze în condiții cu totul acceptabile; trenuri întregi de „repatriați“ plecaseră astfel, între 1946–1948). Cu privire la emigrare, adresasem – prin 1947, cred, un memoriu scriitorului George Călinescu, pe când era directorul ziarului „Națiunea“, organ al partidului politic național-popular, pe care-l conducea (cred că așa se intitula; era un loc de adunare a celor care, fără a fi membri ai partidelor socialist sau comunist, înțelegeau să sprijine politica acestora și în special a comuniștilor). Memoriul era semnat I.S. Răileanu (= israelian). N-am primit nici un răspuns și nu știu dacă George Călinescu l-a înaintat undeva. Teza susținută era pe deoparte dreptul la opțiune al evreilor, pe de altă parte – interesul chiar al Statului român de a lăsa să plece oameni care nu-i erau utili și nu se puteau încadra (foști comercianți, funcționari etc.).

În primăvara lui 1949, prin martie, a fost desființată, din ordinul autorităților – organizația sionistă. Au fost preluate forțat și brusc – sediile grupărilor și în special căminele grupărilor de tineret. S-a ajuns chiar la conflicte destul de serioase la unele sedii; școala „Cultura agricolă“ de la Colentina a fost de-a dreptul atacată și asediată, și n-a lipsit mult să se ajungă la veritabile lupte, căci tineri haluțimi nu voiau să o predea. Unii dintre ei au și fost arestați atunci, în mod trecător, cred. Fondurile sioniste depuse la CEC sau aflate în casa de fier a organizației au fost ridicate, ca și întregul mobilier (cred că sediul central era atunci pe str. Oțetari, în localul deținut azi ca anexă a Ambasadei R.S. Cehoslovacă).

A început apoi o verificare fiscală și de devize asupra operațiilor făcute de organizația sionistă, verificare dusă cu scopul vădit de a găsi așa-zise temeiuri pentru învinuiri fis-

cale sau penale. În urma acestei lucrări, care a durat multă vreme, s-au întocmit acte de contravenție la legea timbrului, pe o bază în adevăr inedită în analele fiscale: au fost considerate drept „donații” contribuțiile încasate de fondurile sioniste și s-au calculat asupra lor timbre de chitanță și mai ales taxe proporționale ca pentru donații, care, cu amenzile respective (de câteva ori taxa simplă), însumau zeci de milioane de lei. De asemenea s-au dresat acte de dare în judecată pentru preținse încălcări ale legii devizelor.

În baza acestor acte au fost arestați de miliția economică Mișu Benvenisti, ca fost președinte, conducător al fondurilor sioniste, Leon Ițcar ca vicepreședinte, conducător al fondurilor sioniste, Michel Leiba și S. Rosenhaupt, ca gestionari și încă unul, casierul (al cărui nume îmi scapă – ba nu: Enciu Cohan). Ei au fost reținuți mai multe luni de miliția economică (la D.M.C.). În procesele pornite, i-am apărut eu și Marcu Cohn; el se ocupa cu procesul de devize, iar eu de cel fiscal, consfătuindu-ne însă tot timpul. După multe luni, Marcu Cohn, cu mandat din partea executivei sioniste din străinătate, a inițiat tratative cu Ministerul Finanțelor pentru plata tranzacțională a sumelor ce se va constata prin expertiză că se datorează realmente. Am obținut, după mai multe dezbateri la tribunal ordonarea expertizelor, care s-au și efectuat și, după laborioase cercetări, au dus la stabilirea unor sume mult mai mici decât cele preținse (Ministerul Finanțelor cerea vreo 250 milioane lei!) – și bineînțeles sub rezerva că în adevăr s-ar datora ceva, că adică ar fi existat, în fapt și în drept, contravenții și încălcări de lege (de ex.: contribuțiile membrilor unei organizații nu sunt donații, căci ele corespund obligațiilor membrilor și servesc sarcinilor organizației, în cazul de față publică și recunoscută oficial). Până la urmă s-a încheiat o tranzacție nu mai țin minte pentru ce sumă, din care s-au scăzut vreo 13 milioane valori

sechestrare. Procesele s-au închis, cei deținuți au fost eliberați, mai întâi Rosenhaupt, apoi Leiba și Cohn, și la urmă Benvenisti și Ițcar. Măsurile de apărare se discutaseră în noul „Sfat evreiesc“, de care vom vorbi mai jos.

Tot în primăvara lui 1949 a fost desființată și organizația „Joint“ și au fost reținute fondurile ei (o sumă mare, ce nu mi-o amintesc). N-a lipsit mult să fie arestat și conducătorul ei, dr. Costiner, deși el, în numele „Joint“-ului făcuse tranzacții oficiale cu Statul, transferând sume imense de dolari, pe cursuri stabilite prin convenții speciale, – fără a mai vorbi de celelalte mari ajutoare în materiale și medicamente, ori sub formă de cantine ale „Joint“-ului.

Mai târziu a sosit în țară, ca ministru plenipotențiar al Israelului, Rubin. El a început imediat, pe lângă tratative comerciale (duse de consilierul comercial Leibuș Gold-Ariel, originar din Galați, cumnat cu Ary Kleiner) tratative în vederea emigrării evreilor în Israel. La Kleiner depusesem un memoriu privind ajutorarea necesară ca 25.000–30.000 de familii de evrei să plece din țară căci rămăseseră fără ocupație în urma naționalizării întreprinderilor, intervenită în iunie 1948. Erau fie patronii acelor întreprinderi; fie mai ales foștii lor angajați, dar și meseriași, care nu mai puteau rezista presiunii fiscale și restricțiilor economice din perioada reorganizării economiei, ca economie de stat sau cooperatistă; dintre acești oameni unii s-ar fi putut încadra, dar, cum voiau să plece, încadrarea lor provizorie – ar fi fost neleală și ar fi constituit chiar o piedică la plecarea lor, pe care o sperau apropiată. În memoriul meu arătam că „Joint“-ul cheltuia în ultima vreme până la 600.000 de dolari lunar în țară și că ajutorarea pe care o propuneam nu ar fi costat nici jumătate din această sumă; propuneam de asemenea mijloace pentru detectarea și selecționarea celor în nevoie de ajutoare. Cred că acest memoriu l-am și discutat apoi personal cu Rubin și

cu Agami, cu prilejul unei vizite făcute în acest scop la Legatie, sau a unei vizite făcute acasă la Gold (în str. Maria Rosetti). Un exemplar al memoriului a fost trimis biroului „Joint“ din Paris. În memoriu arătam că ajutorarea ar fi urmat să se facă prin cecuri trimise oficial prin Banca de Stat. Menționez în memoriu, că din America se trimit asemenea ajutoare prin cecuri bancare – în special prin Banca Sovieto-Română –, care însumează în unele luni – de Paști și de Crăciun – 100.000 de dolari, la numeroase persoane în special ardeleni ce au rude în America, astfel că R.P.R. nu numai că nu ar pierde, dar ar continua să primească o mare cantitate de devize la curs oficial, iar acestor ajutoare în masă nu li s-ar fi putut atribui caracterul de remunerare a unor servicii, ce ar fi putut fi considerate suspecte. (Ca în cazul în care s-ar fi mărginit la un număr mic de persoane alese dintre foștii conducători sioniști). În discuțiile avute, am avertizat repetat că orice altă formă de ajutorare, precum și ajutorarea specială numai a foștilor conducători sioniști, va da prilej la urmărituri foarte periculoase și vor compromite chiar relațiile diplomatice cu statul Israel. Din nefericire, am văzut just: așa s-a și întâmplat mai târziu.

Am spus că din 1949 se constituise un fel de „Sfat evreiesc“ din câțiva inși: Rohrlich, Ițcar, Jena Cohen, Feller, Gre-gore, Ebercohn, Iancu Leiba, eu și încă vreo doi ce nu mi-i amintesc. Zissu a venit o dată, dar vederile lui erau foarte personale și propunea unele măsuri, de care nu-mi amintesc decât că erau mai curând iritante decât folositoare, astfel încât nu s-a putut conlucra mai departe cu el. În acest „Sfat evreiesc“ s-au discutat trei probleme principale: problema ajutorării, problema emigrării, problema primejdiei latente a unei reveniri a vechilor partide, în special a P.N.Ț. (care fusese în cartel cu legionarii), căci la acea dată mai exista monopolul atomic american și unii puneau ipoteza, evident

absurdă, a răsturnării situației politice. Această din urmă problemă era pusă cu mare stăruință de Jean Cohen (care, ca întotdeauna, cu pretenții de vederi vaste, expunea perspective mondiale!); eu, foarte sceptic, arătam că asemenea conjuncturi sunt și inactuale și de nedorit. Feller se opunea categoric la orice preocupări de asemenea natură; totuși Jean Cohen a luat unele contacte, depărtate, cu persoane din fostul partid P.N.Ț., bineînțeles fără nici un rezultat, căci nici nu puteau avea, și încă mai puțin vreunul bun. Consfăturile au încetat dealtfel pe la finele lui 1949.

În 1950 cred, în legătură cu eforturile de a deschide calea emigrării în Israel, s-a pornit – nu știu din inițiativa cui – o acțiune de masă pentru depuneri de cereri de emigrare la Legația Israelului. Câteva zile, strada Dr. Burghilea a fost mereu plină de mii și mii de oameni. Se spune că s-au depus cereri pentru circa 150.000 de inși (unii aduceau liste colective de câte 200–300 de oameni din târguri de provincie). Acțiunea a fost oprită după acele câteva zile și, se pare că guvernul român a învinuit Legația Israelului că ar fi organizat această „provocare“. Era din partea evreilor doar o formă indirectă de a exprima opțiunea pentru Israel.

Către sfârșitul verii anului 1950 a început totuși emigrarea în masă, cu vaporul „Transilvania“ (în 2–3 rânduri și cu un vas afretat de Israel, mi se pare). Plecau cel puțin trei curse pe lună; în august 1951 au emigrat, după cum am auzit, vreo 8.500 de inși! În total, cred că au emigrat în 1950–1951 peste 100.000 de evrei.

*

* *

În interval, însă, și anume încă de la 1950, începuseră să fie arestați conducătorii sioniști și a urmat succesiv arestarea a vreo 50–60 din București și din provincie. Erau

cercetați la „Securitate“; multă vreme nu s-a știut nimic despre ei și cu atât mai puțin care este obiectul cercetărilor. Au fost arestați și diverși funcționari ai Legației Israelului, printre care Iampolski (care a și murit în închisoare, ca și Elias Schein și Kiva Ornștein, intendentul Legației și alții). Din felul cum au decurs arestările am dedus că una din învinuiri se referea la faptul că unii dintre cei arestați primeau (sau transmiteau) ajutoare din partea Legației Israelului, ceea ce „Securitatea“ interpreta ca remunerații pentru „servicii prestate“. Desigur că ajutoarele, dacă s-au dat, nu aveau acest caracter, ci acela de mijloace de subzistență pentru foștii conducători sioniști, mai înainte salariați ai organizației sioniste. Dar dacă ar fi fost urmată propunerea mea de ajutorare în masă și prin cecuri bancare, o asemenea învinuire nu s-ar fi putut face și nu s-ar fi ajuns la arestări; căci în ce privește emigrarea în sine, ea se tratase pe cale diplomatică internă și mai ales externă (desigur direct de guvernul Israelului), deci nu putea forma vreun cap de acuzare contra conducătorilor sioniști, cu atât mai puțin, cu cât emigrările au continuat, în și mai mare măsură, după arestări. Cel dintâi fusese ridicat Benvenisti, cred că în legătură și cu biroul C.M.E., ce-l mai menținea și care părea – pe nedrept, dar explicabil – suspect.

Anchetarea celor închiși a durat ani întregi. La 10 iunie 1952, noaptea, pe la 3, au venit la noi acasă niște ofițeri de securitate, au făcut percheziție, au ridicat diverse hârtii fără importanță (de ex. agendele mele de avocat, un carnet cu numere de telefon și altele asemenea). Mai târziu am constatat că, în timpul deținerii mele, deschiseseră un „safe“ ce-l mai aveam în localul fostei Bănci Chrisoveloni și în care țineam acte de familie, precum și certificate sau scrisori semnate de la diferite firme din țară și străinătate, eliberate mie în 1940, când, din cauza legilor rasiale, le-am comunicat că

nu le mai pot reprezenta. Pe acestea nu le-am recăpătat nici-odată. Erau scrisori de mulțumire pentru serviciile aduse și de regret că nu le mai pot continua reprezentarea. Pe la 5–6 dimineata, pe o ploaie torențială, m-au luat cu ei; într-un autoturism cu perdele lăsate, punându-mi nelipsiții „ochelari“ (de tablă). Am trecut pe la Ministerul de Interne, din strada Academiei (cum am putut totuși zări), ca să ia instrucțiuni cu privire la mine și m-au dus apoi, în același mod, în altă parte; am aflat mai târziu – de fapt abia după eliberare – că m-au dus la închisoarea „Securității“, din curtea cazărzii „Malmaison“.

Ar fi prea lung să spun tot ce am trăit în închisoare și nici nu prezintă interes detaliile. Am fost dus singur într-o celulă din subsol, în care ardea lumina ziua și noaptea; aer venea numai pe „oberlichtul“ deschis al ușii de lemn ce dădea în coridor, iar mâncarea mi se dădea prin ferestruica ușii, prin care puteam fi supravegheat, fără însă să pot vedea afară. Mobilier: un pat de beton, cu o saltea de paie, pernă, cearșaf, pătură fără cearșaf; drept masă, o poliță de lemn prinsă în perete la un cap al patului; nici un scaun, nici un cuier; un WC (turcesc), cu duș deasupra, sub care mă spălam, iar odată pe săptămână puteam face un scurt duș cu apă caldă și-mi spălam rufe. În această celulă (mai târziu într-una identică la parter) am stat, mereu singur, până la finele anului 1953, cu o întrerupere de 6–7 săptămâni din vara anului 1953, când am fost trimis la spitalul închisorii Văcărești, spre a fi operat de hernie și varicocel (după o dizenterie contractată la acel spital). În spital, în aripa „secretă“, în camera cu geamuri mate spre coridor – pe care circulam, eventual, la sălile de operație, de pansat etc., tot cu ochelari de tablă – am avut numai doi vecini; erau cu totul trei paturi. Unul era Ionel August Ioanid, mare moșier și acționar, din familia bogătaşilor Ioanid – cei cu „Parcul

Ioanid“ – fost diplomat, fost profesor de bizantologie, autor al mai multor lucrări în această ramură; era un om umblat, causeur strălucit; și el s-a îmbolnăvit de dizenterie, dar cu o formă mult mai gravă (poate să fi fost chiar icter canceros) și mi-a murit în brațe. Al doilea era Alexandru Băleanu, general în rezervă, fost colonel-instructor de jandarmi, o vreme subdirector al „Siguranței“ și apoi magistrat militar (în care calitate zicea că se opusese la pedeapsa cu moartea pentru comuniști și obținuse numai pedepse cu închisoarea); el avea o tuberculoză la încheietura mâinii; după o vreme a fost transferat în altă parte; după mulți ani cineva care stătuse cu el în altă închisoare, mi-a trimis salutări din parte-i, dar nu-i știu, și nici astăzi nu-i știu de urmă.

Interogarea mea a început abia după câteva zile și a durat fără întrerupere, prima dată vreo 10 nopți în șir (fără drept de a dormi ziua). Anchetatorul care era se pare un instructor de anchetatori – era un om bine informat în chestiile evreiești și sioniste. Poate că aceasta a contribuit la mai buna mea apărare, căci acest om, care nu era o brută, putea fi convins prin argumente logice; de asemenea, mi-a fost de folos, că din toate informațiile culese (căci eu nu știu dacă și de martori s-a ascultat, n-am văzut pe niciunul) a rezultat, că am lucrat exclusiv în chestiuni evreiești, niciodată înregistrat în vreo grupare și totdeauna onorific, complet dezinteresat; tot asemenea a fost favorabil pentru mine faptul că nu numai că nu primisem nimic de la Legația Israelului, dar cerusem oral și în scris să nu se dea ajutoare „la negru“ nimănui. (Am ajuns la convingerea că „Securitatea“ avea informatori în însăși Legația Israelului, care comunicau conținutul memoriilor ce se primeau la Legație. Probabil că s-au făcut și furturi de documente, prin escaladare, noaptea, căci altfel nu se explică acoperirea ulterioară a ferestrelor cu plase de sârmă groasă, puse în 1952). Am aflat mai târziu,

că toate informațiile luate despre mine mi-au fost favorabile. În sfârșit – last but not least – faptul că copiii mei și soții lor erau comuniști a fost desigur foarte important pentru aprecierea persoanei mele, și deci a comportării cu mine (Chiar în 1953, pe când eram închis, s-a acordat Veronicăi premiul de Stat pentru opera ei literară).

După prima serie de interogatorii, au mai fost și altele, la intervale mari (uneori de luni întregi). La început fusesem hotărât să nu răspund absolut nimic, ca să nu confirm vreo învinuire adusă celor arestați. Această atitudine mi-a agravat mult situația, a dus la înăsprirea regimului meu și la prelungirea detențiunii mele. În această perioadă, acuuzările ce mi se aduceau erau așa de dușmănoase, încât spre a scăpa familia mea de orice consecințe, am încercat să mă sinucid. Nu era ușor, căci la percheziție îmi luaseră orice obiecte, în afară de îmbrăcăminte; am făcut totuși o funie din tivul unui șervet, dar la prima încercare n-a rezistat, s-a rupt.; a doua n-am mai putut-o face, căci la o inspecție mi s-a luat „funia“, iar veghea asupra mea s-a înăsprit. (Reușisem, în cursul unei sedințe de anchetă, să scriu pe un petic de hârtie, în celulă n-aveam nici hârtie, nici condei – câteva cuvinte de adio către ai mei, dar mi s-a luat acea hârtiuță.)

Ulterior, am aflat, din declarațiile celorlalți deținuți, din care mi s-au citit pasagii, că ei făcuseră nenumărate recunoașteri, chiar și de fapt care nici nu interesau, sau nu erau bănuite (chiar și Zissu¹ făcuse asemenea declarații!). În multe din declarații eram pomenit și eu. Era inutil a stăruii în atitudinea mea de refuz de a răspunde. Am declarat deci, conform cu adevărul, asupra punctelor despre care eram anchetat și care priveau, în general, activitatea mea din trecut,

¹ Interogatoriile și declarațiile făcute de A.L.Zissu în timpul anchetei au fost publicate în vol. *Sioniști sub anchetă*, ed. Mihai Pelin (București, Edart-FFP, 1993).

de apărare și de rezistență față de fascism; ajunsesem a colabora cu sioniștii, despre care anchetatorul se exprima peiorativ; am declarat că întreaga mea experiență m-a împiedicat să ies din „sectorul evreiesc“.

Am fost anchetat și mai mult asupra faptelor ce li se imputau sioniștilor arestați și mai puțin asupra faptelor mele, poziției mele față de ei și față de diversele grupări Prin declarațiile făcute – conform cu adevărul – nu numai că nu am agravat situația celorlalți, dar dimpotrivă, după cum s-a constatat mai târziu din dosarele proceselor lor, am spulberat o serie de învinuiri nefondate ce li se aduceau. De exemplu: erau învinuiți de a fi „sprijinit războiul antisovietic“ prin aceea că unii dintre conducătorii lor, în frunte cu Benvenisti, lucraseră pentru strângerea subscripțiilor la „Împrumutul Reîntregirii“ lansat de guvernul Antonescu. Am arătat că toți locuitorii țării au fost siliți să semneze la „Împrumut“, că angajaților li se reținea din salarii suma fixată ca minimum obligatoriu de subscripție, dar că pentru evrei acest minimum era de 5 ori mai mare și se făcea sub amenințarea deportării; că eforturile de a obține subscripții de la cei cu avere a salvat de la deportare pe cei fără avere; că este evident că evreii nu doreau victoria nemților și slugilor lor, ci înfrângerea lor, astfel că nu pot fi socotiți drept complici ai acelor, ei, care erau victimele lor; în fine că nici un locuitor neevreu al țării, care a subscris la acel „Împrumut“ nu a fost învinuit pentru aceasta și deci, cu atât mai puțin evreii ar putea fi învinuiți.

Erau învinuiți că prin C.M.E. secția română, au efectuat o anchetă pe bază de chestionare, pentru a stabili pagubele suferite de evrei în timpul prigoanei legionare-antonesciene, pentru ca, pe baza declarațiilor păgubașilor, exagerate sau nereale, să se ceară despăgubiri (de circa un miliard de dolari). Am arătat că art. 40 din decretul-lege nr. 641/1944 pentru abrogarea măsurilor legislative antievreiești prevede

că Statul român (de după 23 august 1944) va plăti despăgubiri evreilor, pentru pagubele suferite în timpul prigoanei, conform unor dispoziții ce urmau să apară mai târziu; deci dreptul evreilor la despăgubiri fiind recunoscut și expres, printr-o lege, era firesc și chiar necesar, să se facă o anchetă pentru stabilirea pagubelor; că aceasta s-a făcut cu știrea autorităților, căci s-au distribuit la comunități zeci de mii de chestionare și au intrat la anchetă zeci de comisii; că indiferent de declarațiile făcute, realitatea și valoarea pagubelor suferite aveau să fie controlate de organele Statului, ce trebuiau create în acest scop, dar că aceste organe nu s-au creat și despăgubiri nu s-au plătit, deci nu a fost nici un prejudiciu pentru Stat (s-au acordat doar pensii neînsemnate văduvelor și orfanilor minori ai celor masacrați la Iași și – cu totul pe altă linie – celor rămași infirmi în urma șederii în lagărele de deținuți politici).

Am fost anchetat stăruitor asupra căilor pe care s-a ajuns la emigrările în masă din 1950/1951. Ancheta ținea să stabilească cine sunt cei care au dispus această emigrare, ce mită (?) li s-a plătit și de către cine; erau vizați cu deosebire Ana Pauker și Vasile Luca, contra cărora se luaseră în mai 1952 cunoscutele măsuri. Am arătat că eu nu pot cunoaște personal nimic în această privință, căci emigrarea s-a admis de guvern în înțelegere cu statul Israel, direct sau și prin Legația Israelului; că sioniștii din țară nu se poate să mai fi avut vreun rol în aceasta, ei nemaiavând nici organizație, nici reprezentanți și că de altfel eu nu făceam parte din vreo grupare, necum din conducerea fostei organizații sioniste; că mai presus de toate, admiterea emigrării spre Israel a fost un act politic, decis fără îndoială de „Cominform“ și nu de Statul român singur, așa cum fusese și ajutorarea Statului Israel în războiul pentru independență din 1948/1949, și cum fusese trimiterea celor 12.000 de tineri din România și

3000–4000 din Bulgaria, în decembrie 1947, pe cele două mari nave interceptate de englezi în Marea Egee (tineri inter-nați de englezi! în lagărele din Cipru, până după încheierea armistițiului israelo-arab, căci acești emigranți erau destinați să lupte în Hagana). Am refuzat să semnez depozițiile în care anchetatorul întrebuița termenul de „intervenții”, cerând să se scrie „*demersuri*”, căci termenul de intervenție putea fi interpretat tendențios. Pentru acest refuz am fost trimis de două ori la carceră (un fel de ladă înaltă în care nici nu puteai să stai jos!) și ținut de fiecare dată multe ore; dar nu am cedat. Anchetatorul m-a și muștrat, că uit că sunt anchetat, iar nu un avocat al celor anchetați! (Ba, într-un rând, la o replică vie a mea, mi-a spus: „Ia seama cum vorbești, căci cineva ar putea crede că dumneata mă anchetezi pe mine, nu eu pe dumneata!“). Susțineam că problemele de politică internațională ale lagărului socialist nu au fost determinate de „intervenții” la guvernul român și prin urmare ipoteza „mitei” apare absurdă.

Sioniștii erau de asemenea acuzați de pactizare cu dușmanii din țară ai regimului, în special cu foștii național-țărăniști care făcuseră bloc cu legionarii; arătam că evreii aveau motive să se teamă de cei ce activaseră în aceste partide reacționare coalizate, deci nu puteau să le dea sprijin împotriva regimului democrat-popular, care redase evreilor situația de cetățeni egali cu ceilalți.

În fine, ancheta se purta în mod special și asupra lucrărilor făcute la Paris, în legătură cu Conferința de pace, în 1946; se tindea a considera acele lucrări drept „informații” date în străinătate, în spirit ostil guvernului țării. Am arătat că la Paris a fost o conlucrare a 9 mari organizații evreiești, pentru examinarea situației evreilor după al doilea război mondial, și pentru găsirea căilor și mijloacelor de a le veni în ajutor; că în acest scop era nevoie și de legi de reintegrare

a evreilor în drepturi și bunuri, care întârziiau mereu. (Se spunea, de ex., de către forurile politice române că nu e posibil a reface situația „burgheziei evreiești“, deși pagube mari suferise și proletariatul evreiesc –; dar „burghezia românească“ exista, îmbogățită chiar de pe urma jefuirii evreilor, și prospera și mai departe din produsul jafului!). Se mai spunea de asemenea că nu se poate nemulțumi populația românească, prin măsuri în favoarea evreilor. Asemenea argumente se combat de la sine. Forurile competente refuzau să acorde chiar și audiența reprezentanților evreilor, care veneau să sprijine revendicările acestora, astfel că singurul mijloc era de a întâlni pe conducătorii respectivi în străinătate. Am amintit că rezistența față de legitimele măsuri de îndreptare cerute de evrei o făceau reacționarii din guvernele de până atunci, în frunte cu Tătărescu, care era și șeful delegației române la Conferința de pace; că deci căutând să înfrângem rezistența lor, noi ajutam pe socialiștii și comuniștii din guvern să îndeplinească programul politic democratic; că (după cum am menționat și în altă parte) am luat contact oficial cu delegația română și, la cererea acesteia, am sprijinit tezele române, împotriva celor ungare, de ex. am obținut succes, prin intermediul oamenilor politici evrei din occident; că la plecarea noastră la Paris mi se dăduseră pașapoartele fără greutate, deși noi declaraserăm că plecăm la o conferință a organizațiilor evreiești și că în contra prezenței noastre acolo nu i s-a făcut nici o obiecțiune, am fost primiți oficial de delegația română, iar unii (din partea C.M.E. centrala din New York și filiala din Londra) chiar de către Vișinski, ministrul de externe sovietic și șeful delegației sovietice la Conferința de pace; că de altfel, au fost delegați și au conlucrat cu noi și reprezentanți ai P.C.R. și P.S.D. etc.

Când, prin 1956, cred, au ajuns a fi judecate procesele contra sioniștilor, s-a putut constata din dosare că singurul dintre anchetați, care făcusem declarații de apărare și nu de acuzare, eram eu; că spulberasem cu totul unele învinuiri, care nici n-au mai fost susținute; că chiar cu privire la Legația Israelului, pusă în cauză de unii dintre anchetați, eu arătasem că avusese tot timpul o atitudine leală și chiar prietenească față de Statul român etc.

Repet că în tot timpul anchetei n-am văzut nici un martor; (Pe când eram deținut în celula din subsol, auzeam pași de femeie în celula aflată la parter, deasupra celulei mele; știind că printre persoanele arestate erau și Mela Dr. Iancu și Rahel Cohen, am reușit să corespundez cu persoana ai cărei pași îi auzeam, prin alfabetul „Morse“ al închisorilor, ce-l cunoșteam din memoriile lui Zamfir Arbore; le-am semnalat prezența mea, ciocnind în perete primele tacte din „Hatikva“, și după ce mi-au răspuns cu tactele următoare, am „spus“ cine sunt; mi s-a răspuns „Coca“ – dar eu nu știam că Rahel Cohen era numită între prieteni „Coca“ și s-a încetat corespondența); știu doar că declarațiile mele erau confruntate – fără prezența mea – cu declarațiile celorlalți anchetați. Abia prin septembrie 1953 am fost confruntat odată cu Benvenisti (care am constatat că încerca să se apere „abil“, spunând de exemplu: „Nu știu de ce colegul meu“ – adică eu – „este așa de reticent“; el fusese în adevăr exagerat de loquace!); iar altădată am fost confruntat cu Zissu, care, ca de obicei, a spus adevăruri crude, utile sau inutile, dar curajoase.

Fusesem arestat în iunie 1952, cu îmbrăcăminte și lingerie de vară. Prin octombrie 1952, am fost întrebat ce lucruri de iarnă doresc să mi se aducă de acasă; am indicat o serie de lucruri, dintre care unele numai ca să constat dacă mai există, spre a ști dacă nu au fost cumva sechestrare ori chiar

confiscate. Târziu în iarnă am primit o parte din lucrurile cerute, printre care și acelea pe care le indicasem special (prin culoare, formă etc.), și unele lucruri noi, care deci se cumpăraseră ad-hoc (printre lucrurile venite de acasă era și un halat de baie ce nu-l cerusem eu, ci direcția închisorii, dar care nu mi s-a predat decât... la eliberare). Aceste efecte au fost pentru mine singura „știre“ primită de acasă și mi-au adus o îndoită mângâiere: am dedus că acasă lucrurile sunt în ordine și că – ceva mai mult – ai mei nu se leapădă de mine.

Cum am „petrecut“ timpul de 17 luni în celulă? La început eram preocupat de cele ce aveam de declarat; lungimea interogatoriilor nocturne (fără somn ziua) nu au reușit să mă abată sau să mă facă să schimb declarațiile mele; în general nervii mei au rezistat perfect. Anchetatorul meu s-a mirat chiar de seninătatea mea: „Pesemne nu-ți dai seama ce te-așteaptă“, spunea el, ca să mă sperie. I-am răspuns, amintitându-i că Dreyfus, în scrisorile săptămânale către soția sa, în cei 5 ani de deportare în „Insula Dracului“, repeta mereu că e nevinovat, și că această conștiință a nevinovăției sale l-a susținut. „În legile penale actuale se poate încadra orice fapt nepenal; dar nu mă veți putea convinge că sunt vinovat. De aceea cugetul meu este liniștit“ – am spus anchetatorului.

Mai târziu, când pauzele între interogatorii erau de luni întregi, am început a-mi umple timpul cu rememorarea a tot ce învățasem: limbi străine (cu deosebire ebraica: vocabular și gramatică, într-atâta, încât ajunseseam să gândesc curent în ebraică!), geografie, istorie, științe naturale, fizică și chimie și cu deosebire matematici, algebră și geometrie analitică (am refăcut – total în minte – demonstrația formulelor secțiunilor conice, am găsit o soluție proprie la ecuația bi-pătrată etc.).

Pe lângă aceasta am început a „scrie“; am „scris“ astfel 50–60 poezii lirice, politice sau fabule, pe care le-am memo-

rizat și le-am așternut pe hârtie după eliberare. De asemenea, am „scris“ o piesă de teatru, „Urmașii lui Manasse“, – 2 acte, fiecare în două tablouri. Această piesă, care reia unele personaje din geniala dramă a lui Ronetti Roman „Manasse“ (așa cum făcuse și Dr. Vereș în piesa „După moartea lui Manasse“) urmărește soarta copiilor și nepoților lui Manasse. Primul act expune situația celor ce se credeau „asimilați“ și urmările tragice ale legilor antievreiești (din 1940), care-i împingeau și pe aceștia înapoi în ghetou; al doilea act expune situația evreilor prin 1949, și începutul neoantisemitismului, care a decis chiar pe unii evrei socialiști să emigreze. Al treilea act nu s-a scris: el ar fi trebuit să examineze situația actuală a „urmașilor lui Manasse“, fie ei chiar comuniști! Conflictul de idei se întretese cu anumite legături personale între fiul lui Zelig Șor și succesiv ale nepoatelor lui Manasse. Desigur că este o încercare stângace și obositoare prin sărăcia acțiunii. Intenționez s-o modific și s-o completez, dându-i mai puternic nerv dramatic; dacă o voi face vreodată și dacă voi reuși – este o mare întrebare.

Am mai „scris“ atunci și diferite studii, eseuri și altele, pe care însă nu le-am notat în scris după eliberare. Oricum, activitatea intelectuală de-a dreptul febrilă, în imensul timp „liber“ avut atunci, mi-a fixat în memorie foarte multe cunoștințe, mi-a lămurit multe idei, mi-a format un sistem bine articulat de convingeri. Deci: o „universitate“ de unul singur, în temniță!

În ultimele luni ale anului 1953 (după ce mă întorsesem de la spital) regimul mi s-a ameliorat. Am început a primi și cărți de citit și am citit cu folos (Gorki, Alexei Tolstoi, Șolohov, Abel Pienu și alții). Anchetatoul mă chema uneori ca să „stea de vorbă“ cu mine, în realitate ca să afle ce gândesc și să mă „convertească“, ceea ce însă... n-a reușit! S-a mirat că rezolv în minte chiar și probleme de matematică

superioară (m-a pus de exemplu să scriu soluția ecuației bipătrate, a pus să fie verificată și la următoarea „vizită“ mi-a spus că este exactă, deși originală etc.).

La 29 decembrie 1953 m-a chemat pentru ultima oară și m-a întrebat pe neașteptate: „Ce ai zice dacă ai dormi azi acasă?“ Am răspuns, stupefiat, că-l rog să nu mă supună, în glumă, la asemenea încercări. El mi-a comunicat că, s-a hotărât eliberarea mea, deși nu mă putuseră „recupera“ (adică... aduce „pe linie“) și că voi putea să revin la locul meu de muncă. Și în adevăr, după ce mi s-a dat masa de prânz și am fost bărbierit (!), am fost dus la „magazie“ unde mi s-a dat legătura de efecte aflate acolo, ochelarii proprii, ceasornicul, verigheta etc; am fost urcat într-o ambulanță sanitară, cu geamuri mate (de astă dată fără ochelari de tablă) și dus până la 30 de metri de casa mea.

Surpriza alor mei, când am apărut pe la 2 d.a. – slab, de nerecunoscut nu voi încerca s-o descriu, după cum nu voi încerca să redau ce am simțit eu, regăsindu-i pe toți în bună sănătate. În lipsa mea, fuseseră însă distruse mai toate lucrările mele în proză, chiar și cele din adolescență; de aceea nu le mai am. De asemenea, fuseseră distruse colecțiile de ziare, reviste și multe cărți, care puteau fi considerate subversive, fiindcă... erau evreiești.

Nu mi s-a dat la eliberare nici un document: fusesem, prin urmare, deținut doar ca martor.

Am început un tratament de reîntremare (între altele, deținerea în celulă, deși umblam ore întregi – kilometri – între cei patru pereți, îmi umflase picioarele). După câțva timp m-am prezentat la Administrația Asigurărilor de Stat (ADAS), pentru reangajare în continuare, căci încă în ianuarie 1952 fusesem transferat la ADAS, dar în lipsa mea, locul meu fusese ocupat de o colegă. În martie 1954 am fost reangajat ca simplu jurisconsult, mai întâi la ADAS, Direcția

regională București și după câteva luni transferat la Direcția Generală.

Aci se încheie, ca să zic așa, „istoria“ vieții mele. De la 1954 este epoca „actuală“, de care mă voi ocupa în cele ce urmează.

XI. 1954?

Din martie 1954 până în iulie 1961 am fost jurisconsult și apoi consilier juridic la ADAS. Situație modestă, muncă multă; pentru a preveni o licențiere prematură, n-am uzat de dreptul la pensie de 60 ani (împliniți în 1956), astfel că n-am cumulat leafa cu pensia, timp de 5 ani. În tot acest timp, am purtat mereu povara „dosarului“ meu: zgârcenie la încadrare și remunerare, nici o distincțiune – afară de mici premii în bani uneori – ba chiar note „dubioase“ din punct de vedere „politic“ (mi s-a refuzat insigna de „fruntaș“, pentru că, după părerea unui anume Feyns Berthold, comunist și membru în biroul organizației de bază a instituției, „dosarul“ meu nu era destul de „pur“; după o vreme, el a fost dat afară din partid și din slujbă, deoarece s-a aflat că... făcuse cerere de emigrare, cu ani înainte!). Se înțelege că, disprețuind asemenea nimicuri, deși le consider ca nedreptăți mereu repetate, mi-am făcut serviciul nu numai conștiincios, dar și în spirit de omenie și de înțelegere adevărată a rostului asigurărilor, mai ales într-o societate socialistă, căci ele se adresează marilor mase cu mijloace reduse. Am avut întotdeauna în

vedere că asigurările se plătesc din banii strânși de la înșiși asigurații, astfel că, în realitate, ei constituiesc o mutualitate; că exigibilitatea asigurărilor corespunde în general cu starea de nevoie a asiguratului sau a familiei sale (sinistru, accident, moarte etc.); că deci sumele de plătit asiguraților trebuie să fie calculate cu lealitate și plătite cât se poate mai repede – mai ales că provin din chiar banii lor. De aceea, în tot timpul cât am funcționat ca avocat și apoi ca jurisconsult la asigurări – fie private, fie de Stat – mi-am dat toată osteneala să apăr drepturile asiguraților, făcând să se respecte garanțiile lor legale și contribuind – cu un curaj care adesea implica și un risc – la ameliorarea continuă a actelor normative privind asigurările. Foarte importante dispoziții în această direcție se datoresc tezelor formulate de mine și stăruințelor mele tenace pentru aplicarea lor ca norme generale. Dacă menționez aceasta, este pentru că în acest domeniu am dus o adevărată luptă pentru dreptatea maselor. Pentru colegi eram însă, bineînțeles, o concurență temută, și chiar pentru directorul general, experiența mea în domeniul asigurărilor era, într-un fel, stânjenitoare, ca și concepțiile mele democratice cu privire la situația asiguraților față de asigurator. Toate acestea au concurat la pensionarea mea în iulie 1961 (ce e drept, aceasta a fost și urmarea unei reduceri în schemă, iar eu eram singurul jurist la vârsta de pensionare). Încă o sancțiune pentru „dosarul” meu, care m-a împiedicat să fiu transferat în altă parte.

În tot timpul, de la 1954 încoace, am publicat în revistele juridice câteva articole și adnotații, mai toate în legătură cu asigurările; ele au fost apreciate bine și plătite... prost; de altfel toate chestiunile de principiu în materie de asigurări, judecate în acest interval de timp, au fost pledate de mine. Am avut de făcut control științific la lucrarea lui Vasile V.

Longhin – fost consilier la Casație și apoi redactor la „Legalitatea Populară”, iar acum la „Justiția Nouă” – despre „Regimul juridic al asigurărilor de Stat” și i-am dat o bună mână de ajutor la completarea și ameliorarea acestei lucrări, care, în fine, în 1963 a apărut în librării. Chiar și în această situație, a fost primit de colegii mei de la ADAS și de Direcția sa generală, cu neplăcută surpriză; căci ei ar avea pretenția de monopol nu numai asupra operațiilor de asigurare, ci și asupra științei asigurărilor! Mai am și acum, predate revistei „Justiția nouă”, o serie de articole și adnotații; un articol s-a publicat; unul – curajos, în favoarea angajaților – mi s-a comunicat că nu se va publica; celelalte așteaptă. De altfel am tot mai puțină pasiune pentru știința juridică, care în prezent se exprimă mai ales prin acte normative, emise tot mai mult din punctul de vedere al Statului, decât al cetățeanului.

La ADAS am mai avut, în grupa sindicală, ce o constituie Oficiul juridic, și rolul de „responsabil cultural”. Dar am contribuit și în afara grupei, cu numeroase articole și referate politice, unele din proprie inițiativă.

Deosebit de aceasta, am scris unele eseuri literare, sau cronici dramatice, ori cu obiect juridico-politic sau altele, și doar câteva poezii. N-am avut nici răgașul, nici dispoziția de a face mai mult. Am colaborat și la unele traduceri literare.

*

* *

În prezent, ca pensionar, timp aș avea; îmi lipsește totuși liniștea sufletească pentru a mă concentra asupra unor lucrări mai mari sau mai mici, pe care le am în proiect, sau pentru a mă inspira din realitatea înconjurătoare. Fie ca chiar așter-

nerea pe hârtie a prezentei lungi confesiuni să fie un început de reintrare în lumea scrisului...

Sunt acum un om bătrân, deși, din fericire, încă sănătos pentru vârsta mea. Trăiesc în cercul familiei; mă bucur că soția mea, păstrează neștirbite imensele ei virtuți și capacitatea ei uimitoare de iubire și devotament; mă bucur că fiicele și ginerii mei au totuși succese, și nu mici, deși mult sub ce merită, și aceasta tot din cauza... originii lor etnice, și că noi, bătrânii, ne înțelegem foarte bine cu ei; mă bucur că nepoatele cresc și vădesc calități remarcabile; mă interesează nespuse copiii în general, și-i observ cu dragoste și duioșie, simțind în ei prelungirea ființei noastre, dincolo de timpul ei limitat... Îmi amintesc mereu de splendidul final al minunatei poezii (autobiografice) a lui Duiliu Zamfirescu, „Sosesc cocoarele“:

Mă simt atât de trist și mic
În gloata de zădărnicii
Și nu mai pot zice nimic,
Ci numai ochii îi ridic
Și caut la copii...

Da, caut trist și mic la copii. Trist – pentru tot ce văd că se petrece pe lume: pregătiri pentru un război nimicitor, neofascism, rasism, antisemitism; mic – fiindcă nu pot face nimic ca să barez calea răului, izolat cum sunt de toți și de toate (rămas acum și fără prieteni apropiați cărora să le pot măcar comunica ce gândesc și simt). Acest sentiment de tristețe și micime se îmbină cu nespusea îngrijorare pentru soarta copiilor și nepoatelor, într-o lume, care este din ce în ce mai neliniștită și, din nou, ostilă evreilor.

Și astfel, gândurile mele, după ce se rotesc în jurul orizontului, se întorc la punctul fix al întregii mele vieți: poporul evreu, și acum, la minusculul, nefericitul, eroicul stat

evreiesc, aflat în aceeași tragică zonă geografică, expus de două ori în istorie la distrugere, în curs de un mileniu și jumătate de primejdii și de lupte desperate... Și dacă în antichitate, în evul mediu, și chiar în trecutul apropiat, suferințele poporului evreu erau consecința logică (?) a superstițiilor, prejudecăților, ideologiei sălbatice a tuturor neamurilor, astăzi, când toată lumea afișează principii de libertate, egalitate, fraternitate, și la care mai adaugă încă, de dreptate și pace, suferințele poporului evreu sunt o crudă dezmințire a tuturor acestor „principii“ care apar astfel ca niște tragice deriziuni...

Tocmai în aceste vremuri de cumplită amenințare pentru Statul evreiesc renăscut, mă simt și mai îndurerat că nu mă aflu și eu acolo. Nu știu cu ce aș fi putut fi de folos, dacă plecam la timp, dar oricum, un om sincer și gata de jertfă în plus, înseamnă totuși ceva, fie și puțin. Și iată, eu sunt imobilizat, probabil pentru totdeauna; în timp ce foștii mei colaboratori sunt acolo: unul – avocat al K.K.L.; altul – avocat al Ministerului Industriei și Comerțului; altul – asociatul unui avocat din Tel-Aviv; altul – avocat pe cont propriu, activând, se pare, în legătură cu despăgubirile reclamate de victimele prigoanei rasiale hitleriste... Sunt aci, prizonier al activității pe care am depus-o (menționez aci, mai mult ca un „curiosum“ că dr. Costiner, în vara anului 1961 când încă nu plecase) m-a întrebat, în numele șef-rabinului Dr. Rosen, dacă n-aș fi dispus să-i iau locul lui Bacal în fruntea F.C.E.; i-am răspuns că nu doresc să reintru în activitate la bătrânețe și că dealtfel obștea evreiască din R.P.R. este în lichidare, iar eu nu doresc să fiu lichidatorul ei, în timp ce au putut pleca atâția, care nu au avut nici o legătură cu iudaismul, ba și unii care s-au lepădat de el sau au fost zgomotos anti-sioniști. Mi-amintesc acum că, prin 1953, cred, Sami Stern

mi-a scris din Palestina, cu prilejul unei însărcinări profesionale, întrebându-mă dacă nu mă gândesc să plec și eu acolo; i-am răspuns că aci suntem tot mai sclavi și mai lipsiți de inițiativă, ca și sclavii. Mi-a replicat: „rupe-te de lanțurile sclaviei, vino cu încredere, vei răzbi“... Dar nu m-am mișcat. De ce?

Din tot ce am scris mai sus, cred că e timpul să conchid de ce mă aflu aci și nu acolo. Pentru că, născut într-o vreme de emancipare culturală, am prins rădăcini prea adânci în cultura română și universală și deci n-am fost suficient de legat de iudaism, și mai ales nu la timp. Pentru că eu însumi mi-am crescut copiii în același fel, dându-le aproape exclusiv cultură română și universală, și astfel ei n-au mai urmat nici chiar linia mea. În timp ce, de pildă, pe foștii mei colaboratori, copiii lor, mai mult ca orice, i-au determinat să plece în Israel. Eu nu mă pot gândi să plec, ca să nu fac rău copiilor mei, care sunt fixați aici, intelectualicește și politicește (asta chiar dacă ne-am putea decide să ne despărțim de ei, ceea ce ar fi extrem de dureros). Și când mă gândesc că ar putea să aibă noi deziluzii acești „urmași ai lui Manasse“, îmi amintesc de sfatul pe care ni-l dădea răposatul meu frate, Mihail, din Italia: „Nu rămâneți toți pe aceeași bucată de pământ, și mai ales nu acolo unde sunteți“.

Dar *unde e biné* pentru evrei, dacă nu în țara lor?

La toate acestea se adaugă nostalgia: presimt că nu ne va fi dat să vedem, măcar ca turiști, patria visurilor noastre de evrei. Soarta nu m-a învrednicit s-o pot vedea. Afară, poate, dacă, lărgindu-se aria lagărului socialist, ea ar cuprinde și Israelul, și anume ca prieten, nu ca dușman sau ca învins. Pot oare să sper aceasta?

Viața mea nu are, de fapt, nimic surprinzător. Am trăit viața timpului și locului meu, și-i suport blestemul.

Nu sper că voi avea vreodată motiv să adaug vreun capitol nou la această autobiografie. Mai curând cred că-mi voi termina zilele aci, obscur și uitat de toți. Acestea fiind tot ce pot spera, doresc să fiu înmormântat în cimitirul evreiesc. Am suferit împreună cu neamul meu, vreau ca osemintele mele să odihnească printre osemintele celor din neamul meu. Nu m-am lepădat nici o clipă de poporul meu, nenorocit și ilustru; nu vreau să mă despart de el nici în moarte.

Aprilie-mai 1963.

Semnat: A. Schwefelberg.

Iunie 1969

Și iată, au trecut mai bine de șase ani de când am încheiat însemnările de mai sus despre viața și activitatea mea pînă la 67 de ani. Acuma am 73. Sunt un om bătrân...

Ce s-a întâmplat în acești ani? Desigur, evenimentul cel mai important pentru noi, evreii, este „războiul de 6 zile“ impus de arabi Israelului, cu urmările lui extrem de importante în ce privește legătura – interdependența – evreilor din Diaspora cu cei din Israel, și extrem de grave în ce privește raporturile dintre arabi și Israel; acestea, mai ales, complicate prin atitudinea U.R.S.S. și a Franței, prin interesele economice – și implicit strategice – ale statelor occidentale în Orientul arab, prin interesele politice și strategice ale U.R.S.S. în această regiune (ca și în centrul Europei, cum s-a dovedit prin intervenția în Cehoslovacia), prin pătrunderea masivă în Mediterana etc. – S-a mai întâmplat ceva ce, cu toate că se explică prin interese, ține de miracol: România – spre

deosebire de celelalte țări ale Tratatului de la Varșovia – și-a menținut relațiile sale comerciale și culturale cu Israel. Lucrul este cu atât mai vrednic de remarcat, cu cât în U.R.S.S. și în Polonia, antisemitismul (eventual mascat sub eticheta de antisionism sau de lupta contra superstițiilor, sau contra religiei etc.) a luat și ia forme tot mai grave – fără a mai vorbi de partidul neonazist din R.F.G., și de manifestările și violențele antisemite și antiisraeliene din Franța, Argentina, S.U.A., (în special, – lucru nou – din partea negrilor) și așa mai departe.

Orizontul e mai întunecat ca oricând de la 1945 încoace – iar amenințări de război – chiar și nuclear (de exemplu între China și U.R.S.S.) plutesc în aer, fără a mai vorbi de starea de răskoală, de revoluție chiar, în tot cazul de dezordine și haos, chiar și sub numeroasele dictaturi militare ce-și zic „revoluționare“ și „progresiste“, cam de pretutindeni.

Pentru cine – ca mine – nu se poate opri să privească orizontul – prezent și viitor – aceste evenimente, și cele ce le-ar putea urma, sunt suficiente ca să-i cauzeze o adevărată obsesie. Îngrijorarea, indignarea, dezgustul, nu mă părăsesc nici o clipă și-mi taie chiar dorința – de elan nici nu mai putea fi vorba! – de a lucra, de a crea ceva. „Cine nu mai are dorințe nu mai are nici voință“, am citit undeva. Și aceasta tocmai acum, când, după cum afirma Cicerone în „De senectute“, liberarea de obligația de muncă zilnică și de pasiunile curente ar permite o înseninare și deci o concentrare a spiritului, o înălțare în zone mai presus de cotidian...

Și bineînțeles, că la acestea se adaugă – n-aș putea să spun dacă drept cauze sau drept efecte – îmbătrânirea fizică destul de rapidă (chiar dacă nu e calendaristic prematură) și depresiunea consecutivă ei, mai ales dată fiind neputința

medicinii actuale (mai mult tehnice, decât clinice) de a menține un echilibru psiho-fiziologic compatibil cu vârsta...

Deprimarea mea – mărită și de greutatea ce le întâmpină copiii, și din pricini generale, dar mai ales din motive etnice – mă face nereceptiv la cele ce ar putea reprezenta o variație și ar putea produce o deconectare (inclusiv teatrul, cinematograful, muzica, expozițiile, deplasările etc.); îmi tocește sensibilitatea, îmi alungă curiozitatea de a ști mai multe și *a fortiori* de a mai învăța ceva (de exemplu, de a relua ebraica sau engleza), îmi ia curajul unor inițiative, îmi dă un sentiment al inutilității persoanei mele și eforturilor ce le-aș mai putea face... Am starea de dispoziție a celui ce șade „șive“ (în cele 7 zile de doliu obligatoriu) și zilnicele pierderi de viață pe fronturile perfide de la hotarele Statului Israel o întrețin neîntrerupt. Aș mai putea, cred, lucra ceva, poate chiar crea ceva, în orice caz aș putea traduce ceva (mă gândesc cu deosebire la încercarea temerară de a traduce din poeziile lui Ițic Manger) – dar mă întreb uneori: La ce bun? Pentru cine? Pentru când?

Lecturile mi le aleg aproape exclusiv dintre cele cu teme evreiești, deși ele mă îndurerează și mai mult, dar mi s-ar părea că mă îndepărtez de la esențial, dacă aș citi altceva. Și totuși aș avea nevoie mai ales de lecturi care să mă scape din strânsoarea actualității, să-mi redea, dacă nu încrederea, măcar o vagă speranță în viitorul omenirii – de care depinde și viitorul nostru – sau și mai puțin: uitarea.

Tristețea mă însoțește continuu și mi s-a întipărit și pe față, veșnic contractată, ca de suferință. Mă întreb uneori dacă nu am devenit neurastenic, sau măcar astenic... Sunt mai tăcut ca altădată în societate și de multe ori, când aș avea totuși ceva de spus sau de povestit, renunț s-o fac, căci totul mi se pare inutil... Dar oare realitatea nu justifică, din ne-

fericire, imaginea întunecată ce o produce în oglinda sufletului meu?

Cu mintea stau și privesc fără încetare la țara visurilor mele dintotdeauna și mă întreb: oare mi-e dat, în scurtul răstimp ce-mi mai rămâne, s-o văd cu ochii? Și totuși sunt mereu chemat acolo de prieteni, fie și numai pentru o vizită (în 1973 – înainte de războiul de Iom Kipur, am putut în fine să văd Israelul: a fost o surpriză ce a compensat toate suferințele mele).

Totul se rotește, în cercuri din ce în ce mai restrânse, în jurul acestor preocupări vecine cu monomania. Și aceasta tocmai când s-ar cuveni să am mai multă liniște sufletească și să mă bucur că buna și draga mea soție își păstrează toate calitățile ei absolut excepționale, în frunte cu bunătatea și puterea ei de iubire și de sacrificiu; că copiii mei și copiii lor sunt buni și dragi, că între noi toți este o armonie cum nu e în multe familii...

Mă întreb uneori, dacă nu ar trebui să atribui starea mea sufletească și faptului că, mai izolat ca oricând, n-am nici o activitate obștească? Sunt uneori invitat la ocazii solemne (de exemplu la recepții în cinstea unor personalități evreiești din străinătate), în fosta mea calitate de vicepreședinte al secției din România a Congresului Mondial Evreiesc – prezența mea fiind un fel de figurație de onoare, alături de ceilalți notabili, unii încă activi în obștea evreiască. Dar cu ce aş putea să contribui eu la viața obștească evreiască de la noi, când această mică obște este în lichidare și demografică, și națională, aproape fără tineret și cu maturi din care mulți fără meserii valabile dincolo de hotare – presupunând că ar voi și ar putea să plece?

Și mă întreb: ce să fac ca să rup acest cerc, în care spiritul meu se sufocă și sensibilitatea mea îngheață? Cui să cer

un sfat, când puținii prieteni ce mă mai înconjoară nu sunt în măsură a mi-l da, fiind și ei tot atât de apăsați, nu numai sufletește, dar și de griji materiale tot mai mari?

Și în fine, mă întreb: la ce bun chiar această confesiune, pe care am simțit nevoia s-o consemnez aci? N-o știu decât eu și hârtia pe care am scris-o; nu vreau s-o arăt nici soției, ca să n-o amărăsc. Este încă o expresie a totalei mele singurătăți. Aș vrea să fug și de mine însumi – dar cum și unde?

A.S.

Tehnoredactare computerizată:

EDITURA UNIVERS ENCICLOPEDIC

LILIANA KIPPER, DOMNICA VASILACHE

Tipărit la

S.C. ROMCARTEXIM S.A.

Tel. 211.30.16; Fax: 211.27.52

București